

*Περιβάλλον
Περιβαλλοντικό
Πρόβλημα &
Θρησκευτικές
Παραδόσεις*

2015

*Περιβάλλον,
Περιβαλλοντικό
Πρόβλημα
&
Θρησκευτικές
Παραδόσεις*

2015

"Επιμόρφωση Στελεχών: e-διοικητικές θεωρητικές προσεγγίσεις και πρακτικές"
ISBN 978-618-81545-4-4

Έκδοση

©εκπ@ιδευτικός κύκλος

Συντελεστές έκδοσης

Σπύρος Κιουλάνης
Αναστασία Παναγιωτίδου
Αννούλα Πασχαλίδου
Ζαχαρούλα Χαρπαντίδου
Αναστασία Γεωργιάδου

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Στην παρούσα έκδοση παρουσιάζεται η πλήρης έκδοση του επιμορφωτικού υλικού που δόθηκε ως δοαθεματική πρόταση εργασίας με τίτλο: «Περιβάλλον-Περιβαλλοντικό Πρόβλημα και Θρησκευτικές Παραδόσεις» στο Περιβάλλον εξ αποστάσεως επιμόρφωσης θεολόγων εκπαιδευτικών εξ@εθ το οποίο υλοποιήθηκε στην πλατφόρμα e class του GUnet. <http://eclass.gunet.gr> (κωδικός Μαθήματος SOCGU187) το σχολικό έτος 2005-2006.

Το Περιβάλλον εξ αποστάσεως επιμόρφωσης θεολόγων εκπαιδευτικών εξ@εθ υπήρξε ένα καινοτόμο μοντέλο εξ αποστάσεως επιμόρφωσης το οποίο προσέφερε υπηρεσίες από απόσταση επιμόρφωσης σε διακόσιους περίπου εκπαιδευτικούς όλων των ειδικοτήτων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Ο χώρος στον οποίο τοποθετήθηκε το έντυπο και ψηφιακό επιμορφωτικό υλικό ήταν η ηλεκτρονική πλατφόρμα «e-Class» η οποία υποστηρίζει τις υπηρεσίες Ασύγχρονης Τηλεκπαίδευσης στην Ακαδημαϊκή Κοινότητα του Πανελληνίου Διαδικτύου GUnet.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ενότητα 1.1

ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Σκοπός	7
Προσδοκώμενα Αποτελέσματα	7
Έννοιες Κλειδιά	7
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις	7
1.1.1. Διευκρίνιση βασικών εννοιών	8
1.1.2. Η έννοια του περιβάλλοντος	8
1.1.3. Το περιβαλλοντικό πρόβλημα και η Θρησκεία	9
1.1.4. Μία εννοιολογική προσέγγιση του όρου «κτίση»	11
Σύνοψη Ενότητας	11

Ενότητα 1.2

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Σκοπός	12
Προσδοκώμενα Αποτελέσματα	12
Έννοιες Κλειδιά	12
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις	13

Ενότητα 1.3

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Σκοπός	16
Προσδοκώμενα Αποτελέσματα	16
Έννοιες Κλειδιά	16
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις	17
1.3.1. Η σχέση ανθρώπου και κτίσης στην Παλαιά Διαθήκη	18
1.3.2. Δύο διηγήσεις για τη δημιουργία	18
1.3.3. Άνθρωπος και κτίση στα Ποιητικά και Προφητικά βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης	24

1.3.4.Ο σύνδεσμος ανθρώπου και κτίσης στη Σοφιολογική και την Αποκαλυπτική γραμματεία	24
1.3.5.Ο σύνδεσμος ανθρώπου και κτίσης στην Καινή Διαθήκη.....	24
1.3.6.Η κτίση και ο άνθρωπος στη διδασκαλία του Χριστού	25
1.3.7.Το Φυσικό Περιβάλλον στα Θαύματα και στις Παραβολές του Χριστού	25
1.3.8.Ο άνθρωπος και το Φυσικό Περιβάλλον στη Θεολογία 30 του Αποστόλου Παύλου	27
1.3.9.Η Οικολογική κρίση στην Αποκάλυψη του Ιωάννη	28
1.3.10.Η προοπτική της σχέσης ανθρώπου και Φυσικού Περιβάλλοντος στα συγγράμματα των Πατέρων της Εκκλησίας.....	28
1.3.11.Ο σύνδεσμος ανθρώπου και κτίσης στη βυζαντινή τέχνη	30
1.3.12.Η Λειτουργική διάσταση της σχέσης ανθρώπου και Φυσικού Περιβάλλοντος.....	30
1.3.13.Η Ευχαριστιακή θεώρηση της κτίσης.....	31
1.3.14.Η ανακαίνιση της κτίσης στην Ορθόδοξη εικονογραφία.....	32
1.3.15.Η Ασκητική παράδοση και το Φυσικό Περιβάλλον	35
1.3.16.Η σχέση ανθρώπου και Φυσικού Περιβάλλοντος στα όρια της Δημόδους Γραμματείας.....	36
1.3.17.Ορθοδοξία και Φυσικό Περιβάλλον στη Νεοελληνική Λογοτεχνία	37
1.3.18.Το μοντέλο της Οικολογικής Θεολογίας.....	37
1.3.19.Το Οικολογικό πρόβλημα ως κοινωνικό κακό	38
1.3.20.Η διαμόρφωση μιας υγιούς περιβαλλοντικής νοοτροπίας στα πλαίσια της Ορθόδοξης πνευματικότητας: Διαπιστώσεις - Προτάσεις	38
Σύνοψη Ενότητας	42

Ενότητα 1.4

ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΤΙΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Σκοπός.....	43
Προσδοκώμενα Αποτελέσματα	43
Έννοιες Κλειδιά.....	43
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις	43
1.4.1. Διηγήσεις σχετικά με τον άνθρωπο και την κτίση	44
1.4.2. Θεωρήσεις της κοσμικής πραγματικότητας στις αρχαιοελληνικές θρησκευτικές πεποιθήσεις.....	46
1.4.3. Μία κοινή δήλωση για τη διατήρηση του βίου	47
1.4.4. Η υπεροχή του ανθρώπου για τη σωτηρία του οικοσυστήματος στην Ιουδαϊκή παράδοση	49
1.4.5. Η ευθύνη του ανθρώπου για το Φυσικό Περιβάλλον στην Ισλαμική Θεολογία.....	51
1.4.6. Η συνολική θεώρηση της κτίσης στην Ινδουιστική σκέψη	52
1.4.7. Το Φυσικό Περιβάλλον στη Βουδδιστική φιλοσοφία	54
1.4.8. Η σχέση ανθρώπου και Φυσικού Περιβάλλοντος στις θρησκευτικές παραδόσεις της Κίνας: Κομφουκιανισμός, Ταοϊσμός	55
1.4.9. Οι Ιαπωνικές λαϊκές πεποιθήσεις για το Φυσικό Περιβάλλον:	

Ο Σιντοϊσμός	57
1.4.10. Διαπιστώσεις - Συμπεράσματα	59
Σύνοψη Ενότητας	61
Σύνοψη Κεφαλαίου	62
Παράλληλα Κείμενα.....	63
Παράρτημα Ι.....	87
Βιβλιογραφία	105
Οδηγός για Περαιτέρω Μελέτη	142

ΕΝΟΤΗΤΑ 1.1

ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Σκοπός

Στην ενότητα αυτή θα επιχειρήσουμε να διασαφηνίσουμε την εξαιρετικά πολυδιάστατη και πολυσύνθετη έννοια του περιβάλλοντος, να εξηγήσουμε τον όρο περιβαλλοντικό πρόβλημα, να σκιαγραφήσουμε τις θέσεις των μεγαλύτερων θρησκειών απέναντι στο περιβαλλοντικό πρόβλημα και να προσεγγίσουμε εννοιολογικά τον όρο «κτίση».

Προσδοκώμενα Αποτελέσματα

Όταν θα έχετε τελειώσει τη μελέτη της ενότητας θα μπορείτε να:

- Αναφέρετε ένα ορισμό της έννοιας του περιβάλλοντος.
- Διακρίνετε μεταξύ φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος.
- Διακρίνετε μεταξύ κατασκευασμένου, προσαρμοσμένου και φυσικού περιβάλλοντος.
- Διακρίνετε την ιδιαίτερη έννοια που έχει ο όρος «περιβαλλοντικό πρόβλημα».
- Διακρίνετε το ιδιαίτερο νόημα με το οποίο χρησιμοποιείται στη θεολογία ο όρος «κτίση».

Έννοιες Κλειδιά

- Περιβάλλον
- Φυσικό περιβάλλον
- Ανθρωπογενές περιβάλλον
- Κατασκευασμένο περιβάλλον
- Προσαρμοσμένο περιβάλλον
- Περιβαλλοντικό πρόβλημα
- Ηθική του περιβάλλοντος

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Η υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος αποτελεί σήμερα μία πραγματικότητα. Ως εκ τούτου τα περιβαλλοντικά προβλήματα βρίσκονται στο επίκεντρο της καθημερινής μας ζωής. Από τους απλούς πολίτες μέχρι τους επιστήμονες και τους πολιτικούς όλοι χρησιμοποιούμε τις έννοιες περιβάλλον και περιβαλλοντικό πρόβλημα προσπαθώντας να περιγράψουμε καταστάσεις ή να προσφέρουμε ουσιαστικές λύσεις. Ωστόσο είναι εξαιρετικά δύσκολο να δώσουμε κάποιους σαφείς και συγκεκριμένους ορισμούς, καθώς οι έννοιες αυτές παρουσιάζονται φορτισμένες με επιστημονικές θεωρήσεις, κοινωνικούς προβληματισμούς, αξιολογικές κρίσεις και ιδεολογίες (Φλογαίτη, 1998). Τις δυσκολίες αυτές θα τις γνωρίσουμε παρακάτω, επιχειρώντας μια θεωρητική προσέγγιση βασικών εννοιών, η οποία πέρα από τις όποιες δυσκολίες, αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο για κάθε διεξοδική και ουσιαστική ενασχόληση με τα σύγχρονα περιβαλλοντικά προβλήματα.

1.1.1 Διευκρίνιση βασικών εννοιών

Απαντώντας στο ερώτημα: «Τι είναι το περιβάλλον;» ο Georges (1971) ορίζει μια σειρά από άξονες μέσα από τους οποίους σκέφτεται να οικοδομήσει επιλεκτικά την απάντησή του. Επιστημονική πραγματικότητα, θέμα για αντιπαραθέσεις ή αντικείμενο εκμετάλλευσης; Γρήγορα όμως απαντά: «Όλα μαζί!»

Πολλές είναι οι χρήσεις αλλά και οι σημασίες οι οποίες συνοδεύουν τους όρους περιβάλλον και περιβαλλοντικό πρόβλημα. Ανάλογα με τον ομιλητή ή το συγγραφέα αποδίδεται και μια άλλη σημασία, από την πιο γενική έως την πιο ειδική, η οποία τελικά δεν γίνεται κατανοητή παρά μόνο σε σχέση με το συλλογισμό από τον οποίο πηγάζει ή τον οποίο στηρίζει (Φλογαΐτη, 1998). Το γεγονός μάλιστα ότι το περιβαλλοντικό πρόβλημα στην εποχή μας εξέλαβε παγκόσμιες διαστάσεις αλλά και μεταφυσικές προεκτάσεις, ενέτεινε τον προβληματισμό. Μια σειρά από οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές, ηθικές και πνευματικές διαστάσεις ήταν αρκετές για να δημιουργήσουν νέα επιστημονικά πεδία με σκοπό τη μελέτη αλλά και την επίλυση των προβλημάτων του περιβάλλοντος.

1.1.2 Η έννοια του Περιβάλλοντος

Δραστηριότητα 2/ Κεφάλαιο 1

Πριν ξεκινήσουμε τη θεωρητική προσέγγιση της έννοιας του περιβάλλοντος, μπορείτε να δώσετε έναν δικό σας ορισμό (20 λέξεων) του περιβάλλοντος; Κρατήστε στην άκρη τον ορισμό που δώσατε και, αφού τελειώσετε τη μελέτη της ενότητας, ελέγξτε την πληρότητά του.

Όταν προσπαθούμε να οριοθετήσουμε την έννοια του περιβάλλοντος, χρησιμοποιούμε μια σειρά από προσδιορισμούς όπως φυσικό, ανθρώπινο, ανθρωπογενές, τεχνητό, κοινωνικό. Συχνά τού αποδίδουμε και κάποιες ιδιότητες όπως καθαρό, υγιεινό, επικίνδυνο. Στις μέρες μας μάλιστα έχει φορτιστεί και με την έννοια του οικολογικού, του κοινωνικού και του πολιτισμικού προβλήματος. Μ' αυτή την έννοια σκεφτόμαστε ότι το περιβάλλον κινδυνεύει, υποφέρει, καταστρέφεται ή εκδικείται. Γι' αυτό το λόγο πρέπει να το προστατεύσουμε, να το διατηρήσουμε και να το σεβαστούμε. Ένας γενικά αποδεκτός ορισμός για το περιβάλλον θα μπορούσε να είναι:

Περιβάλλον είναι: Το σύνολο όλων των εξωτερικών συνθηκών που περιβάλλουν ένα σύστημα, έναν οργανισμό, μια κοινότητα ή ένα αντικείμενο (Roose, 1991).

Το περιβάλλον λοιπόν αντιπροσωπεύει μια δυναμική πραγματικότητα, στην οποία ο κάθε οργανισμός αφομοιώνεται στο περιβάλλον, αλλά και συμμετέχει στη διαμόρφωση αυτού του περιβάλλοντος. Καθώς μάλιστα κανένας οργανισμός δε μπορεί να θεωρηθεί εκτός περιβάλλοντος, ο άνθρωπος δε θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση. Όμως ο άνθρωπος διαχωρίζεται ριζικά από όλους τους άλλους οργανισμούς μέσω του πολιτισμού που είναι ικανός να αναπτύσσει. Συζητώντας, συνεπώς, για το περιβάλλον και θεωρώντας αναπόφευκτα τον άνθρωπο ως ένα στοιχείο του συνολικού περιβάλλοντος θα πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη μια συνδυασμένη δράση και αλληλεπίδραση παραγόντων που δεν είναι μόνο φυσικοί, χημικοί και βιολογικοί, αλλά και πολιτισμικοί. Με τα πολιτισμικά σχήματα που έχουν αναπτύξει οι ανθρώπινες κοινωνίες, αφενός μεν διαφοροποιούν το φυσικό περιβάλλον, αφετέρου δε δημιουργούν τεχνητά συστήματα τα οποία δεν υποκύπ-

των στους νόμους της φύσης. Η έντονη παρουσία των τεχνητών στοιχείων στο περιβάλλον οδηγεί σε διαχωρισμούς του συνολικού περιβάλλοντος του ανθρώπου σε κατηγορίες όπως: φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον (Φλογαίτη, 1998).

Φυσικό είναι το περιβάλλον εκείνο το οποίο συγκροτείται από τα φυσικά συστήματα, το φυσικό κόσμο, τα φυτά, τα ζώα, ενώ **Ανθρωπογενές** εκείνο το οποίο συγκροτείται από συστήματα που έχουν δημιουργηθεί από την ανθρώπινη παρέμβαση (Φλογαίτη, 1998). Σκοπός εδώ είναι η διαμόρφωση του φυσικού περιβάλλοντος με βάση τα μέσα που διαθέτει ο άνθρωπος, αλλά και τους σκοπούς τους οποίους επιδιώκει. Ο διαχωρισμός αυτός, βέβαια, δε διευκολύνει ιδιαίτερα την κατανόηση της έννοιας του περιβάλλοντος καθώς διαχωρίζει απόλυτα τον άνθρωπο από τη φύση και μάς απομακρύνει από μια σφαιρική αντίληψη της πραγματικότητας την οποία εκφράζει η έννοια του συνολικού περιβάλλοντος. Θεωρώντας τα φυσικά συστήματα σε αντιδιαστολή με τα ανθρωπογενή υπονοούμε εκ των πραγμάτων ότι η φύση αντιπροσωπεύει μια κατάσταση στην οποία δεν έχει παρέμβει ο άνθρωπος. Μια τέτοια όμως φύση ουσιαστικά είναι ανύπαρκτη, με αποτέλεσμα ο διαχωρισμός φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος να μοιάζει αυθαίρετος. Προκειμένου να αποφύγουμε αυτή την αβεβαιότητα μπορούμε να καταφύγουμε σε μια περισσότερο λειτουργική διάκριση χρησιμοποιώντας τις μορφές ενέργειας που τροφοδοτούν τα αντίστοιχα συστήματα. Με αυτό τον τρόπο το περιβάλλον διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες: το κατασκευασμένο, το προσαρμοσμένο και το φυσικό (Odum, 1989).

Το **κατασκευασμένο περιβάλλον** περιλαμβάνει πόλεις, βιομηχανικά συγκροτήματα και συστήματα μεταφοράς τα οποία τροφοδοτούνται ενεργειακά από ορυκτά καύσιμα. Το **προσαρμοσμένο περιβάλλον** περιλαμβάνει αγροτικές και δασικές εκτάσεις, τεχνητές λίμνες, καλλιεργούμενα φυτά και κατοικίδια ζώα και τροφοδοτείται ενεργειακά από τον ήλιο και από τα καύσιμα. Τέλος, το **φυσικό περιβάλλον** χαρακτηρίζεται ως αυτοσυντηρούμενο, καθώς λειτουργεί χωρίς ενεργειακές ή οικονομικές εισροές ρυθμιζόμενες από τον άνθρωπο. Συγκροτείται από βιοσυστήματα τα οποία τροφοδοτούνται μόνο από την ηλιακή ενέργεια και αντιστοιχούν σε δάση, ποτάμια, λίμνες, θάλασσες, ωκεανούς. Ωστόσο αυτό δε σημαίνει πως δε χρησιμοποιούνται από τον άνθρωπο ή ότι ο άνθρωπος δεν αναπτύσσει δραστηριότητες σ' αυτά (Φλογαίτη, 1998).

Δραστηριότητα 3/ Κεφάλαιο 1

Διαβάστε το κείμενο που ακολουθεί και προσπαθήστε να καταλάβετε σε ποια διάκριση του περιβάλλοντος αναφέρεται. Η δραστηριότητα αυτή θα σας βοηθήσει να εφαρμόσετε στην πράξη όσα διδαχθήκατε αναφορικά με το διαχωρισμό του συνολικού περιβάλλοντος σε υποσύνολα. Στο τέλος του κεφαλαίου μπορείτε να βρείτε τη δική μας απάντηση.

«Ο άνθρωπος κατοικεί δύο κόσμους. Ο ένας είναι ο φυσικός κόσμος των φυτών και των ζώων, των εδαφών και των νερών, που έχουν προηγηθεί του ανθρώπου κατά εκατομμύρια χρόνια και του οποίου αποτελεί μέρος. Ο άλλος είναι ο κόσμος των κοινωνικών θεσμών και των αντικειμένων που κατασκευάζει χρησιμοποιώντας τα εργαλεία του και τις μηχανές του, τη γνώση και τα όνειρά του με σκοπό να διαμορφώσει ένα περιβάλλον συμβατό με τα μέσα που διαθέτει και τους στόχους που επιδιώκει» (Ward, Dubos 1974).

1.1.3 Το Περιβαλλοντικό πρόβλημα και η Θρησκεία

Το *The Genocides* (Disch, 1965) είναι από τα ελάχιστα μυθιστορήματα στα οποία το τέλος ολόκληρης της ανθρώπινης φυλής είναι τόσο απόλυτο, τόσο βέβαιο, τόσο αμετάκλητο: Οι Γενοκτόνοι δεν είναι παρά οι καινούριοι κύριοι της Γης. Οι ιθαγενείς προσπαθούν να επιβιώσουν σ' ένα φυσικό περιβάλλον που κυριαρχείται από τη μονοκαλλιέρ-

γεια γιγαντιαίων δέντρων. Οι έσχατες απόπειρές τους να εξεγερθούν συντρίβονται και οι εξωγήινοι τους εξοντώνουν ως ζιζάνια.

Το κίνημα για τη διατήρηση του περιβάλλοντος είχε ως αποτέλεσμα τη λήψη θεσμικών μέτρων για την προστασία διαφόρων ειδών πουλιών, ζώων, συγκεκριμένων περιοχών και φυσικών πόρων. Παράλληλα δημιουργήθηκαν εταιρείες με σκοπό την προστασία της πανίδας, της χλωρίδας, των νερών, των τοπίων. Στο σύγχρονο κόσμο ο όρος περιβαλλοντικό πρόβλημα έχει μια ιδιαίτερη έννοια. Συνήθως ως περιβαλλοντικά προβλήματα εννοούμε τα προβλήματα που έχουν προκύψει από εσφαλμένες διαχειριστικές πρακτικές και παρεμβάσεις του ανθρώπου στη φύση. Με τον τρόπο αυτό, βέβαια, κοινωνικά θέματα όπως ο ρατσισμός, ή φυσικά φαινόμενα όπως, σεισμοί ή εκρήξεις ηφαιστειών, που προκαλούν μερικές φορές σοβαρά προβλήματα, δεν καλύπτονται από τον ορισμό αυτό (Pennick, 1994, Sherrard, 1995).

Τα περιβαλλοντικά προβλήματα δημιουργούνται κυρίως από την υποτίμηση των άλλων μορφών ζωής μέσα στην κτίση, τα οποία καταντούν απλά άψυχα υλικά για εκμετάλλευση και υπάρχουν μόνο για την υλική ευμάρεια του ανθρώπου. Η μόλυνση των ποταμών, των θαλασσών και της ατμόσφαιρας, η καταστροφή των δασών και η μετατροπή τους σε σεληνιακά τοπία, η συσσώρευση ραδιενεργών καταλοίπων και τόσα άλλα φαινόμενα, ομολογούν τη συντελούμενη σήμερα παράχρηση της φύσης από τον άνθρωπο (Κεσελόπουλος, 1989).

Οι μεγαλύτερες θρησκείες στον κόσμο σήμερα με σκοπό την έξοδο από την κρίση προτείνουν την υπευθυνότητα του ανθρώπου απέναντι στη φύση. Το περιβάλλον σύμφωνα με αυτές έχει έναν ολιστικό χαρακτήρα, τον οποίο αποτελούν διάφορες φυσικές, βιολογικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές συνιστώσες της λειτουργίας του. Οι άνθρωποι είμαστε ένα αναπόσπαστο μέρος του περιβάλλοντος (Μπέγζος, 1988). Η ηθική του περιβάλλοντος την οποία προτείνουν τελικά φέρεται να εκφράζει ένα κώδικα συμπεριφοράς και δράσεων των ανθρώπων μεταξύ τους και προς το περιβάλλον γενικότερα ((Νας, 1995, Παπαδημητράκης, 2003).

Δραστηριότητα 4/ Κεφάλαιο 1

«Απαραίτητη προϋπόθεση για να αναπτυχθεί κατάλληλα η έννοια της περιβαλλοντικής ηθικής, είναι οι άνθρωποι να απελευθερωθούν από το “εγώ” τους, να εγκαταλείψουν την ιδέα ότι είναι “αφέντες του σύμπαντος”. Να εγκαταλείψουν τον ανθρωποκεντρικό τρόπο δράσης τους, να λαμβάνουν υπόψη αλλά και να σέβονται τα δικαιώματα όλων» (Παπαδημητράκης, 2003).

Με βάση την παραπάνω άποψη, πόσο πιστεύετε ότι μπορεί να βοηθήσει η θρησκεία τον άνθρωπο της εποχής μας να αναπτύξει την περιβαλλοντική ηθική; Η δραστηριότητα αυτή θα σας βοηθήσει να κατανοήσετε την έννοια της περιβαλλοντικής ηθικής, αλλά και να συνδέσετε την έννοια αυτή με τον όλο προβληματισμό που διέπει τις ενότητες που ακολουθούν. Στο Παράρτημα, στο τέλος του κεφαλαίου, θα βρείτε τη δική μας εκτίμηση.

1.1.4 Μια εννοιολογική προσέγγιση του όρου «κτίση»

Στην Αγία Γραφή αλλά και γενικότερα στην Παράδοση της Εκκλησίας η έννοια της δημιουργίας αποδίδεται συχνά με τον όρο «κτίση». Ο όρος αναφέρεται στο σύνολο της δημιουργίας, δηλαδή:

- Στην ορατή κτίση.
- Στην αόρατη κτίση.

Αρκετές φορές όμως δηλώνει:

- Ένα μέρος των δημιουργημάτων.
- Την αρμονία του σύμπαντος.
- Το σύνολο των ανθρώπων.
- Ολόκληρη την οικουμένη (Γαλάνης, 1984).

Στα πλαίσια αυτής της μελέτης ο όρος «κτίση» θα μας απασχολήσει με την έννοια της ορατής κτίσης. Αυτή δηλαδή που συγκροτεί το φυσικό περιβάλλον, με το οποίο ο άνθρωπος βρίσκεται σε άμεση σχέση και εξάρτηση.

Σύνοψη Ενότητας

Είναι γεγονός ότι το περιβάλλον αποτελεί μία από τις Έννοιες Κλειδιά της σημερινής εποχής. Τα περιβαλλοντικά προβλήματα που απειλούν έντονα πια τη βιωσιμότητα του πλανήτη, προώθησαν και εξέθρεψαν ένα αμείωτο ενδιαφέρον για το περιβάλλον το οποίο αποτυπώνεται με ποικίλους τρόπους.

Οικολόγοι, επιστήμονες, πολιτικοί, επώνυμοι και ανώνυμοι πολίτες συζητούν προβάλλοντας διαφορετικές απόψεις και προτείνοντας λύσεις. Ως αποτέλεσμα, πολλές και διαφορετικές σημασίες συνοδεύουν τους όρους περιβάλλον και περιβαλλοντικό πρόβλημα. Παράλληλα, πολλές είναι και οι προσπάθειες που γίνονται για την οριοθέτηση αυτών των εννοιών. Τότε συναντάμε μια σειρά από προσδιορισμούς όπως φυσικό, ανθρωπογενές, κατασκευασμένο και προσαρμοσμένο περιβάλλον. Την ίδια στιγμή, η ένταση και το μέγεθος του περιβαλλοντικού προβληματισμού καθιστούν επιτακτική την ανάγκη εξεύρεσης ικανοποιητικών λύσεων. Η θρησκεία εκφράζοντας αυτή την τάση επιχειρεί σήμερα να προτείνει διεξόδους στα αδιέξοδα του σύγχρονου κόσμου.

ΕΝΟΤΗΤΑ 1.2

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Μια μέρα, ήταν άνοιξη, χαρά Θεού, τα παράθυρα ήταν ανοιχτά κι έμπαινε η μωροδιά από μια ανθισμένη μανταρινιά στο αντικρινό σπίτι. Το μυαλό μας είχε γίνει κι αυτό ανθισμένη μανταρινιά και δεν μπορούσαμε πια ν' ακούμε για οξείες και περισπωμένες. Κι ίσια ίσια ένα πουλί είχε καθίσει στο πλατάνι της αυλής του σκολειού και κελαηδούσε. Τότε πια ένας μαθητής, χλωμός, κοκκινομάλλης, πούχε έρθει εφέτο από το χωριό, Νικολιό τον έλεγαν, δε βάσταζε, σήκωσε το δάκτυλο:

- Σώπα, δάσκαλε, φώναζε, σώπα δάσκαλε, ν' ακούσουμε το πουλί!

*«Αναφορά στο Γκρέκο»
Ν. Καζαντζάκης*

Σκοπός

Στο κεφάλαιο αυτό θα διερευνήσουμε τη σχέση θρησκείας και φυσικού περιβάλλοντος, συζητώντας και αξιολογώντας τις θέσεις της Ορθόδοξης Θεολογίας, αλλά και τις απόψεις των σημαντικότερων θρησκειών, όπως αυτές διαφαίνονται μέσα στην ιερή τους παράδοση.

Προσδοκώμενα Αποτελέσματα

Όταν θα έχετε τελειώσει τη μελέτη του κεφαλαίου θα μπορείτε να:

- Περιγράφετε τη σχέση ανθρώπου και κτίσης μέσα από τις παραμέτρους που θέτουν η Ορθόδοξη Θεολογία, Κοσμολογία και Ανθρωπολογία.
- Διακρίνετε τη θετική στάση της θρησκείας προς την κτίση, καθώς και την οικολογική ευαισθησία που απορρέει μέσα από τη γνήσια θρησκευτική πίστη.
- Αναφέρετε επιγραμματικά τις βασικές θέσεις των σημαντικότερων θρησκειών για το φυσικό περιβάλλον.
- Διακρίνετε μεταξύ της συνολικής θεώρησης της κτίσης η οποία χαρακτηρίζει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις στα ανατολικά θρησκευόμενα, και της υπεροχής και ευθύνης του ανθρώπου για τη σωτηρία του οικοσυστήματος, η οποία χαρακτηρίζει τη μονοθεϊστική παράδοση.

Έννοιες Κλειδιά

- Θρησκεία
- Φυσικό Περιβάλλον
- Περιβαλλοντικό πρόβλημα
- Ορθοδοξία
- Μονοθεϊστικές παραδόσεις
- Ανατολικά θρησκευόμενα

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Το φυσικό περιβάλλον το οποίο περιβάλλει τον άνθρωπο και όλα τα έμβια όντα είναι ένα ανοικτό αλλά και δυναμικό σύστημα το οποίο υφίσταται συνεχείς επιδράσεις τόσο από τις μεταβολές του κλίματος όσο και από τον ίδιο. Η επίδραση του ανθρώπου στο φυσικό περιβάλλον, ίσως ήταν συνεχής μέσα στις χιλιετίες, όμως είχε διαφορετική ένταση ανάλογα με το επίπεδο του πολιτισμού, αλλά και τον πληθυσμό ανά μονάδα επιφάνειας γης. Συνεχώς ο άνθρωπος επεδίωκε την απόκτηση όσο το δυνατόν περισσότερων υλικών αγαθών για την επιβίωσή του αλλά και για την άνοδο του βιοτικού του επιπέδου. Απόρροια αυτών των επιδιώξεων ήταν η απομύζηση των φυσικών πόρων και η έντονη υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος.

Ο αφανισμός των φυσικών πηγών, η συσσώρευση ραδιενεργών καταλοίπων, η υποβάθμιση της ποιότητας των υδάτινων πόρων και τόσα άλλα φαινόμενα μαρτυρούν καθημερινά το μέγεθος του προβλήματος. Ωστόσο, παρά τη μεγάλη υποβάθμιση που υφίσταται το φυσικό περιβάλλον από τον άνθρωπο σήμερα, φαίνεται να υπάρχει πάντοτε η ελπίδα της επιβίωσης. Μια ελπίδα η οποία συχνά επισημαίνεται μέσα από ημερίδες, συνέδρια και συζητήσεις ειδικών, που μιλούν για την κρίση αναζητώντας τις κατάλληλες λύσεις. Οι υπέρμαχοι του οικολογικού κινήματος κηρύττουν ως λύση του περιβαλλοντικού προβλήματος την αγάπη του κόσμου. Προτείνουν την αλλαγή στους άλλους, στην κοινωνία. Την ίδια στιγμή, στο μεγάλο ενδιαφέρον της θρησκείας για την κρίση του περιβάλλοντος, μπορούμε να διακρίνουμε μια διαφορετική άποψη, ικανή να προσφέρει ουσιαστικές λύσεις. Μια άποψη, η οποία βλέπει το κακό στη ρίζα του καθώς το συνδέει με τον ίδιο τον άνθρωπο. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή όταν δε βλέπει ο άνθρωπος τον κόσμο ως δημιουργημα του Θεού, αλλά ως μέσον που μπορεί να ικανοποιήσει τα πάθη του, είναι φυσικό να προχωρεί στην παράχρηση και την καταστροφή του.

Στη βάση αυτών των εισαγωγικών παρατηρήσεων το κεφάλαιο αυτό διακρίνεται σε τρεις ενότητες. Στην πρώτη θα εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας σε μια θεωρητική προσέγγιση της έννοιας του περιβάλλοντος, καθώς και σε μια εννοιολογική αποσαφήνιση του περιβαλλοντικού προβλήματος. Στη δεύτερη ενότητα θα εκθέσουμε τις βασικές αρχές που διέπουν τη διδασκαλία της ορθοδοξίας αναφορικά με τη σχέση ανθρώπου και κτίσης, όπως αυτές διαφαίνονται μέσα στα κείμενα και την ιερή της παράδοση. Θα μας απασχολήσει ακόμη μια διαθεματική προσέγγιση της σχέσης ορθοδοξίας και φυσικού περιβάλλοντος, όπως μπορεί κανείς να τη διακρίνει μέσα στην τέχνη, τη λαϊκή θυμοσοφία και τη λογοτεχνία. Στην τρίτη ενότητα θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στις βασικές αρχές, τα κοινά στοιχεία αλλά και τις διαφορές, που διέπουν τη διδασκαλία των μεγαλύτερων θρησκειών αναφορικά με τη σχέση ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ

«Ολέθρια η επιστήμη χωρίς φιλοσοφία»

Αποσπάσματα από τη συνέντευξη ενός εκ των πρωτοπόρων της Οικολογικής τεχνολογίας, του Γερμανού καθηγητή Ραϊνχολντ Κίκουτ, στην εφημερίδα «Καθημερινή» στις 19.08.2001

www.kathimerini.gr

Ο δρ Ραϊνχολντ Κίκουτ, πρωτοπόρος σε ευρωπαϊκή και παγκόσμια κλίμακα στον τομέα της οικολογικής τεχνολογίας, σπούδασε χημεία, φαρμακολογία και μικροβιολογία και πήρε το διδακτορικό του στην εδαφολογία από το πανεπιστήμιο του Γκέντιγκεν. Στο ίδιο πανεπιστήμιο ξεκίνησε την ακαδημαϊκή του καριέρα ως ερευνητής και καθηγητής, διδάσκοντας ως το 1978 γεωργική χημεία. Ανήσυχο πνεύμα, ταγμένος από την αρχή στην έρευνα για εναλλακτικές τεχνολογίες, φιλικές προς το περιβάλλον, ανακάλυψε πριν από τριάντα περίπου χρόνια μια επαναστατική μέθοδο βιολογικού καθαρισμού, στην οποία τον ρόλο των μηχανών αναλαμβάνουν οι ρίζες των καλαμιών! Η πρώτη εγκατάσταση της μεθόδου έγινε για τις ανάγκες μιας πόλης 4.500 κατοίκων. Έκτοτε η μέθοδος εξελισσόμενη έδωσε οριστική λύση στο πρόβλημα αστικών αλλά και βαρέων βιομηχανικών αποβλήτων, σε εκατοντάδες εγκαταστάσεις σε όλη την Ευρώπη. Τα προβλήματα του περιβάλλοντος και κυρίως ο ρόλος της επιστήμης στη σημερινή εποχή κυριάρχησαν στη συζήτηση με τον δρ Κίκουτ.

- Κύριε Κίκουτ έχω την εντύπωση ότι ζούμε στην εποχή της αποθέωσης της επιστήμης και της τεχνολογίας. Αν κάτι τέτοιο ισχύει φαντάζομαι ότι και οι ευθύνες που βαραινούν τους επιστήμονες είναι μεγάλες.....

- Θα ήθελα να μιλήσω για τις φυσικές επιστήμες, που είναι ο δικός μου χώρος. Δυστυχώς τα τελευταία 120 χρόνια, εγκατέλειψαν τη φιλοσοφία με την οποία μέχρι τότε βιάζαν χέρι με χέρι. Αυτό πιστεύω ότι είναι ολέθριο. Ξέρετε επιστήμη χωρίς σκέψη, επιστήμη που προχωρά βασισμένη μόνο στην τεχνική και την ανακάλυψη δεν υπάρχει! ..... Οι επιστήμονες του εργαστηρίου, μπορεί συχνά να κερδίζουν χρήμα και φήμη αλλά χάνουν κάθε επαφή με την πραγματικότητα. Ερευνούν το μέρος και αδιαφορούν για το όλο. Δουλεύουν για τη γεωργία παραδείγματος χάριν, αλλά δεν έχουν ιδέα για το τι γίνεται με τη γεωργία. Δουλεύουν απλώς πάνω σε μία χημική ουσία. Για πολλούς επιστήμονες, μια μύγα έχει απλώς έξι πόδια. Αυτό αληθεύει, αλλά είναι μόνο μία από τις αλήθειες αυτού του πλάσματος της φύσης.....Υπάρχουν φυσικά επιστήμονες με συνείδηση, υπάρχουν και σημαντικές εξελίξεις για το καλό της ανθρωπότητας, όμως ο συνολικός δρόμος της επιστήμης είναι λαθεμένος.....Όταν τον 18ο αιώνα οι άνθρωποι πίστεψαν ότι με την τεχνολογική επανάσταση θα έλυναν όλα τους τα προβλήματα, εγκατέλειψαν την πίστη ότι είμαστε δημιουργήματα του Θεού ή της φύσης, έγινε μια στροφή στον φιλοσοφικό υλισμό και η ανθρωπότητα ανακάλυψε μια νέα πίστη: την τεχνολογία.....Ο άνθρωπος, ήρθε στη γη με την κατάρα να πρέπει να τα κάνει όλα με τα χέρια του. Η τεχνολογική επανάσταση ήταν μια ανάγκη και η εξέλιξη του πολιτισμού έχει να κάνει με την εξέλιξη της τεχνολογίας. Φτάσαμε όμως στο σημείο να απειλείται ο πολιτισμός μας, να καταστρέφεται η γη. Η τεχνολογία από ελευθερώτρια έγινε δυνάστης.

- Οι ζοφερές ειδήσεις πληθαίνουν. Διατροφικά σκάνδαλα, φαινόμενο θερμοκηπίου, μόλυνση των νερών. Υπάρχει χρόνος;

- Είναι οξύμωρο, αλλά από τη μία αισθάνομαι ότι πρέπει να βιαστούμε κι από την άλλη χρειάζεται υπομονή..... Τα προβλήματα του περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής δημιουργήθηκαν με τη συμμετοχή όλων μας και χρειάζονται τον καθέναν από μας για να α-

ναστραφούν. Πρέπει ο καθένας να κοιτάξει τη δική του καμινάδα, τη δική του εξάτμιση.....

- Ναι, αλλά το πρόβλημα είναι παγκόσμιο.

- Με αποφάσεις κορυφής δεν θα λυθεί το πρόβλημα.....Εάν δεν αλλάξουμε φιλοσοφία, νοοτροπία, λύση δεν θα υπάρξει.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Στην επιστημονική ημερίδα με θέμα: «Οικολογική κρίση και η Αποκάλυψη του Ιωάννη» που έγινε στο Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (15-16 Δεκεμβρίου 2001), ο καθηγητής της Θεολογικής σχολής Α.Π.Θ. Γεώργιος Μαντζαρίδης αναπτύσσοντας το θέμα: «Μεταοικολογική θεώρηση της οικολογικής κρίσεως», μεταξύ άλλων τόνισε:

«Αν η μόλυνση και η καταστροφή του περιβάλλοντος δεν αντιμετωπισθούν στο νου του ανθρώπου, δεν μπορεί να υπάρξει ουσιαστική και αποτελεσματική αντιμετώπισή τους στο οικολογικό επίπεδο. Αν ο νους του ανθρώπου παραμένει μολυσμένος και απειρόκαλος, δεν μπορεί να μην επιβαρύνεται το περιβάλλον. Σημαντικές είναι βέβαια και οι προσπάθειες αντιμετώπισης της οικολογικής κρίσεως στις επιμέρους περιοχές της δραστηριότητας του ανθρώπου: στην επιστήμη, την τέχνη, την οικονομία, την πολιτική. Επειδή μάλιστα η κρίση αυτή δεν αφορά συγκεκριμένες χώρες και περιοχές της γης αλλά ολόκληρη τη γη, απαιτείται παγκόσμια συνεργασία και συντονισμός προσπαθειών....Δεν είναι δυνατόν να έχουμε καθαρό περιβάλλον, όταν συστηματικά μολύνουμε το νου και τη φαντασία μας με τους πολύμορφους ρύπους». (Περ. Πεμπτουσία (9), σ. 46-49).

Δραστηριότητα 1/ Κεφάλαιο 1

Μετά τη μελέτη της παραπάνω «Μελέτης Περίπτωσης» και του «Παραδείγματος» απαντήστε στις ερωτήσεις που ακολουθούν:

1. Ποια είναι η αιτία της οικολογικής κρίσης σύμφωνα με τις απόψεις που διατυπώνουν οι δύο επιστήμονες;
2. Ποια λύση προτείνουν για την αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού προβλήματος και την έξοδο από την κρίση;

Σ' αυτό το σημείο της μελέτης σας δεν είναι σκόπιμο να υπεισέλθετε σε λεπτομέρειες αιτιολογώντας τις απαντήσεις σας. Οι πληροφορίες που σας δόθηκαν μέσα από τη μελέτη περίπτωσης και το παράδειγμα, καθώς και η ενασχόλησή σας με τη δραστηριότητα 1 θα σας βοηθήσουν σ' ένα εισαγωγικό προβληματισμό αναφορικά με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα που δίνει στο Περιβαλλοντικό πρόβλημα η Θρησκεία. Μπορείτε να συγκρίνετε την απάντησή σας με τη δική μας που θα βρείτε στο Παράρτημα στο τέλος του κεφαλαίου.

ΕΝΟΤΗΤΑ 1.3

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Ἦρθε κάποτε στον Ἅγιο Αντώνιο, στην ἔρημο, ἕνας ἀπὸ τοὺς σοφοὺς τῆς εποχῆς καὶ εἶπε: «Πάτερ πῶς μπορεῖς καὶ ἀντέχεις νὰ ζεῖς ἐδῶ, στερημένος ἀπ’ ὅλη τὴν παρηγοριά τῶν βιβλίων». Ὁ Αντώνιος ἀπάντησε: « Το βιβλίο μου, φιλόσοφε, εἶναι ἡ φύση τῶν δημιουργημάτων, καὶ ὁποτεδήποτε ἐπιθυμήσω, μπορῶ νὰ διαβάσω μέσα σ’ αὐτὴν τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ».

*Εὐάγγριος ὁ Ποντικός
(Ἀποφθέγματα τῶν Πατέρων τῆς Ἐρήμου)*

Σκοπός

Σκοπός τῆς ἐνότητος εἶναι νὰ διερευνήσῃ τὴ σχέση Ὁρθόδοξιας καὶ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος, προβάλλοντας τὴ στάση ζωῆς ποὺ ἀπορρέει μέσα ἀπὸ τὴ σχέση αὐτὴ ὡς μὴ οὐσιαστικὴ πρόταση στὴν οικολογικὴ κρίση ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν εποχὴ μας.

Προσδοκώμενα Αποτελέσματα

Ὅταν θὰ ἔχετε τελειώσει τὴ μελέτη αὐτῆς τῆς ἐνότητος θὰ μπορεῖτε νὰ:

- Ἀναλύσετε τὴ στενὴ σχέση ἀνθρώπου καὶ κτίσης, ὅπως αὐτὴ ἀναφέρεται στὰ Ἱερά Κείμενα καὶ τὴν Παράδοση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας
- Δώσετε παραδείγματα ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ τέχνη ποὺ νὰ μαρτυροῦν τὴ βαθύτερη σχέση ἀνθρώπου καὶ φυσικοῦ περιβάλλοντος
- Διακρίνετε τὴ σχέση Θεοῦ-κτίσης καὶ ἀνθρώπου στὰ πλαίσια τῆς δημῶδους γραμματείας καὶ τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας.
- Δώσετε παραδείγματα ποὺ νὰ ἀφοροῦν τὴ λειτουργικὴ διάσταση τῆς σχέσης ἀνθρώπου καὶ φυσικοῦ περιβάλλοντος
- Προτείνετε λύσεις στὸ περιβαλλοντικὸ πρόβλημα στὰ πλαίσια τῆς ὀρθόδοξης πνευματικότητας

Ἐννοιες Κλειδιά

- Παλαιὰ Διαθήκη
- Καινὴ Διαθήκη
- Πατερικὴ Θεολογία
- Βυζαντινὴ τέχνη
- Ὁρθόδοξη εἰκονογραφία
- Ἀσκητικὴ παράδοση
- Λειτουργικὴ διάσταση τῆς σχέσης ἀνθρώπου καὶ κτίσης
- Δημῶδης Γραμματεία
- Νεοελληνικὴ λογοτεχνία
- Οικολογικὴ Θεολογία

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Στην προηγούμενη ενότητα αναφερθήκαμε στις έννοιες «περιβάλλον» και «περιβαλλοντικό πρόβλημα». Παράλληλα επισημάναμε το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των επιμέρους Θρησκειών για την επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Σ' αυτή την ενότητα θα επιχειρήσουμε μια διεξοδική ερμηνεία της ιδιαίτερης σχέσης Ορθοδοξίας και Φυσικού Περιβάλλοντος.

Η Αγία Γραφή, οι Πατέρες, αλλά και ολόκληρη η παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας αναφέρονται συχνά στη σχέση του ανθρώπου με την κτίση, τονίζοντας την αναγκαιότητα της αρμονίας στη σχέση αυτή. Ακόμη υποδεικνύουν τρόπους συνεργασίας ανθρώπου και κτίσης και διανοιούν δρόμους που πρέπει να ακολουθήσει ο άνθρωπος, για να φτάσει μαζί με την κτίση στον τελικό του σκοπό, που είναι η σωτηρία (Κεσελόπουλος, 1989).

Οι σκέψεις αυτές αποτελούν τους κεντρικούς άξονες πάνω στους οποίους οικοδομείται αυτή η ενότητα. Η αρμονική συνύπαρξη ανθρώπου και κτίσης η οποία υπογραμμίζεται στα βιβλία της Αγίας Γραφής και στην πατερική παράδοση, αποτελεί το πρώτο μέρος αυτής της ενότητας. Η εναρμόνιση και συνοχή ανάμεσα στο αισθητό και νοητό στοιχείο της φύσης, η οποία χαρακτηρίζει τη λατρευτική παράδοση της Εκκλησίας καταλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος της ενότητας, η οποία ολοκληρώνεται με μία διαθεματική προσέγγιση της σχέσης Θεού-κτίσης, και ανθρώπου.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

«ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ ΣΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ»

“Uchenik za II razred osnovne škole” Βιβλίο θρησκευτικών της Β΄τάξης του Δημοτικού, στη Σερβία και στο Μαυροβούνιο”.

Η Μίλιτσα γύρισε από την εκκλησία με την μαμά τον μπαμπά και τον αδελφό, και αφηγείται στη γιαγιά, η οποία δεν πήγε στην εκκλησία επειδή ήταν άρρωστη, όσα είδε εκεί: — «Η λειτουργία στην εκκλησία μοιάζει σαν ένα σοβαρό αλλά ευχάριστο παιχνίδι. Πρώτα ο επίσκοπος, μετά οι ιερείς και οι διάκονοι, ήταν παράξενα ντυμένοι. Δεν ήταν ντυμένοι όπως εμείς, αλλά ούτε και εμείς ήμασταν ντυμένοι όπως τις καθημερινές, αφού ο καθένας από εμάς φορούσε τα καλύτερα ρούχα του και τα καλύτερα παπούτσια του. Και σαν ήμασταν εκεί ο επίσκοπος και εμείς μαζί του, συνομιλήσαμε με το Θεό, ο οποίος ήταν εκεί, αλλά εμείς δεν μπορούσαμε να τον δούμε. Αυτή η συνομιλία γινόταν με ψαλμοδίες. Παρακαλέσαμε το Θεό να έχουμε ειρήνη να μη γίνει πόλεμος, να ζούμε ο ένας με τον άλλο μονιασμένα και με αγάπη, να γίνουμε όλοι στον κόσμο ένα, να κάνει καλά τους αρρώστους, να έχουμε ήπιο κλίμα, να μας δίνει φρούτα, σιτάρι, καλαμπόκι, τα πουλιά να είναι ευτυχισμένα, τα ζώα ειρηνικά. Και κάναμε κάτι το οποίο δεν κάνουμε καθημερινά και γενικά δεν κάνουμε έξω. Φάγαμε από το ίδιο ψωμί και ήπιαμε από το ίδιο ποτήρι. Όσο ήμασταν εκεί όλα μου φαινονταν σοβαρά και ό,τι ζητήσαμε θα γίνει. Όλα ήταν όμορφα και διαφορετικά από την καθημερινή μας ζωή και δεν έχω λόγια να το περιγράψω. Μου φάνηκε γιαγιά, ότι μοιάζει με τα παιχνίδια που παίζω με τις φίλες μου και ενώ σε μάς μοιάζει να είναι σοβαρό σε σάς τους μεγάλους φαίνεται μόνο παιχνίδι».

Η γιαγιά αφού άκουσε τη Μίλιτσα τής λέει:

— «Βλέπεις! Έτσι είναι εγγονούλα μου! Αυτό που ειλικρινά κάνουμε από αγάπη μάς φαίνεται σαν να είναι πραγματικό αν και δεν είναι ακόμη ολοκληρωμένο για να το δουν όλοι. Για παράδειγμα, όταν εσύ παίζεις με τις φίλες σου κάνοντας το γιατρό, εσύ εκείνη τη στιγμή είσαι αυτό που θέλεις να γίνεις όταν μεγαλώσεις. Φυσικά αν το επιθυμείς πραγματικά να γίνεις! Στην εκκλησία την ώρα της λατρείας παρουσιάζεται η ζωή μας, πως θα είναι στο μέλλον

σε σχέση πάντοτε με τις δωρεές του θεού. Με την προϋπόθεση να πιστεύουμε ότι αυτό θα γίνει επιθυμώντας το δυνατό».

Η Μίλιτσα ακούει προσεχτικά τη γιαγιά και τής λέει:

— «Θέλω πολύ να γίνω γιατρός και πιστεύω ότι θα το καταφέρω».

— «Το πιστεύω κι' εγώ», απάντησε η γιαγιά! Έτσι ακριβώς πιστεύουμε και εμείς στην εκκλησία ότι στο τέλος θα έλθει η βασιλεία του θεού όπου δεν θα υπάρχει θάνατος και πόνος και όπου θα είμαστε ευτυχισμένοι μαζί με το Χριστό. Αυτή την πίστη εκφράζουμε μέσα από τη λειτουργία, αλλά και στην καθημερινή μας ζωή μέσα από την αγάπη μας για τους άλλους και την φροντίδα μας για την φύση την οποία μας χάρισε ο θεός».

Η Θεία λειτουργία είναι ένα μοναδικό γεγονός το οποίο δεν είναι ίδιο με την υπόλοιπη καθημερινή μας ζωή. Στην πραγματικότητα είναι η ίδια η καθημερινή μας ζωή αλλά και κάτι περισσότερο. Κάτι το οποίο θα πετύχουμε στη βασιλεία του Θεού. Γι αυτό και είναι ένα ευχάριστο γεγονός. Με την έννοια αυτή η Θεία λειτουργία διδάσκει ότι η ζωή μας πρέπει να είναι ίδια με τη μέλλουσα ζωή. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να προσέχουμε την ενότητα μας με το Θεό και τους ανθρώπους και να φροντίζουμε τη φύση η οποία μας περιβάλλει. Άλλωστε και αυτή δημιουργήθηκε για να γίνει συμμετοχος στη βασιλεία του Θεού.

Την αλήθεια αυτή η οποία χαρακτηρίζει την Ορθόδοξη Θεολογία, καθώς διέπει τόσο την Αγία Γραφή όσο και την Παράδοση της Εκκλησίας θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια να την προσεγγίσουμε, αλλά και να την αναδείξουμε ως μία ιδανική διέξοδο στα περιβαλλοντικά προβλήματα της εποχής μας (Κώνστας, 1995).

2.1 Η σχέση ανθρώπου και κτίσης στην Παλαιά Διαθήκη

Στην Παλαιά Διαθήκη, κυριαρχεί η άποψη ότι ο κόσμος είναι έργο του Θεού και δημιουργήθηκε από το μηδέν. Ο άνθρωπος έχει προνομιούχο θέση μέσα στην κτίση και για το λόγο αυτό πρέπει να αξιοποιεί σωστά τις δυνατότητες που έχει να κυριαρχεί σ' αυτή. Οι διηγήσεις της Παλαιάς Διαθήκης για τη δημιουργία τοποθετούν από την πρώτη στιγμή σε άμεση σχέση την κτίση και τον άνθρωπο (Σακαλής, 1990).

2.2 Δύο διηγήσεις για τη δημιουργία

Στο βιβλίο «Γένεσις» της Παλαιάς Διαθήκης υπάρχουν δύο διηγήσεις για τη δημιουργία. Οι διηγήσεις αυτές απέχουν χρονικά μεταξύ τους περίπου 500 χρόνια και είναι η διήγηση Γεν 1,1-2,4 και Γεν 2,4-25. Η πρώτη συμβολίζεται με το γράμμα (P), ενώ η δεύτερη που είναι και η αρχαιότερη με το (J) (Schelkle, 1968).

ΚΕΙΜΕΝΟ

ΟΙ ΔΥΟ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ «ΓΕΝΕΣΙΣ» ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

1. ΓΕΝ. 1,1-2,4 (P)

1 EN ἀρχὴ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. 2 ἢ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. 3 καὶ εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτω φῶς· καὶ ἐγένετο φῶς. 4 καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς, ὅτι καλόν· καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς, ὅτι καλόν· καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀνά μέσον τοῦ φωτὸς καὶ ἀνά μέσον τοῦ σκότους. 5 καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσε νύκτα. καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα μία.

6 Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτω στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀνὰ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος. καὶ ἐγένετο οὕτως. 7 καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα, καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος, ὃ ἦν ὑποκάτω τοῦ στερεώματος, καὶ ἀναμέσον τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος. 8 καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα οὐρανόν. καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν, καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα δευτέρα.

9 Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· συναχθήτω τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς συναγωγὴν μίαν, καὶ ὀφθήτω ἡ ξηρά. καὶ ἐγένετο οὕτως. καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. 10 καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὴν ξηρὰν γῆν καὶ τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων ἐκάλεσε θαλάσσας. καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. 11 καὶ εἶπεν ὁ Θεός· βλαστηάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου σπεῖρον σπέρμα κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοίότητα, καὶ ξύλον κάρπιμον ποιοῦν καρπόν, οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ κατὰ γένος ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ ἐγένετο οὕτως. 12 καὶ ἐξήνεγκεν ἡ γῆ βοτάνην χόρτου σπεῖρον σπέρμα κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοίότητα, καὶ ξύλον κάρπιμον ποιοῦν καρπόν, οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ κατὰ γένος ἐπὶ τῆς γῆς. 13 καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα τρίτη.

14 Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ εἰς φαῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ διαχωρίζειν ἀνὰ μέσον τῆς ἡμέρας καὶ ἀνὰ μέσον τῆς νυκτός· καὶ ἔστωσαν εἰς σημεῖα καὶ εἰς καιροὺς καὶ εἰς ἡμέρας καὶ εἰς ἐνιαυτούς· 15 καὶ ἔστωσαν εἰς φαῦσιν ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ ἐγένετο οὕτως. 16 καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους, τὸν φωστῆρα τὸν μέγαν εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας καὶ τὸν φωστῆρα τὸν ἐλάσσων εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός, καὶ τοὺς ἀστέρας. 17 καὶ ἔθετο αὐτοὺς ὁ Θεός ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς 18 καὶ ἄρχειν τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός καὶ διαχωρίζειν ἀνὰ μέσον τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους. καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. 19 καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα τετάρτη. 20 Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἔρπετὰ ψυχῶν ζωσῶν καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ. καὶ ἐγένετο οὕτως. 21 καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός τὰ κήτη τὰ μεγάλα καὶ πᾶσαν ψυχὴν ζῶων ἔρπετῶν, ἃ ἐξήγαγε τὰ ὕδατα κατὰ γένη αὐτῶν, καὶ πᾶν πετεινὸν πτερωτὸν κατὰ γένος. καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλά. 22 καὶ εὐλόγησεν αὐτὰ ὁ Θεός, λέγων· ἀυξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὰ ὕδατα ἐν ταῖς θαλάσσαις, καὶ τὰ πετεινὰ πληθυνέσθωσαν ἐπὶ τῆς γῆς. 23 καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα πέμπτη. 24 Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κατὰ γένος, τετράποδα καὶ ἔρπετὰ καὶ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος. καὶ ἐγένετο οὕτως. 25 καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός τὰ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος, καὶ τὰ κτήνη κατὰ γένος αὐτῶν καὶ πάντα τὰ ἔρπετὰ τῆς γῆς κατὰ γένος αὐτῶν. καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλά. 26 καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἔρπετῶν τῶν ἔρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. 27 καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. 28 καὶ εὐλόγησεν αὐτούς ὁ Θεός, λέγων· ἀυξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς καὶ ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάντων τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἔρπετῶν τῶν ἔρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. 29 καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν πάντα χόρτον σπόριμον σπεῖρον σπέρμα, ὃ ἐστὶν ἐπάνω πάσης τῆς γῆς, καὶ πᾶν ξύλον, ὃ ἔχει ἐν ἑαυτῷ καρπὸν σπέρματος σπορίμου, ὑμῖν ἔσται εἰς βρῶσιν· 30 καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τῆς γῆς καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ παντὶ ἔρπετῷ ἔρποντι ἐπὶ τῆς γῆς, ὃ ἔχει ἐν ἑαυτῷ ψυχὴν ζωῆς, καὶ πάντα χόρτον χλωρὸν εἰς βρῶσιν. καὶ ἐγένετο οὕτως. 31 καὶ εἶδεν ὁ Θεός τὰ πάντα, ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλά λίαν. καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα ἕκτη.

2.

ΚΑΙ συνετελέσθησαν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν. 2 καὶ συνετέλεσεν ὁ Θεός ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἃ ἐποίησε, καὶ κατέπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἃ ἐποίησε. 3 καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεός τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην καὶ ἡγίασεν αὐτήν·

ὅτι ἐν αὐτῇ κατέπαυσεν ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν ἤρξατο ὁ Θεὸς ποιῆσαι.

2. GEN. 2,4-25 (J)

4 Αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὅτε ἐγένετο· ἡ ἡμέρα ἐποίησε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν 5 καὶ πᾶν χλωρὸν ἄγρου πρὸ τοῦ γενέσθαι ἐπὶ τῆς γῆς καὶ πάντα χόρτον ἄγρου πρὸ τοῦ ἀνατεῖλαι· οὐ γὰρ ἔβρεξεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ἄνθρωπος οὐκ ἦν ἐργάζεσθαι αὐτήν· 6 πηγή δὲ ἀνέβαινεν ἐκ τῆς γῆς καὶ ἐπότιζε πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. 7 καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζώσαν.

8 Καὶ ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδέμ κατὰ ἀνατολὰς καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε. 9 καὶ ἔξανέτειλεν ὁ Θεὸς ἔτι ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον ὠραῖον εἰς ὄρασιν καὶ καλὸν εἰς βρώσιν καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου καὶ τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναι γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ. 10 ποταμὸς δὲ ἐκπορεύεται ἐξ Ἐδέμ ποτίζειν τὸν παράδεισον· ἐκεῖθεν ἀφορίζεται εἰς τέσσαρας ἀρχάς. 11 ὄνομα τῷ ἐνὶ Φισῶν· οὗτος ὁ κυκλῶν πᾶσαν τὴν γῆν Εὐιλιάτ, ἐκεῖ οὐ ἔστι τὸ χρυσίον· 12 τὸ δὲ χρυσίον τῆς γῆς ἐκείνης καλόν· καὶ ἐκεῖ ἐστὶν ὁ ἄνθραξ καὶ ὁ λίθος ὁ πράσινος. 13 καὶ ὄνομα τῷ ποταμῷ τῷ δευτέρῳ Γεῶν· οὗτος ὁ κυκλῶν πᾶσαν τὴν γῆν Αἰθιοπίας. 14 καὶ ὁ ποταμὸς ὁ τρίτος Τίγρις· οὗτος ὁ προπορευόμενος κατέναντι Ἀσσυρίων. ὁ δὲ ποταμὸς ὁ τέταρτος Εὐφράτης.

15 Καὶ ἔλαβε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε, καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς, ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν. 16 καὶ ἐνετείλατο Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀδὰμ λέγων· ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῆ, 17 ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν, οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ· ἡ δ' ἂν ἡμέρα φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε.

18 Καὶ εἶπε Κύριος ὁ Θεός· οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον· ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν. 19 καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς ἔτι ἐκ τῆς γῆς πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ καὶ πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἤγαγεν αὐτὰ πρὸς τὸν Ἀδὰμ, ἰδεῖν τί καλέσει αὐτά. καὶ πᾶν ὃ ἐὰν ἐκάλεσεν αὐτὸ Ἀδὰμ ψυχὴν ζώσαν, τοῦτο ὄνομα αὐτῷ. 20 καὶ ἐκάλεσεν Ἀδὰμ ὀνόματα πᾶσι τοῖς κτήνεσι καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ ἀγροῦ· τῷ δὲ Ἀδὰμ οὐχ εὐρέθη βοηθὸς ὅμοιος αὐτῷ. 21 καὶ ἐπέβαλεν ὁ Θεὸς ἔκστασιν ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ, καὶ ὑπνωσε· καὶ ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ καὶ ἀνεπλήρωσε σάρκα ἀντ' αὐτῆς. 22 καὶ ὠκοδόμησεν ὁ Θεὸς τὴν πλευράν, ἣν ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ, εἰς γυναῖκα καὶ ἤγαγεν αὐτήν πρὸς τὸν Ἀδὰμ. 23 καὶ εἶπεν Ἀδὰμ· τοῦτο νῦν ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου· αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρός αὐτῆς ἐλήφθη αὕτη· 24 ἔνεκεν τούτου καταλείπει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. 25 καὶ ἦσαν οἱ δύο γυμνοί, ὃ τε Ἀδὰμ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἤσχύνοντο.

Δραστηριότητα 5/ Κεφάλαιο 1

Προσπαθήστε να εντοπίσετε στις δύο διηγήσεις του βιβλίου «Γένεσις» που μελετήσατε:

α) Τα κοινά τους σημεία.

β) Τις διαφορές που παρουσιάζουν.

Γράψτε την απάντησή σας σε ένα κείμενο 100-150 λέξεων. Στη συνέχεια:

α) Σκεφτείτε το νόημα της ονοματοδοσίας των ζώων από τον Αδάμ (Γεν. 2,19).

β) Δείτε στο Παράρτημα, στο τέλος του κεφαλαίου, πως απεικονίζεται η ονοματοδοσία των ζώων στην ορθόδοξη εικονογραφία, σε μία εικόνα του Θεοφάνη από τον Άγιο Νικόλαο Αναπαυσά των Μετεώρων (1530).

Τη δική μας απάντηση θα τη βρείτε στη συνέχεια της ενότητας.

Από τις δύο διηγήσεις της Γένεσης προκύπτουν δύο σημαντικά στοιχεία:

α) Η κτίση χωρίς την παρουσία σ' αυτή του ανθρώπου με τις αρμοδιότητες που του έδωσε ο Θεός θα ήταν ατελής και άσκοπη,

β) Η ζωή του ανθρώπου, η ηθικοπνευματική του τελείωση και οι σχέσεις του με το Δημιουργό του εξαρτώνται από το περιβάλλον, στο οποίο ζει, και από τη συμπεριφορά του προς αυτό.

Σύμφωνα με την πρώτη διήγηση (P) το έργο της δημιουργίας ολοκληρώνεται σε έξι ημέρες, ενώ η εβδομή είναι η ημέρα της ανάπαυσης του Δημιουργού. Η διήγηση (J) δεν ακολουθεί τη σειρά της προηγούμενης. Δεν αναφέρεται στα ίδια δημιουργήματα και δεν είναι τόσο εκτενής στις περιγραφές της. Εξάιρεση σ' αυτό παρουσιάζει το τμήμα της διήγησης, που αναφέρεται στη δημιουργία του ανθρώπου. Παρά τις επιμέρους διαφορές, οι δύο διηγήσεις έχουν όλα σχεδόν τα βασικά σημεία κοινά και συμπίπτουν ακόμη και στους θεολογικούς στόχους, οι οποίοι είναι:

α) Το πρόσωπο του Θεού, ο οποίος πρωταγωνιστεί και δημιουργεί τον κόσμο από το μηδέν.

β) Η ξεχωριστή θέση που έχει στη δημιουργία ο άνθρωπος.

Η δημιουργία του ανθρώπου τονίζεται ιδιαίτερα και στις δύο διηγήσεις. Ο άνθρωπος πλάστηκε τελευταίος και μάλιστα «καθ' εικόνα και καθ' ομοίωση» του Θεού. Ο Θεός τον ευλόγησε και τον έταξε να εξουσιάζει και να χρησιμοποιεί για τη δική του ωφέλεια ό,τι δημιούργησε πάνω στη γη. Η ιδιότητα αυτή του κυρίαρχου και εξουσιαστή της κτίσης συνεπάγεται την υποχρέωση και την ευθύνη του ανθρώπου για τη σωστή κυριαρχία και τη συνεχή προστασία της κτίσης.

Σύμφωνα με τη διήγηση (J) ο Θεός φύτεψε για τον άνθρωπο έναν Παράδεισο ανατολικά της Εδέμ,¹ και επί πλέον «ἐξανέτειλεν ὁ Θεὸς ἔτι ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον ὠραῖον εἰς ὄρασιν καὶ καλὸν εἰς βρώσιν».² Με τα λόγια αυτά προσδιορίζεται η διπλή υπηρεσία που προσφέρει στον άνθρωπο ο φυσικός κόσμος:

α) Ικανοποιεί την όρασή του.

β) Τον τρέφει.

Το πρώτο έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί αναφέρεται στην πνευματική πλευρά του ανθρώπου. Η θέα της κτίσης διεγείρει και ενεργοποιεί τη σκέψη του και την οδηγεί στη διερεύνηση και την αξιολόγηση του μεγαλείου της δημιουργίας και στην αναγνώριση της κυριαρχίας του Θεού. Επομένως, η κτίση δεν προσφέρει μόνο τα απαραίτητα για τη ζωή

---

¹ Γεν 2,7.

² Γεν 2,9.

του ανθρώπου υλικά αγαθά, αλλά τον βοηθά ακόμη να κατανοήσει την ύπαρξή του και να αξιολογήσει σωστά τη σχέση του με το Δημιουργό.

Η υποχρέωση του ανθρώπου στον «παράδεισο» είναι «ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν».³ Δύο χαρακτηριστικές λέξεις που τονίζουν ιδιαίτερα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του ανθρώπου απέναντι στο περιβάλλον που ζει, δηλαδή τη σωστή εκμετάλλευσή του και την προστασία. Το στοιχείο αυτό της κυριαρχίας του ανθρώπου στην κτίση εξαιρείται και στις δύο διηγήσεις της Γένεσης. Τόσο στη διήγηση P: 1,28, όσο και στη J: 2,19, όταν αναφέρεται πιο πολύ στην κυριαρχία του ανθρώπου στο ζωϊκό κόσμο.

Η **ονοματοδοσία** είναι μία πράξη που στην Παλαιά Διαθήκη σημαίνει κυριαρχία. Στο παραπάνω λοιπόν χωρίο ο άνθρωπος καλείται να δώσει ονόματα στα διάφορα έμβια όντα, πράγμα που τον εξυψώνει από τα άλλα δημιουργήματα και τον κάνει κυρίαρχό τους και κατά συνέπεια κυρίαρχο και της υπόλοιπης κτίσης (Δόϊκος, 1980). Αυτό το γεγονός που πολύ όμορφα απεικινίζεται στην εικονογραφία, έχει επηρεάσει και το χώρο της μουσικής. Χαρακτηριστικό είναι το τραγούδι του συνθέτη και μουσικού Bob Dylan “Man Gave Names to all the Animals”, το οποίο στηρίζεται στο χωρίο Γένεσις: 19 της Παλαιάς Διαθήκης όπου γίνεται η αναφορά στην ονοματοδοσία των ζώων από τον Αδάμ.

2.3 Άνθρωπος και κτίση στα Ποιητικά και Προφητικά βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης

Οι δύο διηγήσεις που γνωρίσαμε είναι οι μοναδικές ολοκληρωμένες διηγήσεις της Παλαιάς Διαθήκης, στις οποίες γίνεται αναφορά στα επιμέρους έργα της δημιουργίας και τονίζεται με σαφήνεια η στενή σχέση ανθρώπου και κτίσης (Μουράτης, 1992). Στην υπόλοιπη Παλαιά Διαθήκη όταν γίνεται λόγος για τη δημιουργία, σκοπός είναι να τονιστεί η παντοδυναμία του Δημιουργού.

Στα Ποιητικά βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης και ιδιαίτερα στους Ψαλμούς, τονίζεται η απόλυτη κυριαρχία του Θεού, αλλά και η αναγκαιότητα να συναισθανθεί ο άνθρωπος ότι εξαρτάται διαρκώς από το Θεό. Στον **Ψαλμό 103** η θεά της κτίσης γεμίζει τον άνθρωπο με θαυμασμό γιατί μέσα στην τελειότητά της βλέπει την αποκάλυψη του Θεού και διακρίνει τη δύναμη και τη σοφία Του. Στον **8^ο Ψαλμό** παρουσιάζεται μια ιδανική σχέση Θεού-ανθρώπου και κτίσης, για την οποία απαραίτητη προϋπόθεση είναι η σωστή συμπεριφορά του ανθρώπου προς το Θεό.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Η ΣΧΕΣΗ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΚΤΙΣΗΣ ΣΤΑ ΠΟΙΗΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

ΨΑΛΜΟΣ 8

2 ΚΥΡΙΕ ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῆ· ὅτι ἐπήρθη ἡ μεγαλοπρέπειά σου ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. 3 ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον ἔνεκα τῶν ἐχθρῶν σου τοῦ καταλῦσαι ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητὴν. 4 ὅτι ὄψομαι τοὺς οὐρανοὺς, ἔργα τῶν δακτύλων σου, σελήνην καὶ ἀστέρας, ἃ σὺ ἐθεμελίωσας· 5 τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκη αὐτοῦ; ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτη αὐτόν; 6 ἠλάττωσας αὐτὸν βραχὺ τι παρ’ ἀγγέλους, δόξα καὶ τιμὴ ἐστεφάνωσας αὐτόν, 7 καὶ κατέστησας αὐτόν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου· πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ, 8 πρόβατα, καὶ βόας ἀπάσας, ἔτι δὲ καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου, 9 τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης, τὰ διαπορευόμενα τρίβους θαλασσῶν. 10 Κύριε ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῆ!

³ Γεν 2,15.

ΨΑΛΜΟΣ 103

ΕΥΛΟΓΕΙ, ή ψυχή μου, τὸν Κύριον. Κύριε ὁ Θεός μου, ἐμεγαλύνθης σφόδρα, ἐξομολόγησιν καὶ μεγαλοπρέπειαν ἐνεδύσω 2 ἀναβαλλόμενος φῶς ὡς ἱμάτιον, ἐκτείνων τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ δέρριν· 3 ὁ στεγάζων ἐν ὕδασι τὰ ὑπερῶα αὐτοῦ, ὁ τιθεὶς νέφη τὴν ἐπίβασιν αὐτοῦ, ὁ περιπατῶν ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων· 4 ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα. 5 ὁ θεμελιῶν τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς, οὐ κλιθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. 6 ἄβυσσος ὡς ἱμάτιον τὸ περιβόλαιον αὐτοῦ, ἐπὶ τῶν ὀρέων στήσονται ὕδατα· 7 ἀπὸ ἐπιτιμῆσεώς σου φεύξονται, ἀπὸ φωνῆς βροντῆς σου δειλιάσουσιν. 8 ἀναβαίνουνσιν ὄρη καὶ καταβαίνουνσιν πεδία εἰς τὸν τόπον ὃν ἐθεμελίωσας αὐτά· 9 ὄριον ἔθου, ὃ οὐ παρελεύσονται, οὐδὲ ἐπιστρέψουσι καλύψαι τὴν γῆν. 10 ὁ ἐξαποστέλλων πηγὰς ἐν φάραγγιν, ἀνὰ μέσον τῶν ὀρέων διελεύσονται ὕδατα· 11 ποτιοῦσι πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, προσδέξονται ὄναγροι εἰς δίψαν αὐτῶν· 12 ἐπ' αὐτὰ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσει, ἐκ μέσου τῶν πετρῶν δώσουσι φωνήν. 13 ποτίζων ὄρη ἐκ τῶν ὑπερῶων αὐτοῦ, ἀπὸ καρποῦ τῶν ἔργων σου χορτασθήσεται ἡ γῆ. 14 ὁ ἐξανατέλλων χόρτον τοῖς κτήνεσι καὶ χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἐξαγαγεῖν ἄρτον ἐκ τῆς γῆς· 15 καὶ οἶνος εὐφραίνει καρδίαν ἀνθρώπου τοῦ ἰλαρῆναι πρόσωπον ἐν ἐλαίῳ, καὶ ἄρτος καρδίαν ἀνθρώπου στηρίζει. 16 χορτασθήσονται τὰ ξύλα τοῦ πεδίου, αἱ κέδροι τοῦ Λιβάνου, ἃς ἐφύτευσας. 17 ἐκεῖ στρουθία ἐννοσεύσουσι, τοῦ ἐρωδιοῦ ἢ οἰκία ἡγεῖται αὐτῶν. 18 ὄρη τὰ ὑψηλὰ ταῖς ἐλάφοις, πέτρα καταφυγὴ τοῖς λαγωαῖς. 19 ἐποίησε σελήνην εἰς καιροὺς, ὁ ἥλιος ἔγνω τὴν δύσιν αὐτοῦ. 20 ἔθου σκότος, καὶ ἐγένετο νύξ· ἐν αὐτῇ διελεύσονται πάντα τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ. 21 σκύμνοι ὠρνόμενοι τοῦ ἀρπάσαι καὶ ζητῆσαι παρὰ τῷ Θεῷ βρῶσιν αὐτοῖς. 22 ἀνέτειλεν ὁ ἥλιος, καὶ συνήχθησαν καὶ εἰς τὰς μάνδρας αὐτῶν κοιτασθήσονται. 23 ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐπὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ ἕως ἑσπέρας. 24 ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε· πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας, ἐπληρώθη ἡ γῆ τῆς κτίσεώς σου. 25 αὕτη ἡ θάλασσα ἡ μεγάλη καὶ εὐρύχωρος, ἐκεῖ ἔρπετά, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς, ζῶα μικρὰ μετὰ μεγάλων· 26 ἐκεῖ πλοῖα διαπορεύονται, δράκων οὗτος, ὃν ἔπλασας ἐμπαίζειν αὐτῇ. 27 πάντα πρὸς σὲ προσδοκῶσι, δοῦναι τὴν τροφήν αὐτῶν εἰς εὐκαιρον. 28 δόντος σου αὐτοῖς συλλέξουσιν, ἀνοίξαντός σου τὴν χεῖρα, τὰ σύμπαντα πλησθήσονται χρηστότητος. 29 ἀποστρέψαντος δέ σου τὸ πρόσωπον ταραχθήσονται· ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν, καὶ ἐκλείψουσι καὶ εἰς τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν. 30 ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται, καὶ ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. 31 ἦτω ἡ δόξα Κυρίου εἰς τοὺς αἰῶνας, εὐφρανθήσεται Κύριος ἐπὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ· 32 ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν, ὁ ἀπτόμενος τῶν ὀρέων καὶ καπνίζονται. 33 ἄσω τῷ Κυρίῳ ἐν τῇ ζωῇ μου, ψαλῷ τῷ Θεῷ μου ἕως ὑπάρχω· 34 ἠδυνθείη αὐτῷ ἡ διαλογία μου, ἐγὼ δὲ εὐφρανθήσομαι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ. 35 ἐκλείπειεν ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἄνομοι, ὥστε μὴ ὑπάρχειν αὐτούς. εὐλόγει, ἡ ψυχή μου, τὸν Κύριον.

Ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου καὶ ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν κτίσιν αποτελοῦν βασικὰ θέματα καὶ στα **Προφητικά βιβλία** τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Οἱ Προφῆτες, πάντως, δὲν αναφέρονται μόνο στο σύνολο τῆς κτίσεως ἀλλὰ καὶ σε ἐπιμέρους κτίσματα. Αὐτό γίνεται γιὰ νὰ θυμίσουν στὸν ἀνθρώπο τὴν καθημερινή του ἐπικοινωνία μετὰ τὴν κτίσιν καὶ νὰ τὸν φέρουν ἐτσί πιο κοντὰ στὸ Δημιουργό τῆς. Ὁ πίνακας 1. που ἀκολουθεῖ ἀπεικονίζει τὴν σχέση Θεοῦ-ἀνθρώπου-κτίσεως, ὅπως αὐτὴ παρουσιάζεται στα Προφητικά βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

Ο Θεός δίνει τη βροχή	Ιερεμ 14,22
Επιτρέπει στον ήλιο να φωτίσει	Ιερεμ 14,22
Δημιούργησε το φως και το σκοτάδι	Αμ 4,13 και Ησ 45,7
Έθεσε σε τροχιά τη Σελήνη	Ιερεμ 38 (31),36
Έπλασε τα ζώα	Ησ 42,5, Ιερεμ 45 (38),16
Έδωσε πνοή στους ανθρώπους	Ησ 42,5, Ιερεμ 45 (38),16

Πίνακας 1. Θεός-κτίση-άνθρωπος στα Προφητικά βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης

2.4 Ο σύνδεσμος ανθρώπου και κτίσης στη Σοφιολογική και την Αποκαλυπτική γραμματεία

Η αρμονική συνύπαρξη του ανθρώπου με την κτίση εξαρτάται αποκλειστικά από τον άνθρωπο. Η ευσέβεια ή η αμαρτωλότητά του αντανακλούν και στην κτίση. Ο ευσεβής ζει αρμονικά μαζί της και την αντιμετωπίζει ως βοηθό και σύμμαχο. Αντίθετα ο ασεβής συμπεριφέρεται εχθρικά προς την κτίση και ενεργεί καταστρεπτικά.⁴ Η Παλαιά Διαθήκη πάντως από τα παλαιότερα μέχρι και τα νεώτερα βιβλία της επιμένει στις βασικές θέσεις της Γένεσης. Σύμφωνα μ' αυτές ο κόσμος δημιουργήθηκε από το μηδέν, ο άνθρωπος έχει προνομioύχο θέση μέσα στην κτίση και γι' αυτό πρέπει να αξιοποιεί ορθολογικά τις δυνατότητες που έχει να κυριαρχεί σ' αυτή (Δοϊκος, 1980).

Στο τελευταίο προφητικό βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης και πιο συγκεκριμένα στο δεύτερο μέρος, το αποκαλυπτικό, περιέχονται πολυσύνθετα οράματα, τα οποία είδε ο Δανιήλ κατά τη διάρκεια της αιχμαλωσίας του (Δοϊκος, 1980). Η ατμόσφαιρα στην οποία ζει ο συγγραφέας του βιβλίου του Δανιήλ είναι καταθλιπτική αλλά ο σκοπός του σαφής. Τονίζοντας την παντοδυναμία και την παρουσία του Θεού στην ιστορία του κόσμου, θέλει να παρηγορήσει, αλλά και να ενθαρρύνει το λαό ώστε να προσβλέπει με εμπιστοσύνη στο μέλλον. Η ουσιαστική αλλαγή των οικολογικών προβλημάτων θα συντελεστεί με την παρουσία του Θεού στην ανθρώπινη ιστορία. Ο «εκλεκτός λαός του Θεού» αδυνατεί να επαναφέρει τα πράγματα στη φυσιολογική τους πορεία και μόνο η άμεση επέμβαση του Θεού μοιάζει ικανή να προσφέρει ουσιαστικές λύσεις (Μπουντίνας, 1990).

2.5 Ο σύνδεσμος ανθρώπου και κτίσης στην Καινή Διαθήκη

Η Καινή Διαθήκη αναφέρεται συχνά στο γεγονός της δημιουργίας και χρησιμοποιεί γι' αυτό την ορολογία της Παλαιάς Διαθήκης. Οι δύο γνωστές διηγήσεις της Γένεσης (J και P), φαίνεται να επηρέασαν σημαντικά τους συγγραφείς της Καινής Διαθήκης (Πίνακας 2). Το νέο στοιχείο στην Καινή Διαθήκη είναι ότι επεκτείνει τις θέσεις της Παλαιάς Διαθήκης και τις εντάσσει στη δική της θεολογία (Οικονόμου, 1992).

Διήγηση J	Διήγηση P
------------------	------------------

⁴ Σοφ Σολ 11,1 και Σοφ Σειράχ 44,20

<p>Α΄ Κορ 11,9 15,21 15,45 Β΄ Κορ 11,3 Α΄ Τιμ 2,13 Ρωμ 5,12 8,20 7,11 Εβρ 6,8 Εβρ 11,3</p>	<p>Β΄ Πέτρ 3,5 Πρξ 17,26 Εφ 4,24 Κολ 3,10 Ματθ 19,4 Μρκ 10,6</p>
---	---

Πίνακας 2. Χωρία της Καινής Διαθήκης που σχετίζονται με τις διηγήσεις J και P της Παλαιάς Διαθήκης.

2.6 Η κτίση και ο άνθρωπος στη διδασκαλία του Χριστού

Ο Χριστός εκφράζεται με θαυμασμό για το έργο της δημιουργίας, τονίζοντας, συνάμα, το μεγαλείο και τη δόξα του Θεού που προβάλλονται στη φύση. Συχνά προτρέπει τον άνθρωπο να μιμηθεί την αρμονία και την τάξη του σύμπαντος, αλλά να μη περιοριστεί στις υλικές διαστάσεις του. Παράλληλα τονίζει τη διαρκή πρόνοια του Θεού για όλα τα δημιουργήματά του και εξαίρει μέσα σ' αυτά την προνομιούχο θέση του ανθρώπου και κατά συνέπεια την ιδιαίτερη φροντίδα του γι' αυτόν (Γαλάνης, 1984).

ΚΕΙΜΕΝΟ

Η ΚΤΙΣΗ ΚΑΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΣΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Ματθαίος 5.13 Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

Ματθαίος 6.28 καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνουσιν· οὐ κοπιῶσιν οὐδὲ νήθουσιν·

Λουκάς 12.28 εἰ δὲ ἐν ἀγρῷ τὸν χόρτον ὄντα σήμερον καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ θεὸς οὕτως ἀμφιάζει, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι.

Το νέο καθοριστικό στοιχείο που εισάγεται με τη διδασκαλία του Χριστού είναι ότι κάθε βιοτική φροντίδα πρέπει να αποβλέπει στη βασιλεία του Θεού και να μην εξαντλείται στα ίδια τα υλικά αγαθά. Κάθε ενέργεια του ανθρώπου μέσα στην κτίση πρέπει να γίνεται μέσα σ' αυτήν την προοπτική. Ο άνθρωπος έχει την ελευθερία να τη χρησιμοποιεί, όχι όμως και το δικαίωμα να την κακοποιεί. Η ίδια η κτίση δεν είναι αρνητική, αλλά ο άνθρωπος είναι εκείνος ο οποίος τη χρησιμοποιεί αρνητικά και αποδίδει σ' αυτήν χαρακτηρισμούς αρνητικούς, προβάλλοντας ουσιαστικά τις δικές του διαθέσεις και ενοχές (Γαλάνης, 1984).

2.7 Το φυσικό περιβάλλον στα Θαύματα και στις Παραβολές του Χριστού

Στην Παλαιά Διαθήκη είναι διάχυτη η πίστη ότι το μεγαλύτερο θαύμα του Θεού είναι το έργο της δημιουργίας. Η θαυματουργική δραστηριότητά Του όμως δε σταματά εκεί. Για να βοηθήσει τον εκλεκτό λαό Του, επεμβαίνει πολλές φορές στην κτίση και μεταβάλλει τις λειτουργίες της. Οι αιτίες που προκαλούσαν τη θαυματουργική επέμβαση του Χριστού ήταν πολλές. Σκοπός ήταν να γίνει πεποίθηση το γεγονός ότι είχε αρχίσει η αναδημιουργία του κόσμου (Mussner, 1966). Στις διηγήσεις των θαυμάτων τονίζεται η κυριαρχία του Χριστού στην κτίση, ενώ εδραιώνεται η πεποίθηση πως στο πρόσωπο του Χριστού εγκαινιάζεται ένας καινούριος κόσμος (Γαλάνης, 1984).

Στις Παραβολές του Χριστού συναντά κανείς πολλές εικόνες από την καθημερινή ζωή και το φυσικό περιβάλλον του ανθρώπου.

ΚΕΙΜΕΝΟ

1. Η Παραβολή του Σπορέα Μρκ 4,3-9.

4.3 ἀκούετε. ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπειρα. 4.4 καὶ ἐγένετο ἐν τῷ σπείρειν ὁ μὲν ἔπεσεν ἐπὶ τὴν ὁδόν, καὶ ἦλθον τὰ πετεινὰ καὶ κατέφαγεν αὐτό· 4.5 καὶ ἄλλο ἔπεσεν ἐπὶ τὸ πετρῶδες, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλήν, καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς, 4.6 ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ρίζαν ἐξηράνθη· 4.7 καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὰς ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν αὐτὰς ἀκανθαὶ καὶ συνέπνιξαν αὐτό, καὶ καρπὸν οὐκ ἔδωκε 4.8 καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν τὴν καλὴν καὶ ἐδίδου καρπὸν ἀναβαίοντα καὶ αὐξάνοντα, καὶ ἔφερον ἐν τριάκοντα καὶ ἐν ἐξήκοντα καὶ ἐν ἑκατόν.

2. Η Παραβολή του καλού σπόρου και των ζιζανίων Μτθ 13, 24-30

13.24 Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς λέγων, Ὁμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείραντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ. 13.25 ἐν δὲ τῷ καθεῦδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς καὶ ἐπέσπειρεν ζιζάνια ἀνά μέσον τοῦ σίτου καὶ ἀπῆλθεν. 13.26 ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος καὶ καρπὸν ἐποίησεν, τότε ἐφάνη καὶ τὰ ζιζάνια. 13.27 προσελθόντες δὲ οἱ δούλοι τοῦ οἰκοδεσπότητος εἶπον αὐτῷ, Κύριε, οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἐσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ; πόθεν οὖν ἔχει ζιζάνια; 13.28 ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς, Ἐχθρὸς ἀνθρώπου τοῦτο ἐποίησεν. οἱ δὲ δούλοι λέγουσιν αὐτῷ, Θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά; 13.29 ὁ δὲ φησιν, Οὐ, μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σίτον. 13.30 ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφοτέρωθεν ἕως τοῦ θερισμοῦ· καὶ ἐν καιρῷ τοῦ θερισμοῦ ἐρῶ τοῖς θερισταῖς, Συλλέξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δέσμας πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά, τὸν δὲ σίτον συναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου.

Δραστηριότητα 6/ Κεφάλαιο 1

Διαβάστε τα δύο κείμενα με τις Παραβολές του «σπορέα» και του «καλού σπόρου και των ζιζανίων», και συνθέστε ένα κείμενο 100 περίπου λέξεων, από το οποίο να προκύπτει η ιδανική σχέση του πιστού με το Θεό και την κτίση, όπως αυτή παρουσιάζεται στις δύο Παραβολές. Μπορείτε να συγκρίνετε την απάντηση που δώσατε με τη δική μας που θα βρείτε στη συνέχεια της ενότητας.

Στην παραβολή του «σπορέα» γίνεται λόγος για ένα μεγάλο μέρος της ορατής κτίσης που συνεργάζεται θετικά ή αρνητικά μαζί του. Είναι ο ήλιος, τα πτηνά, ο σπόρος που βλαστάνει, τα αγκάθια που τον καταπνίγουν. Στην παραβολή του «καλού σπόρου και των ζιζανίων», παρουσιάζεται ένα στοιχείο της κτίσης να ενεργεί εναντίον κάποιου άλλου. Τα ζιζάνια, όταν φυτρώνουν ανάμεσα στο σιτάρι, παρεμβαίνουν στη φυσική λειτουργία του και εμποδίζουν την ανάπτυξη του σπόρου. Η παρέμβαση όμως δεν οφείλεται στα ίδια τα ζιζάνια αλλά στην επέμβαση του ανθρώπου. Το συμπέρασμα το οποίο προκύπτει από αυτές τις παραβολές είναι ότι η φύση δεν έχει προορισμό να λειτουργεί σε βάρος του ανθρώπου. Ο ίδιος ο άνθρωπος τη χρησιμοποιεί αρνητικά σε βάρος του εαυτού του, του συνανθρώπου του αλλά και σε βάρος της ίδιας. Σε μία θετική διατύπωση των παραβολών προκύπτει η ιδανική σχέση του πιστού με το Θεό και την κτίση μέσα στα πλαίσια της βασιλείας του Θεού στον κόσμο.

2.8 Ο άνθρωπος και το φυσικό περιβάλλον στη θεολογία του Αποστόλου Παύλου

Αναπτύσσοντας το θέμα Θεός - άνθρωπος - κτίση, ο Απόστολος Παύλος, αφήνει να εννοηθεί ότι ο κόσμος είναι έργο του Θεού.⁵ Η πίστη ότι ο Θεός δημιούργησε τα πάντα είναι πολύ έκδηλη στην πρώτη εκκλησία και αποκτά από πολύ νωρίς ομολογιακό χαρακτήρα. Αυτό φαίνεται από πολλές σύντομες και επιγραμματικές εκφράσεις που υπάρχουν κυρίως στις επιστολές του Παύλου.⁶ Η σχέση όμως του ανθρώπου με την κτίση δεν πρέπει να είναι σχέση λατρείας. Δεν πρέπει, δηλαδή, ο άνθρωπος να λατρεύει την κτίση αλλά τον «κτίσαντα».⁷ Η κτίση δεν προσφέρει τη σωτηρία όπως πίστευαν οι ειδωλολάτρεις, αλλά μέσα από την τελειότητά της βοηθά τον άνθρωπο να κατανοήσει τον πραγματικό Θεό. Για τον Απόστολο Παύλο, άνθρωπος και κτίση κινούνται μέσα στον ίδιο χρόνο και έχουν κοινή ιστορία, καθώς η κτίση ακολουθεί τον άνθρωπο από τα πρώτα του βήματα (Γαλάνης, 1984).

ΚΕΙΜΕΝΟ

8.18 Λογίζομαι γάρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς. 8.19 ἢ γὰρ ἀποκαρδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἰῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται. 8.20 «τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἔκουσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, ἐπ' ἐλπίδι 21 ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ».

Κτίση και άνθρωπος στον Απόστολο Παύλο Ρωμ 8,18-21

Αυτό είναι το μοναδικό χωρίο στην Καινή Διαθήκη στο οποίο γίνεται λόγος για την πτώση της κτίσης και το μοναδικό σημείο, στο οποίο φαίνεται καθαρά ότι κτίση και άνθρωπος βρίσκονται σε στενή σχέση και αλληλεπίδραση σε όλη τους την πορεία μέσα στο χρόνο και την ιστορία. Για να τονίσει, μάλιστα, την τραγικότητα στην οποία έφτασε η κτίση εξαιτίας της αμαρτωλότητας του ανθρώπου, χρησιμοποιεί το ρήμα «υπετάγη». Άλλωστε, ο άνθρωπος ευθύνεται για τη δική της συμπεριφορά, αφού εκείνος την εξανάγκασε να υπηρετεί τη δική του ματαιότητα. Η συνύπαρξη και η συμπόρευση ανθρώπου και κτίσης απασχολούν ιδιαίτερα τον Παύλο. Το κεντρικό σημείο της διδασκαλίας, το οποίο αποτελεί και το σκοπό του ανθρώπου και της κτίσης είναι η «μέλλουσα δόξα», η οποία αναμένεται να αποκαλυφθεί στους πιστούς. Είναι το σημείο, το οποίο συνδέει άμεσα άνθρωπο και κτίση κατά την πορεία τους από το παρελθόν προς το μέλλον.

Μετά την αναφορά του Αποστόλου Παύλου στο παρελθόν της κτίσης, που είναι η υποταγή της στη ματαιότητα, ακολουθεί η αναφορά στο μέλλον της, που είναι η απελευθέρωσή της από τη δουλεία της φθοράς. Ένα γεγονός το οποίο θα συμβεί κατά την τελική Ανάσταση (Γαλάνης, 1984).

⁵ Ρωμ 4,17

⁶ Α΄ Κορ 8,6, Εφ 4,6

⁷ Ρωμ 1,25

2.9 Η Οικολογική κρίση στην Αποκάλυψη του Ιωάννη

ΚΕΙΜΕΝΟ

«Οι επιπτώσεις των κλιματικών μεταβολών στο περιβάλλον και τον άνθρωπο»

Του Χρήστου Ζερεφού

Καθηγητή του Α.Π.Θ.

Εισήγηση στην Επιστημονική Ημερίδα «Οικολογική Κρίση και η Αποκάλυψη του Ιωάννη» Αθήνα, 15-16 Δεκεμβρίου 2001.

«Ο ενδεχόμενος τρίτος παγκόσμιος-πυρηνικός πόλεμος θα οδηγούσε σε πυρηνικό χειμώνα, δηλ. σε μια παρατεταμένη περίοδο σκότους και θα είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια του ενός τρίτου του πληθυσμού της γης. Ανάλογα γεγονότα περιγράφει και στην Αποκάλυψη ο άγιος Ιωάννης χωρίς να γνωρίζει για την ατμοσφαιρική χημεία, τη συμπεριφορά της ατμόσφαιρας, τα πυρηνικά όπλα και τις κεφαλές, όπως γνωρίζουμε εμείς σήμερα. Κατέληγε όμως στο ίδιο συμπέρασμα».

Η σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον είναι αμφίδρομη. Όταν ο άνθρωπος το καταστρέφει ουσιαστικά αυτοκαταστρέφεται χωρίς αυτό να γίνεται άμεσα αντιληπτό. Τα ακραία καιρικά φαινόμενα των τελευταίων ετών τα οποία αποτελούν δείγμα της «εκδίκησης» της φύσης, μάς δίνουν συχνά την ευκαιρία να συνδέσουμε την Αποκάλυψη του Ιωάννη με τα σημερινά και μελλοντικά προβλήματα του περιβάλλοντος (Eco, 1991). Το πλήθος βέβαια των εικόνων, των συμβολικών αριθμών και γενικά η φύση του βιβλίου της Αποκάλυψης του Ιωάννη κάνουν δύσκολη την ερμηνεία του. Χαρακτηριστικό μάλιστα είναι το γεγονός ότι η Εκκλησία δεν όρισε να διαβάζονται περικοπές από την Αποκάλυψη κατά τη θεία λατρεία θεωρώντας ουσιαστικά το βιβλίο ανεπιθύμητο. Σε κάθε περίπτωση πάντως εκείνο που φαίνεται να έχει ιδιαίτερη σημασία για τη σχέση ανθρώπου και κτίσης είναι το αισιόδοξο μήνυμα της Αποκάλυψης. Σύμφωνα με αυτό παρά τις δαιμονικές δυνάμεις που δρουν μέσα στην κτίση απόλυτος κυρίαρχος της ιστορίας είναι ο Θεός, ο οποίος την κατευθύνει προς την τελική νίκη (Ελύτης, 1985). Μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να κυριαρχεί μια καταθλιπτική ατμόσφαιρα επαπειλούμενων καταστροφών και δεινών, παντού όμως υπάρχει η ελπίδα της νίκης και της ανακαίνισης ολόκληρης της κτίσης (Καραβιδόπουλος, 1980).

2.10 Η προοπτική της σχέσης ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος στα συγγράμματα των Πατέρων της Εκκλησίας

ΚΕΙΜΕΝΟ

«Μίσος και αγάπη προς τον κόσμο». Φιλοκαλική προσέγγιση του οικολογικού προβλήματος.

Του Πρωτοπρεσβύτερου Constantin Coman

Αναπλ. Καθηγητή Θεολογικής Σχολής του

Πανεπιστημίου του Βουκουρεστίου.

Εισήγηση στην Επιστημονική Ημερίδα «Οικολογική Κρίση και η Αποκάλυψη του Ιωάννη» Αθήνα, 15-16 Δεκεμβρίου 2001.

«Η ευχαριστιακή θεώρηση του κόσμου είναι η λύση που οι Πατέρες της Εκκλησίας προσφέρουν στην οικολογική κρίση. Στην ευχαριστιακή πράξη, ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τον κόσμο ως δώρο του Θεού....Οι αγωνιστές του οικολογικού κινήματος κηρύττουν ως λύση την αγάπη του κόσμου. Η λύση για τους Πατέρες δεν είναι η αγάπη του κόσμου αλλά η αγάπη του Θεού, την οποία κατορθώνει κανείς αφού πρώτα μισήσει

τον κόσμο. Το παράδοξο είναι ότι οι Πατέρες μάς διδάσκουν να μισησουμε τον κόσμο όχι επειδή είναι κακός, αλλά επειδή είναι καλός. Και αυτό γιατί υπάρχει κάτι ασύγκριτα καλύτερο από αυτόν τον κόσμο. Η προσπάθειά μας πρέπει να αποβλέπει στη σωτηρία του κόσμου. Σώζοντας τον άνθρωπο είναι δυνατόν να σωθεί και ο κόσμος, όχι όμως και αντίστροφα».

Η λύση του οικολογικού προβλήματος σύμφωνα με την άποψη που διατυπώνει στο παραπάνω κείμενο ο Πρωτοπρεσβύτερος Constantin Coman, είναι θεολογική. Πέρα από τα όποια μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος, εκείνο που φαίνεται να έχει ιδιαίτερη σημασία είναι η ριζική αλλαγή στον τρόπο ύπαρξης του σύγχρονου ανθρώπου που αφορά τη σχέση του με το Θεό. Αυτή την αλλαγή που η χριστιανική Εκκλησία την ονομάζει μετάνοια, προτείνουν ως λύση του οικολογικού προβλήματος οι Πατέρες της Εκκλησίας.

Ο κόσμος στη σκέψη των Πατέρων συμπεριλαμβάνει όλα τα κτίσματα, όλες τις υπάρξεις, τα φαινόμενα και τις κινήσεις που ανήκουν σ' αυτές (Κεσελόπουλος, 1989). Με τη θεώρηση αυτή το περιβάλλον νοείται ως φυσικό, κοινωνικό και ψυχολογικό. Καθένα όμως από αυτά δεν μπορεί να εξεταστεί αυτόνομα, γιατί κάθε μονομερής έξαρση μιας πλευράς του θέματος αλλοιώνει τις προϋποθέσεις που θα διασφάλιζαν τη σωστή αντιμετώπιση και συνολική επίλυση του προβλήματος. Τη συνολική εξέταση του προβλήματος εγγυάται η ανθρωποκεντρική του βάση που έχει σχέση με τον προορισμό του ανθρώπου. Το περιβάλλον δεν είναι αδιαμόρφωτο σύνολο από καταστάσεις. Με την παρουσία του ανθρώπου συσχετίζονται και ενοποιούνται τα ανεξάρτητα φαινόμενα σε μία αδιάκοπη σειρά από γεγονότα, που διαποτίζουν, συσχετίζουν, ενοποιούν και ερμηνεύουν την ποικιλία της ιστορίας και ταυτόχρονα προσδιορίζουν την ευθύνη της παρουσίας του ανθρώπου στο χώρο (Τσάμης, 1983).

Κοινή και θεμελιώδης θέση στη διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας είναι ότι ο κόσμος ως δημιούργημα του Θεού έχει την αιτία και το σκοπό της ύπαρξής του στο Θεό και κατ' αναλογία στον άνθρωπο, που είναι εικόνα του Δημιουργού. Γι' αυτό το γήινο περιβάλλον δεν μπορεί να εξεταστεί ανεξάρτητα από τον άνθρωπο και το Θεό, ούτε πάλι μπορεί να ερμηνευτεί χωρίς να έχουμε για γνώμονα τον ανθρώπινο προορισμό (Μουρατίδης, 1975). Στη σκέψη των Πατέρων της Εκκλησίας η Κοσμολογία και η Ανθρωπολογία περιχωρούνται και αλληλοερμηνεύονται μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της θεολογίας.⁸

Κοινή διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας είναι ότι ο κόσμος δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά έχει την αιτία και το σκοπό της ύπαρξής του στο Θεό. Η ανασύνδεση του ανθρώπου με το Θεό τον επαναφέρει στη φυσική του κατάσταση και τού δημιουργεί ένα αίσθημα ασφάλειας. Για να φτάσει όμως ο άνθρωπος σ' αυτό το τέλος πρέπει να περάσει από τη συγκεκριμένη ιστορική πραγματικότητα. Την πραγματικότητα αυτή την προσδιορίζει η χρονικότητα, ενώ το τέλος της είναι η αιωνιότητα. Το περιβάλλον ως το πεδίο στο οποίο πραγματοποιείται η μεταμορφωτική και ανοδική πορεία προς την πληρότητα, χωρίς να είναι αυτοαξία, έχει θετικό νόημα. Η λύτρωση του ανθρώπου από τα δεσμά της φθοράς θα έχει ως συνέπεια την εξημέρωση του περιβάλλοντος. Η φυσική πραγματικότητα και η ανθρώπινη φύση θα συμφιλιωθούν ολοκληρωτικά και δημιουργικά. Η φερέλπιδά αυτή προσδοκία, η οποία φλόγισε και τη σκέψη των προφητών της Παλαιάς Διαθήκης, είναι στη σκέψη των Πατέρων της Εκκλησίας η «όγδοη ημέρα». Μία νέα, αληθινή κατάσταση πραγμάτων, που διαδέχεται τις επτά ημέρες της δημιουργίας (Τσάμης, 1983).

---

⁸ Βασιλείου Καισαρείας, Ομιλία εις την εξάήμερον, PG 29, 4-208. Ευσεβίου Καισαρείας, Υπομνήματα εις τους Ψαλμούς (Ψαλμ 103), PG 23, 1272-1296

Ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής, υποστηρίζει πως ο άνθρωπος είναι ενάρτεος ή φαύλος, ανάλογα με την έλλογη ή αλόγιστη σχέση του με την κτίση⁹. Οι Πατέρες της Εκκλησίας, πολλούς αιώνες πριν από τα σημερινά περιβαλλοντικά προβλήματα, επισήμαναν ότι το οικολογικό πρόβλημα είναι κατά κύριο λόγο ένα πρόβλημα ηθικό.

2.11 Ο σύνδεσμος ανθρώπου και κτίσης στη βυζαντινή τέχνη

Η αλήθεια της Εκκλησίας για το φυσικό περιβάλλον, όπως τη γνωρίσαμε έως τώρα στην Αγία Γραφή και την Πατερική σκέψη, δεν αποτελεί μια αφηρημένη θεωρητική θέση, ούτε μια δογματική ερμηνεία της πραγματικότητας, αλλά ένα τρόπο ζωής, μια σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο που τον περιβάλλει. Η σχέση αυτή μάλιστα συχνά γίνεται έκφραση τέχνης και τεχνικής, διέπεται από έναν ιδιαίτερο σεβασμό του φυσικού περιβάλλοντος και χαρακτηρίζει έντονα τόσο τη βυζαντινή, όσο και τη μεταβυζαντινή περίοδο του Ελληνισμού. Η λειτουργική διάσταση της σχέσης ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος καθώς και η ανακαίνιση της κτίσης στην Ορθόδοξη εικονογραφία αρκούν για να διακρίνει κανείς το ήθος αυτού του πολιτισμού (Γιανναράς, 1983).

Η αλήθεια της Εκκλησίας για το φυσικό περιβάλλον, όπως αυτή καταγράφεται στην Αγία Γραφή και την Παράδοση, δεν αποτελεί μια αφηρημένη θεωρητική θέση, ούτε μια δογματική ερμηνεία της πραγματικότητας, αλλά ένα τρόπο ζωής, ένα επίτευγμα σχέσης του ανθρώπου με τον κόσμο που τον περιβάλλει. Η σχέση αυτή που γίνεται έκφραση τέχνης και τεχνικής, διέπεται από έναν ιδιαίτερο σεβασμό του φυσικού περιβάλλοντος και χαρακτηρίζει έντονα τόσο τη βυζαντινή, όσο και τη μεταβυζαντινή περίοδο του Ελληνισμού. Η αρχιτεκτονική μιας βυζαντινής εκκλησίας αρκεί για να διακρίνει κανείς το ήθος αυτού του πολιτισμού, το πώς ο άνθρωπος σέβεται και χρησιμοποιεί τα υλικά του κόσμου. Η θέση των υλικών στοιχείων μέσα στο σύνολο παρουσιάζει μια διάταξη λιτή, αυστηρή, προκαθορισμένη. Η λιτότητα δεν είναι ζήτημα αριθμού χρωμάτων, σχημάτων ή λέξεων. Είναι ζήτημα κατάλληλου χειρισμού. Η τέχνη άλλωστε βρίσκεται οπουδήποτε ο άνθρωπος κατορθώνει ν' αναγνωρίζει τον εαυτό του και να τον εκφράζει με πληρότητα μέσα στο ελάχιστο. Στα πλαίσια αυτά η πίστη στο Θεό τοποθετεί και προσανατολίζει σωστά τον άνθρωπο απέναντι στον κόσμο και την ύλη (Γιανναράς, 1983).

Όμως και στις άλλες μορφές της χριστιανικής τέχνης προβάλλονται οι δυνατότητες που προσφέρουν το φυσικό περιβάλλον και η κτίση. Ο ήχος του βυζαντινού τροπαρίου, οι κινήσεις στη λατρεία, οι πέτρες και τα κεραμίδια του ναού, οι ψηφίδες του μωσαϊκού, είναι ύλη που έχει αποκτήσει έκφραση και φωνή και μετέχει στη δοξολογία του Θεού (Κεσελόπουλος, 2001).

2.12 Η Λειτουργική διάσταση της σχέσης ανθρώπου και Φυσικού Περιβάλλοντος

Στο κείμενο του Πρωτοπρεσβύτερου Constantin Coman που διαβάσαμε στην υποενότητα 1.2.10, η ευχαριστιακή θεώρηση του κόσμου προσφέρεται ως λύση στην οικολογική κρίση της εποχής μας. Στην ευχαριστιακή πράξη ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τον κόσμο ως δώρο του Θεού και προσεύχεται στο Θεό υπέρ της προστασίας του Φυσικού περιβάλλοντος. Η ευχαριστιακή πράξη όμως μάς αποκαλύπτει και μια άλλη διάσταση: τη διάθεση του προσφερομένου. Μέσα από ένα πρόσφορο ο άνθρωπος μπορεί να δώσει ολόκληρο τον εαυτό του. Η φύση είναι παρούσα ως σύσταση απόλυτης επικοινωνίας, ως πράξη αληθινής ζωής (Coman, 2001).

Στη θεία λατρεία, η Εκκλησία εύχεται για την τροφή μας και με ειδικές ευχές ευλογεί τα γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα, καθώς και τα επαγγέλματα που ικανοποι-

---

⁹ PG 90, 981 B

ούν τις ανάγκες του ανθρώπου. Στην ακολουθία του Αγιασμού, οι ευχές που διαβάζονται αναφέρουν πως ο Χριστός βαπτίστηκε, για να αγιάσει τη φύση των υδάτων. Η σημασία του Αγιασμού είναι μεγάλη, γιατί φανερώνει την αντίληψη που έχει η Ορθόδοξη Εκκλησία για τη φύση και την υλική δημιουργία. Με τον Αγιασμό όλη η κτίση ανακαινίζεται και αγιάζεται με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος (Γκότσης, Μεταλληνός, 2003).

Από τη λειτουργική εμπειρία της αρχαίας Εκκλησίας σύμφωνα με τον Ι. Ζηζιούλα (2002), θα πρέπει να υπογραμμίσουμε τα ακόλουθα:

- Όλες οι αρχαίες λειτουργίες, ιδιαίτερα στην Ανατολή, περιλαμβάνουν καθαγιασμό της ύλης και του χώρου. Εκτός από τον άρτο και τον οίνο η αρχαία λειτουργία προσπαθούσε να απευθυνθεί σε όλες τις αισθήσεις του ανθρώπου: στην όραση με τις εικόνες και τα άμφια, στην ακοή με τους ύμνους και τις ψαλμωδίες, στην όσφρηση με την οσμή του λιβανιού. Και επί πλέον οι προσευχές «υπέρ ευκρασίας αέρων, ευφορίας των καρπών της γης...», τοποθετούν τη Λειτουργία στην καρδιά της δημιουργίας.
- Όλες οι αρχαίες λειτουργίες έχουν ως κέντρο τους την «αναφορά» των δώρων στο Δημιουργό. Το γεγονός αυτό επικεντρώνει το ενδιαφέρον στην πράξη του ανθρώπου ως ιερέα της κτίσης και εκπροσώπου ολόκληρης της δημιουργίας.

Δραστηριότητα 7/ Κεφάλαιο 1

Σε ένα από τα λειτουργικά βιβλία της Εκκλησίας, το Ευχολόγιο, μπορεί κανείς να βρει πολλές ακολουθίες και ευχές, που αφορούν το φυσικό περιβάλλον και τη ζωή των ανθρώπων μέσα σ' αυτό. Οι ευχές αυτές, σύμφωνα με τον Α. Κεσελόπουλο (2001), αποβλέπουν στον εξαγιασμό της κτίσης, έτσι ώστε να γίνει βοηθός και σύμμαχος του ανθρώπου στην καθημερινή του ζωή.

Προσπαθήστε να βρείτε και να καταγράψετε μερικές από αυτές τις ευχές και ακολουθίες. Καλό θα είναι επίσης να μελετήσετε και κάποιες από αυτές. Η δραστηριότητα αυτή θα σας βοηθήσει να κατανοήσετε ότι μέσα από τη λειτουργική της ζωή η Εκκλησία αγκαλιάζει ολόκληρη τη ζωή του ανθρώπου και τον προσανατολίζει σωστά στη σχέση του προς το φυσικό περιβάλλον. Στο Παράρτημα στο τέλος του κεφαλαίου θα βρείτε τη δική μας απάντηση, καθώς και μία ακολουθία υπέρ του φυσικού περιβάλλοντος (Νικόδημος, 1993).

2.13 Η Ευχαριστιακή θεώρηση της κτίσης

Η πρόσληψη ολόκληρης της φύσης είναι ένα εκκλησιαστικό γεγονός, το οποίο κορυφώνεται στην Εκκλησία με τη Θεία Ευχαριστία. Ο άρτος και ο οίνος, το ψωμί και το κρασί, ως τα αντιπροσωπευτικά στοιχεία της υλικής φύσης, γίνονται το σώμα και το αίμα του Δημιουργού της κτίσης. Με τον τρόπο αυτό ο άνθρωπος καλείται να γίνει ιερουργός της κτίσης. Ζώντας ευχαριστιακά δέχεται από το Θεό τον κόσμο ως ευλογία και τον αντιπροσφέρει ως ευχαριστία. Αυτή η ευχαριστιακή διάσταση στη χρήση της φύσης δεν αποτελεί λεπτομέρεια για την Εκκλησία και την ορθόδοξη θεολογία. Είναι ένα συστατικό στοιχείο που θα μπορούσε να βοηθήσει σε μια διαφορετική προσέγγιση και θεώρηση της σχέσης ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος (Μπέγζος, Παπαθανασίου, 2003).

Θα ήταν αντιφατικό να υποθέσουμε, τονίζει ο Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας (2002), ότι ο Θεός προίκισε τον κόσμο με φυσική δυνατότητα σωτηρίας, δηλαδή μια δυνατότητα που ανάγεται στη φύση του κόσμου, γιατί μια τέτοια προϋπόθεση θα υπονοούσε ότι ανάμεσα στο Θεό και τον κόσμο υπάρχει μια φυσική συγγένεια. Κάθε όμως φυσική συγγένεια ανάμεσα στο Θεό και τον κόσμο, θα έκανε τις δύο πραγματικότητες μία. Η χριστιανική πίστη προσφέρει ως λύση στο πρόβλημα τη θέση του ανθρώπου στη δημιουργία. Ο άνθρωπος αποτελεί το συνδεδεμένο κρίκο ανάμεσα στο Θεό και τον

κόσμο. Στο πρόσωπο μάλιστα του Ιησού Χριστού ο κόσμος αποκτά τον κατεξοχήν ιερέα της κτίσης, το πρότυπο της σωστής σχέσης του ανθρώπου προς το φυσικό περιβάλλον.

Με βάση αυτή την πίστη, οι χριστιανοί συνιστούμε μία κοινότητα, η οποία παίρνει από την κτίση ορισμένα στοιχεία (τον άρτο και τον οίνο), τα οποία προσφέρει στο Θεό με την εκφώνηση «Τα σα εκ των Σων Σοι προσφέρομεν κατά πάντα και δια πάντα». Αναγνωρίζουμε με τον τρόπο αυτό ότι η κτίση δεν ανήκει σε μάς, αλλά στο Θεό, ο οποίος είναι ο μόνος ιδιοκτήτης της. Ενεργώντας έτσι φέρνουμε την κτίση σε κοινωνία με το Θεό. Και όχι μόνο τη βλέπουμε να ελευθερώνεται από τους φυσικούς περιορισμούς της και να μετατρέπεται σε φορέα ζωής, αλλά και αναγνωρίζουμε την ιερότητά της και τη μεταχειριζόμαστε με σεβασμό που αρμόζει σε κάτι που ανήκει στο Θεό (Γιαννής, 2003).

2.14 Η ανακαίνιση της κτίσης στην Ορθόδοξη εικονογραφία

Δραστηριότητα 8/ Κεφάλαιο 1

Παρατηρήστε τις εικόνες της **Μεταμόρφωσης** και της **Γέννησης** του Χριστού, τις οποίες θα βρείτε στο Παράρτημα στο τέλος του κεφαλαίου και προσπαθήστε να διακρίνετε τα στοιχεία εκείνα τα οποία προβάλλουν την πίστη της Εκκλησίας στην τελική μεταμόρφωση όλου του κόσμου. Η δραστηριότητα αυτή θα σας βοηθήσει να κατανοήσετε τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο η βυζαντινή εικονογραφία προβάλλει την ιδιαίτερη σχέση ανθρώπου-κτίσης. Διαβάστε στη συνέχεια τη δική μας ανάλυση που ακολουθεί.

Η Εικονογραφία της Ορθόδοξης Εκκλησίας τονίζει με ιδιαίτερο τρόπο το στενό σύνδεσμο του ανθρώπου με την κτίση και υπογραμμίζει την πίστη στην τελική μεταμόρφωση και ανακαίνιση του κόσμου. Στη βυζαντινή εικόνα της Μεταμόρφωσης του Χριστού διακρίνει κανείς τη μεταμόρφωση όλου του κόσμου και της δημιουργίας. Το χρυσό χρώμα του όρους Θαβώρ, σε αντίθεση με τα γύρω όρη τα οποία διατηρούν το φυσικό τους χρώμα, δηλώνει χαρακτηριστικά τη μεταμόρφωση όλης της κτίσης. Το γεγονός ότι ο άνθρωπος, ως κορωνίδα της δημιουργίας, προβάλλεται ιδιαίτερα τη στιγμή που η υπόλοιπη κτίση τοποθετείται ως περίγυρος, φανερώνει την κυριαρχία του ανθρώπου πάνω σ' αυτή αλλά και την ευθύνη που έχει να την προστατεύει. Την ίδια στιγμή, ο τελικός θρίαμβος της χάρις του Θεού, πάνω στα στοιχεία που συσκοτίζουν την κτίση, προαναγγέλλει την αποκατάσταση της αληθινής τάξης στη δημιουργία.

Η θέση των υλικών στοιχείων μέσα στο σύνολο παρουσιάζει μια διάταξη λιτή, αυστηρή, προκαθορισμένη. Η λιτότητα δεν είναι ζήτημα αριθμού χρωμάτων, σχημάτων ή λέξεων. Είναι ζήτημα κατάλληλου χειρισμού. Η τέχνη, άλλωστε, βρίσκεται οπουδήποτε ο άνθρωπος κατορθώνει ν' αναγνωρίζει τον εαυτό του και να τον εκφράζει με πληρότητα μέσα στο ελάχιστο. Στα πλαίσια αυτά η πίστη στο Θεό τοποθετεί και προσανατολίζει σωστά τον άνθρωπο απέναντι στον κόσμο και την ύλη.

Ακολουθεί στη συνέχεια μία ανάλυση της εικόνας της Γέννησης του Χριστού από τις σημειώσεις ενός εικονογράφου, του Μοναχού Γρηγορίου Κρουγκ, όπως αυτές παρατίθενται στη Μυριόβιβλο Βιβλιοθήκη.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Μοναχού Γρηγορίου Κρουγκ
«Ανάλυση της εικόνας της Γέννησης του Χριστού»
www.myriobiblos.gr

Η εορτή της Γεννήσεως του Χριστού εμφανίζεται στην αρχή του Χριστιανισμού, πιθανώς στην αποστολική εποχή. Οι αποστολικοί κανόνες προτρέπουν να εορτάζεται η ημέρα της Γεννήσεως του Χριστού την 25η Δεκεμβρίου, δείχνοντας έτσι τη σημασία αυτής της εορτής για την Εκκλησία. «Προσέξτε, αδελφοί, τας εορτάς· πρώτη των εορτών, η της Γεννήσεως του Χριστού». Αυτή η ιδιαίτερη μνεία του εορτασμού των Χριστουγέννων χαρακτηρίστηκε από τον άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο με τα ακόλουθα λόγια: «Και δεν θα έχει κάνει λάθος, αυτός που θα ονομάσει την εορτή των Χριστουγέννων μητέρα όλων των άλλων εορτών...».

Όπως πηγάζουν από την ίδια πηγή τα διάφορα ρυάκια, έτσι κι όλες οι εορτές πηγάζουν από την εορτή της Γεννήσεως του Χριστού, που είναι σαν μια καινούργια δημιουργία του κόσμου. Η σάρκωση του Λόγου του Θεού που εορτάζεται σ' αυτή την εορτή γίνεται ακρογωνιαίος λίθος· η σάρκωση του Θεού χωρίζει μυστηριωδώς το φως από το σκοτάδι, σύμφωνα με τα λόγια του αγίου Ιωάννου: «Κάθε πνεύμα που ομολογεί, ότι ο Ιησούς Χριστός ήλθε σαν άνθρωπος, είναι απ' τον Θεό, και κάθε πνεύμα που δεν ομολογεί ότι ο Ιησούς Χριστός ήλθε σαν άνθρωπος, δεν είναι από τον Θεό...»

Ο χρόνος που προηγείτο της Γεννήσεως του Χριστού ήταν γεμάτος από τό βαθύ αίσθημα ενός απροσδιόριστου κακού... Κάθε στιγμή αισθανόταν κανείς την αβεβαιότητα αυτού του χρόνου. Οι λαοί που έζησαν πριν τη Σάρκωση του Χριστού βρίσκονταν σε μια συνεχή κίνηση. Η πνευματική κληρονομιά των λαών δεν διατηρούσε μια στατική ιδιαιτερότητα, αλλά εμπλουτιζόταν και ένωνε διαφορετικά στοιχεία. Οι πολιτισμοί διαφορετικών λαών εισέδυναν, επηρέαζαν και μετέβαλλαν ο ένας τον άλλο. Ο κόσμος πριν από τη Γέννηση του Χριστού μοιάζει με καλοοργανωμένο χωράφι, έτοιμο να λάβει τον σπόρο της αιώνιας ζωής - απαρχή του μέλλοντος Αιώνας. **Η εικόνα της Γεννήσεως του Χριστού** περιέχεται μυστηριακά στο όνειρο του Ναβουχοδονόσορα και εξηγείται προφητικά από τον προφήτη Δανιήλ (κεφ.2). Ο βράχος που ξεριζώθηκε από το όρος χωρίς να τον αγγίξει ανθρώπινο χέρι και κατέστρεψε το μεγάλο είδωλο, είναι η εικόνα της Γεννήσεως του Χριστού. Συνήθως στην εικόνα της Γεννήσεως του Χριστού, ο Σωτήρας έχει μια κάποια εικονική ομοιότητα με την πέτρα που νίκησε και κατέστρεψε τον τρομερό ανθρώπινο εγωισμό υπό τη μορφή του ειδώλου. Το Παιδίον αναπαριστάεται στο μέσο της εικόνας, σπαργανωμένο· το μέγεθός του είναι εξαιρετικά μικρό. Συχνά, λόγω των διαστάσεών της, η αναπαράσταση του Σωτήρα είναι πιο μικρή απ' όλα τ' άλλα πρόσωπα της εικόνας, κι όμως, παρ' όλα αυτά παραμένει η εικόνα του Κυρίου - η εικόνα του Χριστού. Μέσα στην εικόνα ο Σωτήρας καταλαμβάνει τη βασιλική θέση του Δεσπότη. Ωστόσο, η Θεοτόκος εικονίζεται πιο μεγάλη απ' όλα τ' άλλα πρόσωπα της εικόνας κι εδώ είναι ακριβώς που ερμηνεύεται η προφητεία του Δανιήλ, διά μέσου του ονείρου του Ναβουχοδονόσορα. Ο τύπος του όρους και του βράχου που ξεριζώθηκε από μόνος του είναι η προφητική εικόνα της αειπαρθενίας της θεοτόκου.

Αυτή η ελαχιστότητα του Σωτήρα δέχτηκε την ταπείνωση των σπαργάνων και της φάτνης των ζώων. Αυτή η ελαχιστότητα είναι το μυστήριο, χάρη στο οποίο το ανθρώπινο γένος σώθηκε από το δηλητήριο του εγωισμού, που διοχετεύτηκε από το Σατανά στον άνθρωπο με την παρακοή της Εύας. Ολόκληρη η ανθρώπινη ματαιοδοξία που γεννήθηκε από τον εγωισμό του Σατανά, μπροστά στη Γέννηση του Χριστού έχασε κάθε δύναμη και φαινομενική δόξα. Η εκπλήρωση της προφητείας συμπεριλαμβάνεται στον ύμνο της Θεοτόκου: «Κατέβασε από θρόνους άρχοντες και ανύψωσε ταπεινούς». Η εικόνα της Γεννήσεως του Χριστού είναι τύπος της δόξας που δεν έχει τέλος, της εθελουσίας κενώσεως του Χριστού. Ολόκληρη η σύνθεση αυτής της εικόνας τα μαρτυρεί. Το θεμελιώδες νόημα της εορτής, που εκφράζεται με την εικόνα αυτή, γίνεται σφραγίδα για όλες τις άλλες εικόνες: παρουσιάζει τη δόξα του Χριστού που έγινε με τη θέλησή του άνθρωπος· δόξα της ταπείνωσής του.

Η νίκη του Δαυΐδ όταν χτύπησε με μια πέτρα τον γίγαντα της φυλής των Φιλισταίων, Γολιάθ, φαίνεται να προεικονίζει, όπως και η Γέννηση του Χριστού, την κατάργηση του εγωισμού. Για τον Χριστό, Παιδίον-Θεό, το ξαπλωμένο μέσα στη σπηλιά σαν μέσα στα

σπλάγχνα της γης, μαρτυρεί και η εικόνα της παραβολής του κόκκου σινάπεως, όταν ο ίδιος ο Σωτήρας μίλησε για τη βασιλεία των ουρανών. Ο σπόρος του σιναπιού, ο μικρότερος απ' όλους τους σπόρους, φυτεύεται στη γη για να δώσει ένα μεγάλο δέντρο· κατά τον ίδιο τρόπο, μπορεί να πει κανείς, ο Χριστός, ουράνιο βασίλειο, που έλαβε σάρκα, ζωντανή Ιερουσαλήμ, έπεσε σαν "κόκκος σινάπεως" στα σκοτεινά σπλάγχνα της γης κι εβλάστησε σε μια σπηλιά σκαμμένη στη γη. Το γεγονός ότι η ίδια η Μητέρα του Θεού ανέκλινε τον Υιό της, όχι μέσα σ' ένα οποιοδήποτε σπίτι, ούτε στην επιφάνεια της γης, αλλά σ' ένα σπήλαιο, βαθιά στη γη κατά κάποιο τρόπο, αυτό λοιπόν το γεγονός είναι το αλάτι που αλάτισε τα σπλάγχνα της γης, αυτά που δέχτηκαν μια νέα ζωή άγνωστη ως εκείνη τη στιγμή. Στην εικόνα της Γεννήσεως η σπηλιά παρουσιάζεται συνήθως πολύ απλά, χωρίς προσπάθεια να φανούν οι λεπτομέρειες, ή να δοθεί κάποιος φωτισμός ιδιαίτερος· παρουσιάζεται σαν ένα άνοιγμα εντελώς μαύρο, σαν το ανοιχτό στόμα της γης. Κι αυτή η μαυρίλα δεν γλυκαίνεται με τίποτε. Κι αυτή η μαυρίλα έρχεται σε δυνατή αντίθεση με το φως του Σωτήρα, με το φωτοστέφανο γύρω από το κεφάλι του, με τη λευκότητα των σπαργάνων με τα οποία τόν σπαργάνωσε η Θεομήτωρ.

Η γη στην εικόνα της Γεννήσεως, δεν παρουσιάζεται ομαλή κι επίπεδη, όχι· είναι γεμάτη κίνηση, τινάγματα, λόφους, σκάμματα. Η κίνηση αυτή θυμίζει τα κύματα της θάλασσας. Κι αυτό το ορεσίβιο στοιχείο, το επικίνδυνο, της γήινης επιφάνειας, δε μαρτυρεί μόνο τον επικίνδυνο χαρακτήρα του συγκεκριμένου τόπου κοντά στην Ιερουσαλήμ, αλλά και ένα άλλο μυστικό και γενικότερο νόημα. Η γη αναγνώρισε την έλευση του Σωτήρα και ανταποκρίθηκε σ' αυτήν αναγεννώμενη και αναζωογονούμενη· σαν ένα φύραμα άρχισε να ζυμώνεται, διότι ένοιωσε μέσα της τη μαγιά της αιώνιας ζωής. Κι αυτές οι κυματιστές αναδιπλώσεις της γης και τα τινάγματα του εδάφους γύρω από το σπήλαιο δεν είναι άδεια, αλλά γεμάτα από την κατανόηση και τη χαρά του γεγονότος. Συνήθως, στις εικόνες της Γεννήσεως εικονίζονται επίσης οι άγγελοι, οι μάγοι και οι βοσκοί. Οι άγγελοι, ως οι πρώτοι αγγελιαφόροι και μάρτυρες της Καλής Αγγελίας της Γεννήσεως του Χριστού· οι μάγοι και οι βοσκοί, ως το ανθρώπινο γένος που καλείται να προσκυνήσει τον Χριστό. Σημειωτέον, ότι οι μάγοι και οι βοσκοί δεν συνθέτουν μια κοινή σύναξη και αυτοί καθεαυτοί δεν βρίσκονται κοντά μεταξύ τους.

Οι βοσκοί παρουσιάζουν τον εκλεκτό ιουδαϊκό λαό· ο ουρανός άνοιξε γι' αυτούς και η σύναξη των αγγέλων που ψάλλουν ωδή στον Θεό έγινε ορατή. Εκλήθησαν να προσκυνήσουν τον Χριστό στο όνομα του Ισραήλ. Δέχτηκαν κατευθείαν από τους αγγέλους την Καλή Αγγελία. Οι μάγοι, που είναι η κορυφή του ειδωλολατρικού κόσμου, ανυψώνονται ως το επίπεδο της κατανόησης του νοήματος της Γεννήσεως. Ανυψώνονται μ' έναν τρόπο, όχι απλό, αλλά δύσκολο και σύνθετο κι έρχονται να προσκυνήσουν τον Χριστό, όχι από μέρη κοντινά, αλλά πολύ μακρινά· κατά την ορθόδοξη παράδοση, από την Περσία· η πορεία των μάγων, που οδηγούνται από ένα άστρο, είναι δύσκολη και μακρινή. Δεν οδηγήθηκαν από τους αγγέλους, αλλά από την κίνηση του αστέρος, χωρίς εδώ να αποκαλυφθούν τα πάντα. Έτσι, ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος λέει ότι το αστέρι που οδηγούσε τους μάγους στη Βηθλεέμ δεν ήταν ένα απλό αστέρι, αλλά ένας άγγελος που ακτινοβολούσε σαν άστρο και οδηγούσε τους μάγους της ανατολής στην προσκύνηση του Χριστού.

Η Καλή Αγγελία έχει διαφορετικές όψεις, όπως και οι δρόμοι των ποιμένων και των μάγων, που συνδέονται τελικά από τον Εμμανουήλ, τον Χριστό που ήλθαν να προσκυνήσουν, με τον ίδιο τρόπο, που δύο τοίχοι ενός οικοδομήματος συνδέονται από τον πέτρινο σύνδεσμο πάνω στον οποίο στηρίζεται ολόκληρη η οικοδομή· χωρίς αυτόν τον σύνδεσμο δύο τοίχοι δε θα συναντιούνταν ποτέ και δε θ' αποτελούσαν ποτέ τοίχους του ίδιου οικοδομήματος. Αυτή η ιδέα εκφράζεται πολύ καθαρά στην εικόνα της Γεννήσεως. Οι μάγοι συνθέτουν μια ομάδα ξεχωριστή από την ομάδα των ποιμένων. Οι ποιμένες παρουσιάζονται επίσης ξεχωριστά καθώς ακούνε τους αγγέλους. Στο πάνω μέρος της εικόνας, ακριβώς πάνω από το σπήλαιο, τοποθετείται ο αστέρας που οδήγησε τους μάγους και παρουσιάζεται μ' έναν

τρόπο πολύ λίγο συνηθισμένο. Είναι σαν να εστάλη να σταθεί πάνω ακριβώς από τη σπηλιά· δεν παρουσιάζεται σε κάποια άκρη, ξεχωριστά από την όλη σύνθεση, αλλά εξέρχεται από τις ουράνιες σφαίρες που ζωγραφίζονται στο κέντρο της εικόνας· το άστρο της Βηθλεέμ διατηρήθηκε σαν σύμβολο, όχι μόνο στις εικόνες της Γεννήσεως, αλλά και στη θεία λειτουργία. Όταν τελειώνει η προσκομιδή, τοποθετεί ο ιερέας στον "δίσκο" τον "αστέρα" πάνω από τον αμνό του υψωθέντος και ευλογηθέντος άρτου. Αυτός ο αστέρας είναι σε ανάμνηση εκείνου που στάθηκε πάνω από τη φάτνη, όπου ανακλίθηκε το θείον βρέφος. Και το μανουάλι που τοποθετείται, την παραμονή των Χριστουγέννων, στη μέση της εκκλησίας, συμβολίζει το άστρο της Γεννήσεως.

Φαίνεται πως το άστρο κατέχει μια τέτοια θέση στη γιορτή των Χριστουγέννων επειδή είναι το μυστικό αρχέτυπο του Χριστού, όπως μαρτυρεί η Αποκάλυψη: «Είμαι ρίζα και απόγονος του Δαβίδ - Ο φωτεινός και πρωινός αστέρας».

Συνήθως, παρουσιάζουν στην εικόνα της Γεννήσεως τον Ιωσήφ, το μνηστήρα της Παρθένου, σκυμμένον από θλίψη, βασανιζόμενον από αμφιβολίες, μη όντας σε θέση να αφομοιώσει το μυστήριο της Γεννήσεως υιού από Παρθένο. Μπροστά του στέκεται ο δαίμων με τη μορφή ενός γέρου βοσκού, που δοκιμάζει να ταράξει τον Ιωσήφ. Είναι χαρακτηριστικό πολλών εικόνων της Γεννήσεως ότι η Θεομήτωρ έχει το πρόσωπο στραμμένο, όχι προς τον Σωτήρα, αλλά προς τον Ιωσήφ με μια έκφραση κατανόησης και βαθιάς λύπης. Η Θεομήτωρ μοιάζει να θέλει να βοηθήσει με όλες τις δυνάμεις της τον Ιωσήφ· σ' αυτή τη φροντίδα προσδιορίζεται κιόλας το υπούργημά της ως Βασίλισσας των ουρανών μεσίτριας του ανθρωπίνου γένους, αυτής που φέρει τις θλίψεις των ανθρώπων.

2.15 Η Ασκητική παράδοση και το Φυσικό Περιβάλλον

Άσκηση δε σημαίνει περιφρόνηση του Φυσικού Κόσμου, αλλά αγωνιστική προσπάθεια για καθοδήγηση της φύσης προς το Θεό. Ο Ασκητής μεταφέρει την αγάπη του Θεού προς τα πλάσματά Του. Μεταχειρίζεται με σύνεση και σεβασμό το Περιβάλλον και το χρησιμοποιεί χωρίς να το τραυματίζει. Επικοινωνεί με τη φύση ενώ προσεύχεται για όλη τη δημιουργία (Παπαγιάννης, 1994). Αυτός ο σεβασμός προς το Φυσικό Περιβάλλον, η αυτάρκεια και η ολιγάρκεια χαρακτήριζε τον Όσιο Σεραφείμ του Σάρωφ (1759-1833), του οποίου ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αποτελούσε η απέραντη αγάπη που έτρεφε για όλα τα πλάσματα του Θεού.

Ο Άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης επίσης, που η κατοικία του έγινε η έδρα σημαντικής διαθησκευτικής συνάντησης, αναφέρεται πως ήταν περικυκλωμένος από όλα τα πλάσματα εξετάζοντας προσεκτικά την πλάση. Μερικοί σύγχρονοι βιογράφοι τονίζουν πως ο άγιος Φραγκίσκος συνιστά ένα ξέσπασμα θετικής θρησκευτικής αντίδρασης προς τη φύση. Κάποιοι άλλοι μιλούν για συναισθηματική ρομαντική αντιμετώπιση της ζωής. Σε κάθε περίπτωση εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία μοιάζει να είναι το γεγονός ότι ο σεβασμός του αγίου προς τον κτιστό κόσμο είχε τις ρίζες του στο πιο αυστηρό είδος ασκητισμού. Δοκίμασε πρώτα τη ζωή του σε κοινωνία με τους φτωχούς και σύνδεσε την κοινωνία προς τους ανθρώπους με την κοινωνία προς τη φύση (Σπιτέρης, 1994). Άλλωστε πολλοί ασκητές των πρωτοχριστιανικών χρόνων, απογοητευμένοι από μία εξουσιαστική εκκλησία που όλο και περισσότερο πλούτιζε, κατέφευγαν στην έρημο για να σωθούν, και εκεί, παραδόξως, ανακάλυπταν κάποιο είδος συγγένειας με τη φύση, ζωντανή ή νεκρή, ένα είδος συναδέλφωσης με την υπόλοιπη κτίση.

Ο Άγιος Συμεών ο Νέος Θεολόγος¹⁰ τονίζει ότι η μέθεξη στα υλικά αγαθά πρέπει να γίνεται όχι μόνο με ευχαριστία προς το Θεό αλλά και με εγκράτεια και αποφυγή του κορεσμού και της υπερβολής. Με την ασκητική χρήση του κόσμου ο άνθρωπος παραιτεί-

¹⁰ Κατηχήσεις 26, SC 113, σ. 82.

ται από τον εγωκεντρισμό του και την απαίτηση να υποτάσσει τα πάντα στο ατομικό του συμφέρον (Κεσελόπουλος, 1989).

Δραστηριότητα 9/ Κεφάλαιο 1

Στο σημείο αυτό διαβάστε στο Παράρτημα στο τέλος του κεφαλαίου το κείμενο του Μάριου Μπέγγου «Ασκητική και Οικολογία στην Ορθοδοξία». Η δραστηριότητα αυτή θα σας βοηθήσει να αποκτήσετε μία ολοκληρωμένη και εμπειριστατωμένη άποψη αναφορικά με την ασκητική παράδοση και το φυσικό περιβάλλον.

2.16 Η σχέση ανθρώπου και Φυσικού Περιβάλλοντος στα όρια της Δημόδους Γραμματείας.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

*Μέγα, Γ., (1963)
“Ελληνικά Παραμύθια: Ο Κυρ-Σιμιγδαλένιος”
Σειρά Δεύτερη,
Αθήνα, Εστία*

Η Αρετή, μια νεαρή βοσκοπούλα η οποία αρνείται να υποκύψει στα στερεότυπα της εποχής της αποφασίζει να κατασκευάσει μόνη της τον άνδρα των ονείρων της. Η συνταγή είναι δικής της έμπνευσης και τα υλικά, στοιχεία της φύσης (αμύγδαλα, ζάχαρη και σιμιγδάλι). Όμως δεν φτάνει μόνο αυτό. Το Φυσικό Περιβάλλον αποκτά ένα ιδιαίτερο περιεχόμενο μέσα από τη θρησκευτική αναφορά.

Η βασιλοπούλα προσεύχεται σαράντα μέρες κι σαράντα νύχτες μέχρι ο Θεός να δώσει ζωή στο ζυμάρι. Έτσι γεννιέται ο Κυρ-Σιμιγδαλένιος που έχει όλες τις χάρες που ονειρεύτηκε η Αρετή. Το κακό αναπόφευκτο στον κόσμο των παραμυθιών, έρχεται με τη μορφή της μοχθηρής βασίλισσας που αρπάζει και φυλακίζει τον κυρ-Σιμιγδαλένιο. Η Αρετή δε χάνει το θάρρος και την αποφασιστικότητά της και λιώνει τρία ζευγάρια σιδερένια παπούτσια αναζητώντας τη χαμένη της αγάπη. Η αναζήτησή της την οδηγεί στην άκρη του κόσμου, όπου συναντά τη μητέρα του φεγγαριού, τη μητέρα του ήλιου και τη μητέρα των αστεριών. Τα ουράνια σώματα με τη στοργική τους βοήθεια και καθοδήγηση βοηθούν την Αρετή να ξανακερδίσει τον αγαπημένο της.

Η γοητευτική αυτή και διασκεδαστική ιστορία με τη σύγχρονη φεμινιστική προοπτική παρουσιάζει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τη βαθιά σχέση ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος, μια σχέση που καθοδηγείται δημιουργικά από την παρουσία του Θεού.

Το παραμύθι συνδέεται στενά με το περιβάλλον και τη θρησκεία. Μέσα στα παραμύθια συναντά κανείς ενδιαφέροντα στοιχεία που αφορούν τον περιβάλλοντα χώρο των ανθρώπων της καθημερινής ζωής. Στοιχεία που συνδέονται με την κατοικία την ενδυμασία, τις ασχολίες, τις συνήθειες και τη νοοτροπία. Την ίδια στιγμή βασικές θρησκευτικές αρχές διαπνέουν ολόκληρη τη δομή των παραμυθιών. Η επιθυμία της επικράτησης του καλού, η τιμωρία της αδικίας, η αναζήτηση της αλήθειας και η λαχτάρα της λύτρωσης των ηρώων είναι καταστάσεις που ξεχωρίζουν (Πληροφορία από το Διαδίκτυο: Μητακίδου Χριστοδούλα: Το ταξίδι ενός ελληνικού παραμυθιού στην Αμερική, <http://www.auth.gr/virtualschool/2.1/TheoryResearch/Semolina.html>).

Σε αντίθεση με το ανατολίτικο παραμύθι, που κατά βάση στηρίζεται σ' ένα μαγικό κόσμο, το ελληνικό παραμύθι εντάσσει όλα τα υπερφυσικά και μεταφυσικά στοιχεία του μέσα σε παραδόσεις και δοξασίες του τόπου μας, οι οποίες είναι άμεσα επηρεασμένες

από την Ορθόδοξη παράδοση. Ο Θεός παρουσιάζεται συχνά στους ανθρώπους, παρεμβαίνει στη ζωή τους, συνεργάζεται μαζί τους και δίνει ένα ξεχωριστό νόημα στη σχέση τους με την υπόλοιπη κτίση. Οι ήρωες των παραμυθιών επικοινωνούν με το Θεό αλλά και με ολόκληρο το φυσικό περιβάλλον. Καταλαβαίνουν τη γλώσσα των πουλιών και των ζώων, συνδιαλέγονται με τις προσωποποιήσεις των ανέμων, του ουρανού, του ήλιου, της θάλασσας και της σελήνης (Hearne, 1993, Jaffe, 1996, Norton, 1999).

2.17. Ορθοδοξία και Φυσικό Περιβάλλον στη Νεοελληνική Λογοτεχνία

ΚΕΙΜΕΝΟ

Από τον «Εσπερινό» του Γ. Δροσίνη

«Στο ρημαγμένο παρακλήσι της Άνοιξης το θείο κοντύλι εικόνες έχει ζωγραφίσει με τ' αγριολούλουδα τ'Απρίλη. Ο ήλιος, γέρνοντας στη δύση, μπροστά του ιερού την πύλη μπαίνει δειλά να προσκυνήσει κι ανάφτει υπέρλαμπρο καντίλι. Σκορπάει γλυκειά μοσκοβολιά δάφνη στον τοίχο ριζωμένη θυμίαμα που καίει η Πίστις και μια χελιδονοφωλιά, ψηλά στο νάρθηκα χτισμένη, ψάλλει το Δόξα εν Υψίστοις».

Δραστηριότητα 10/ Κεφάλαιο 1

Το απόσπασμα που μόλις διαβάσατε αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα στο οποίο μπορεί να διακρίνει κανείς τη στενή σχέση ανθρώπου και φύσης, μέσα στα πλαίσια της Ορθόδοξης παράδοσης. Μπορείτε να βρείτε κι' άλλα παραδείγματα από τη Νεοελληνική Λογοτεχνία που να αναδεικνύουν αυτή τη σχέση; Στο Παράρτημα στο τέλος του κεφαλαίου θα βρείτε μια δική μας απάντηση.

Πολλές φορές, η σχέση με τη φύση δεν περιορίζεται στην περιγραφή του ειδυλλιακού τοπίου ή του φυσικού περιβάλλοντος. Πηγαίνει πολύ μακριά στις αρχέγονες ρίζες, τότε που άνθρωπος και φύση ήταν αδιαίρετοι. Ο Οδυσσέας Ελύτης (1976), περιγράφει δυο τρόπους να παρατηρεί κανείς τη φύση: «Κι' αν τα αισθήματα που εμπνέει αυτή δεν είναι γι' άλλους, παρά χαρές και γιορτάσια, για μερικούς βεβαιότητα συνιστούν μian, άκρας περισυλλογής, θρησκεία, ικανή να υπαγορεύσει σε μian ύπαρξη την κατεύθυνσή της, τη στάση της το βαθύτερο νόημά της». Οι βράχοι και τα βουνά οι κρημνώδεις ακτές και τα φαράγγια, μαρτυρούν την παρουσία του Θεού. Η φύση φροντίζει απλόχερα για τον άνθρωπο, είναι πηγή ζωής κι' ελπίδας. Δεν είναι απλά ένα καταφύγιο, μια παρηγοριά, μια ανακούφιση. Ούτε είναι μια δύναμη σκοτεινή. Είναι μια διαρκής εγγύηση γι' αυτό που είμαστε ή γι' αυτό που μπορούμε να είμαστε. Στις πιο γαλήνιες, αλλά και στις πιο άγριες στιγμές της η θάλασσα είναι κάποιος συγγενής μας, δύστροπος, εχθρικός ίσως, όμως δικός μας. Και τα περιβόλια, οι ρεματιές, καθημερινοί σύντροφοι από γενιά σε γενιά φτασμένοι στο πλάι μας, φρουροί της πορείας μας μέσα στο άγνωστο (Ελύτης, 1976).

2.18. Το μοντέλο της Οικολογικής Θεολογίας

Η Θεολογία ως λόγος για την αλήθεια και την πραγματικότητα έχει άποψη για τα σύγχρονα οικολογικά προβλήματα (Παπαβασιλείου, 1992, Οικονόμου, 1973, Φαράντος, 1991). Σκοπός της Εκκλησίας είναι η ανακαίνιση των ανθρώπων και του φυσικού κόσμου. Ο Θεός έπλασε τον κόσμο για να οδηγηθεί στην ολοκλήρωση και όχι στην καταστροφή. Το μοντέλο της Ορθόδοξης Οικολογικής θεολογίας βλέπει τον κόσμο και τον άνθρωπο

πο στις συμπαντικές του διαστάσεις και καλεί όλους τους ανθρώπους να περάσουν από τη μηχανική οικολογία των νεότερων χρόνων στην οικολογική κοσμολογία της Ορθοδοξίας. Η Οικο-Θεολογία της Εκκλησίας δεν εγκλωβίζεται στα πλαίσια του ενδοκοσμικού και της ιστορίας. Ούτε ερμηνεύει την οικολογική κρίση με κριτήρια μόνο κοινωνικά-πολιτικά και οικονομικά (Μαντζαρίδης, 1994). Προσανατολίζει τους ανθρώπους στο πραγματικό νόημα της ζωής. Έτσι ο κτιστός κόσμος οδηγείται προς το τέρμα, τους νέους ουρανούς και προς τη νέα γη, όπου τα πάντα θα γίνουν «καινά»¹¹ (Τσάγκας, 2002).

2.19. Το Οικολογικό πρόβλημα ως κοινωνικό κακό

Μια βασική θέση της Ορθόδοξης Θεολογίας δέχεται ότι ο κόσμος δεν αποτελεί αυτοαξία και αυτοσκοπό. Αυτό σημαίνει ότι το νόημά του δεν πρέπει να το αναζητήσουμε ούτε στον ίδιο, ούτε βέβαια και σε κάποιο ιδεατό σχήμα έξω από αυτόν. Η δημιουργία αποκτά την αξία της μόνο ως έργο του Θεού. Για το λόγο αυτό το φυσικό περιβάλλον δεν μπορεί να μελετηθεί έξω από τη σχέση του με τον άνθρωπο και το Θεό. Άνθρωπος και κτίση, λοιπόν δεν χωρίζονται στο σχέδιο της φυσικής δημιουργίας γι' αυτό και ευθύνη της ανθρωπότητας είναι η διατήρηση της αγαθής σχέσης της με τον κτιστό κόσμο (Γιούλτσης, 1993).

Η αδυναμία του ανθρώπου να προσεγγίσει με αποτελεσματικότητα τα άρρητα μυστικά της δημιουργίας και να αποκαταστήσει αγαθές σχέσεις μαζί της, δεν οφείλεται τόσο στην επιφανειακή εχθρότητα του φυσικού κόσμου, όσο στους εσωτερικούς φόβους του ανθρώπου από την απειλή του θανάτου. Κάτω από την απειλή του θανάτου ο άνθρωπος περιορίζεται στη σφαίρα του ατομοκρατικού «εγώ» και αναγκάζεται να αποδυθεί σ' ένα αγώνα για την απόκτηση υλικών αγαθών, με τα οποία πιστεύει ότι θα καταφέρει να κρατηθεί στη ζωή. Στην περίπτωση αυτή η απόκτηση των αγαθών εκτιμάται ως ευτυχία και ασφάλεια, ενώ η έλλειψή τους μεταφράζεται σε δυστυχία και αβεβαιότητα (Γιούλτσης, 1993).

Η αλόγιστη καταστροφή του περιβάλλοντος με όλες της τις συνέπειες και όλες της τις προεκτάσεις εντάσσεται θεολογικά και πνευματικά στον κόσμο της πτώσης και αποτελεί πνευματικό πρόβλημα. Ο κόσμος και το περιβάλλον επηρεάζονται από τη συμπεριφορά του ανθρώπου, λειτουργούν ισορροπημένα, αρμονικά και ειρηνικά με χρήστη και διαχειριστή πνευματικά ισορροπημένο άνθρωπο, επαναστατούν όμως και εξεγείρονται εναντίον του εμπαθούς και κακού ανθρώπου, που έχει χάσει την πνευματική ευστάθεια και ισορροπία (Ζήσης, 1993).

Η συμφιλίωση του ανθρώπου με την κτίση αποκαθιστά τις ταραγμένες σχέσεις τους και δημιουργεί προϋποθέσεις κοινωνικότητας εκεί που πριν κυριαρχούσε η εχθρότητα και η αγριότητα. Η υπέρβαση αυτή, κατά τη διδασκαλία της Εκκλησίας, αποτελεί μια δυνατότητα η οποία αποδέχεται ως μέτρο ζωής τη μεσότητα, την αποδέσμευση από τα περιττά και τον περιορισμό στα αναγκαία (Γιούλτσης, 1993).

2.20. Η διαμόρφωση μιας υγιούς περιβαλλοντικής νοοτροπίας στα πλαίσια της Ορθόδοξης πνευματικότητας: Διαπιστώσεις-Προτάσεις.

Δραστηριότητα 11/ Κεφάλαιο 1

Αναπτύσσοντας το θέμα «Περιβάλλον και Ορθοδοξία» ο Γ. Παπαδημητράκης (Καθηγητής Περιβαλλοντικής Υδροδυναμικής Ε.Μ.Π.), στο περιοδικό Πεμπτουσία (2003, τεύχος 12, σελ. 26-34), μεταξύ άλλων γράφει: «Συχνά οι πράξεις των “υπερασπισ-

¹¹ Β' Πετρ. 3,13, Αποκ. 21, 1-5.

τών του περιβάλλοντος” δεν συμφωνούν ούτε με την ηθική ούτε με την ευαισθησία τους προς το περιβάλλον. Ίσως είναι υπερβολή αλλά έχει λεχθεί ότι: αν τα χρήματα που δαπανώνται για ομιλίες πάνω στο περιβάλλον χρησιμοποιούνταν για να θρέψουν τους φτωχούς, αυτοί που πεθαίνουν από υποσιτισμό στην γη θα είχαν εκλείψει, και ότι αν αυτά που δαπανώνται για λόγια δαπανώνταν για έργα, η καταστροφή των δασών θα είχε σταματήσει».

Στο σημείο αυτό και μετά από τη διεξοδική εξέταση της σχέσης Ορθοδοξίας και Περιβάλλοντος που προηγήθηκε, προσπαθήστε να σκεφτείτε μερικά στοιχεία που να καθορίζουν τον τρόπο ζωής του ορθόδοξου χριστιανού μέσα στο φυσικό περιβάλλον, σύμφωνα με τις βασικές αρχές της ορθόδοξης πίστης. Η δραστηριότητα αυτή έχει σκοπό να σας βοηθήσει να ανακαλύψετε τον τρόπο ζωής που προτείνει η Ορθόδοξη Εκκλησία ως λύση της οικολογικής κρίσης της εποχής μας. Απαντήστε γραπτά σε ένα κείμενο 150-200 λέξεων και μετά διαβάστε:

- 1) Τη συνέχεια του κειμένου, στο οποίο ο ίδιος ο Γ. Παπαδημητράκης καταθέτει τις δικές του προτάσεις.
- 2) Τις θέσεις του Γεώργιου Μαντζαρίδη, καθηγητή της θεολογικής σχολής του Α.Π.Θ, στο Επιστημονικό Συνέδριο: «Ορθοδοξία και Περιβάλλον» που έγινε στην Καβάλα το 1993.

1) Γ. Παπαδημητράκης (Καθηγητής Περιβαλλοντικής Υδροδυναμικής Ε.Μ.Π.) «Περιβάλλον και Ορθοδοξία», περιοδικό Πεμπτουσία (τεύχος 12, σελ. 26-34

Ο Ορθόδοξος χριστιανός εμπλέκεται στο περιβαλλοντικό πρόβλημα της εποχής μας. Είναι επομένως αναγκαίο να ρυθμίσει τη ζωή του στη βάση των παρακάτω παραμέτρων:

- **Υπεύθυνη εργασία και οικολογική δραστηριότητα.** Κάθε χριστιανός πρέπει να επιδεικνύει ιδιαίτερη περιβαλλοντική ευαισθησία και να ενδιαφέρεται για τα προβλήματα της περιοχής του.
- **Ζωή αυτάρκειας.** Ο ορθόδοξος χριστιανός καλείται να αποφεύγει την υπερβολική συσσώρευση υλικών αγαθών και να αρκείται στα αναγκαία και απαραίτητα. Η αρχή αυτή είναι απαραίτητη για την αντιμετώπιση της υπερκεμετάλλευσης των πόρων του πλανήτη μας.
- **Ζωή δικαιοσύνης.** Ο χριστιανός εδώ τονίζει την αξία της δημιουργικής και υπεύθυνης εργασίας, ενώ στηλιτεύει την αδικία και την εκμετάλλευση.
- **Κλίση των χαρισματούχων χριστιανών.** Όσοι έχουν το χάρισμα της ερευνητικής σκέψης καλούνται να συμβάλλουν στον έλεγχο της ρύπανσης του περιβάλλοντος και στην ανακάλυψη νέων πηγών ενέργειας και φυσικών πόρων.

2) Γεώργιος Ματζαρίδης (Καθηγητής της θεολογικής σχολής του Α.Π.Θ) Επιστημονικό Συνέδριο: «Ορθοδοξία και Περιβάλλον» Καβάλα 1993.

Σκοπός της Εκκλησίας δεν είναι να νοικοκυρέψει τον κόσμο ή να επιβραδύνει την καταστροφή του, αλλά να δώσει τη μαρτυρία της «καινής κτίσεως», που νικάει την αμαρτία και το θάνατο της κτίσεως αυτής που είναι εσχατολογική αλλά και παρούσα στην καθημερινή ζωή. Εφόσον αιτία της οικολογικής κρίσης είναι η έκπτωση του ανθρώπου, το αντίδοτό της είναι η μετάνοια.

Τα βασικά στοιχεία τα οποία πρέπει να χαρακτηρίζουν τη ζωή των πιστών και έχουν κεφαλαιώδη σπουδαιότητα για την οικολογία είναι:

- **Η αγάπη.** Η χριστιανική αγάπη είναι ανιδιοτελής. Είναι η αγάπη που συμπεριλαμβάνει και τον εχθρό ενώ ταυτόχρονα αγκαλιάζει ολόκληρη την κτίση.
- **Το ασκητικό πνεύμα.** Βοηθάει τον άνθρωπο να στηρίζει την ύπαρξή του στο Θεό, και έρχεται σε αντίθεση με το κοσμικό πνεύμα της φιλαυτίας.
- **Η ευχαριστιακή θεώρηση του κόσμου.** Αποκαθιστά τον κόσμο στη σωστή του θέση. Ο άνθρωπος δε σφετερίζεται την κτίση, αλλά τη δέχεται ως δώρο του Θεού.
- **Η πνευματική ενεργοποίηση.** Πραγματοποιείται κυρίως με την προσευχή. Η προσευχή όχι ως απλή συμβολική πράξη ούτε ακόμα και ως επίκληση της Θείας αρωγής για την προστασία του περιβάλλοντος, αλλά ως οντολογικό γεγονός, αποτελεί το μέσο της επιστροφής τού ανθρώπου από την παράχρηση στη χρήση.

Άσκηση Αυτοαξιολόγησης 1/ Κεφάλαιο 1

Χαρακτηρίστε τις προτάσεις με την έδειξη Σωστό ή Λάθος

	Σωστό	Λάθος
Το φυσικό περιβάλλον συγκροτείται από τα φυσικά συστήματα, το φυσικό κόσμο, τα φυτά, τα ζώα και είναι αυτοσυντηρούμενο.		
Ανθρωπογενές είναι το περιβάλλον το οποίο τροφοδοτείται ενεργειακά από ορυκτά καύσιμα.		
Η ρύπανση της ατμόσφαιρας, η κακή διαχείριση ενός χώρου, η πείνα, ο υποσιτισμός στον Τρίτο Κόσμο, ορίζονται ως περιβαλλοντικά προβλήματα.		
Στο βιβλίο «Γένεσις» της Παλαιάς Διαθήκης υπάρχουν δύο διηγήσεις σχετικά με τη δημιουργία. Είναι γνωστές με τα γράμματα (P) και (J).		
Η σχέση του ανθρώπου με την κτίση απασχολεί τόσο τα Ποιητικά όσο και τα Προφητικά βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης.		
Ένας τομέας δράσης του Χριστού στον οποίο δεν εκδήλωσε καμία ιδιαίτερη συμπεριφορά προς την κτίση, είναι τα θαύματα.		
Κοινή διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας είναι ότι ο κόσμος δεν αποτελεί αυτοσκοπό αλλά έχει την αιτία και το σκοπό της ύπαρξής του στο Θεό.		
Ο Απόστολος Παύλος τονίζει ότι ο άνθρωπος και η κτίση βρίσκονται σε στενή εξάρτηση σε όλη τους την πορεία μέσα στο χρόνο.		
Ο ορθόδοξος χριστιανός καλείται να αποφεύγει την υπερβολική συσσώρευση υλικών αγαθών και να αρκείται στα αναγκαία και απαραίτητα. Η αρχή αυτή είναι απαραίτητη για την αντιμετώπιση της υπερκετάλλευσης των πόρων του πλανήτη μας.		
Άσκηση σημαίνει μίσος και περιφρόνηση του Φυσικού Κόσμου.		
Η Εικονογραφία της Ορθόδοξης Εκκλησίας τονίζει με ιδιαίτερο τρόπο το στενό σύνδεσμο του ανθρώπου με την κτίση και υπογραμμίζει την πίστη στην τελική μεταμόρφωση και ανακαίνιση του κόσμου.		

Σύνοψη Ενότητας

Στην Ορθόδοξη θεολογία η κτίση είναι έργο του Θεού. Ολόκληρο το σύμπαν, οι φυσικοί νόμοι, η ζωή, βρίσκονται στα χέρια του Θεού. Ο άνθρωπος ως η κορωνίδα της δημιουργίας αποτελεί το σημείο επαφής για όλη τη δημιουργία του Θεού. Η οικολογική κρίση της εποχής μας εκδηλώνεται ως η μεταλλαγή της ανθρώπινης φροντίδας για τη φύση, σε εκμετάλλευση και καταστροφή της.

Οι βασικές αυτές αρχές διέπουν ολόκληρη την Ορθόδοξη θεολογία, όπως αυτή διατυπώνεται στην Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, στα συγγράμματα των Πατέρων της Εκκλησίας και γενικότερα στην Ιερή Παράδοση της ορθόδοξης Εκκλησίας. Η πρόσληψη ολόκληρης της φύσης, ως εκκλησιαστικό γεγονός κορυφώνεται στην Εκκλησία με τη Θεία Ευχαριστία και εκφράζεται σε πολλές μορφές της καθημερινής μας ζωής.

Ο κόσμος ως κτίση του Θεού προβάλλεται από όλες τις μορφές της βυζαντινής τέχνης και βιώνεται στην ασκητική ζωή καθημερινά και έμπρακτα με τρόπο απτό και ορατό. Το ήθος αυτό μπορεί να αποβεί χρήσιμο για την επίλυση των μεγάλων περιβαλλοντικών προβλημάτων που ταλανίζουν το σύγχρονο άνθρωπο. Αρκεί να τηρήσει μια υπεύθυνη στάση ζωής και να συμβάλλει ενεργά και εποικοδομητικά στην απάλειψη αυτών των προβλημάτων

ΕΝΟΤΗΤΑ 1.4

ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΤΙΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Σκοπός

Σκοπός της ενότητας είναι να παρουσιάσει τις βασικές αρχές που διέπουν τη διδασκαλία των σημαντικότερων θρησκειών για το φυσικό περιβάλλον, αναδεικνύοντας την οικολογική ευαισθησία η οποία τις προβάλλει ως μία λύση στο οικολογικό αδιέξοδο της εποχής μας.

Προσδοκώμενα Αποτελέσματα

Όταν θα έχετε τελειώσει τη μελέτη της ενότητας θα μπορείτε να:

- Αναφέρετε τουλάχιστον δύο βασικές αρχές που να διέπουν τη διδασκαλία των Ανατολικών θρησκευμάτων για το φυσικό περιβάλλον
- Αναφέρετε από δύο θέσεις του Ιουδαϊσμού και του Ισλάμ αναφορικά με το φυσικό περιβάλλον
- Διακρίνετε μεταξύ των διαφορετικών απόψεων που χαρακτηρίζουν τα Ανατολικά θρησκευτά και την μονοθεϊστική παράδοση του Ιουδαϊσμού και του Ισλάμ
- Επιλέξετε μέσα από τις διαφορετικές αντιλήψεις την υγιή εκείνη στάση απέναντι στη φύση που φαίνεται ικανή να προσφέρει μια ποιότητα ζωής μέσα στη γενικότερη οικολογική κρίση της εποχής μας.

Έννοιες Κλειδιά

- Ινδουισμός
- Βουδδισμός
- Κομφουκιανισμός
- Ταοϊσμός
- Σιντοϊσμός
- Ιουδαϊσμός
- Ισλάμ

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Στην προηγούμενη ενότητα συζητήσαμε διεξοδικά τη σχέση Ορθοδοξίας και φυσικού περιβάλλοντος. Σ' αυτή την ενότητα θα δούμε ότι το νόημα της ανθρώπινης κυριαρχίας στον κόσμο, σύμφωνα με τις αντιλήψεις των περισσότερων θρησκειών, δεν είναι η δυναστεία και η εκμετάλλευση αλλά η προστασία και η φροντίδα του ανθρώπου για κάθε είδος της δημιουργίας. Σε ολόκληρη τη διάρκεια της ιστορίας μπορεί κανείς να παρατηρήσει την τάση του ανθρώπου για την προστασία των φυσικών πόρων. Στο πέρασμα βέβαια του χρόνου και στην ποικιλία του χώρου οι απόψεις αυτές εκφράζονται με ποικίλους τρόπους.

Στα πλαίσια αυτής της ενότητας θα επιχειρήσουμε να έρθουμε σε επαφή με τις βασικές θέσεις των μεγάλων θρησκευτικών παραδόσεων για το φυσικό περιβάλλον, να

γνωρίσουμε τις κύριες διαφορές τους και να καταδείξουμε την οικολογική τους ευαισθησία ως κάποια λύση για την οικολογική κρίση της εποχής μας.

Δραστηριότητα 12/ Κεφάλαιο 1

Πριν προχωρήσουμε στη συζήτηση αναφορικά με τη σχέση θρησκείας και φυσικού περιβάλλοντος, μπορούμε να περιηγηθούμε στον παγκόσμιο χάρτη των θρησκειών που ακολουθεί. Η δραστηριότητα αυτή θα μάς βοηθήσει να γνωρίσουμε τη γεωγραφική κατανομή των μεγαλύτερων θρησκειών και να συνδέσουμε τη διδασκαλία τους με τα γενικότερα περιβαλλοντικά προβλήματα του πλανήτη.

3.1 Διηγήσεις σχετικά με τον άνθρωπο και την κτίση.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Jamieson D., “Indigenous perspectives” Στο A Companion to Environmental Philosophy. Blackwell (2001, First Edition) Σελ. 3-4

Μερικά χρόνια πριν οι Cherokee πρόβαλαν ισχυρή αντίσταση στην κατασκευή του φράγματος Tellico και στην επακόλουθη πλημμύρα της κοιλάδας του Tennessee. Ο Ammoneta Sequayah ένας «γιατρός» Ινδιάνων που μάζευε θεραπευτικά φυτά στην κοιλάδα εξήγησε πως οι άνθρωποι της φυλής του πιστεύουν πως οτιδήποτε γνωρίζει ένας άνθρωπος τοποθετείται στη γη μαζί μ’ αυτό το άτομο τη στιγμή της ταφής. Έτσι αν πλημμύριζε η κοιλάδα ή αν έσκαβαν τους ινδιάνικους τάφους θα κατέστρεφαν τη γνώση και τις πεποιθήσεις των ανθρώπων που είναι θαμμένοι εκεί. Επίσης θα κατέστρεφαν ότι αυτοί είχαν διδαχθεί, με αποτέλεσμα και ο ίδιος να χάσει τις γνώσεις της ιατρικής.

Στη μελέτη περίπτωσης που διαβάσατε κυριαρχεί η αντίληψη πως η γνώση και η γη είναι στενά συνδεδεμένες. Μία άποψη η οποία φαίνεται να κυριαρχεί στις γηγενείς φυλές και να οδηγεί τελικά προς την πεποίθηση ότι ο φυσικός κόσμος είναι ζωντανός.

Μία παρόμοια αντίληψη εκφράζει πολύ χαρακτηριστικά και ο Αφρικανικός μύθος που παραθέτει ο Ninian Smart στο “The Religious Experience of Mankind, 1980. σ. 60.

Εκείνοι που πέθαναν ποτέ δεν έφυγαν:

Υπάρχουν μέσα στη σκιά που γίνεται όλο και παχύτερη.

Οι νεκροί δεν είναι κάτω από τη γη:

υπάρχουν στο δέντρο που θροίξει, υπάρχουν στο δάσος που βογκά, υπάρχουν στο νερό που τρέχει, υπάρχουν στο νερό που κοιμάται,

υπάρχουν στην καλύβα, υπάρχουν μέσα στο πλήθος.

Οι νεκροί δεν είναι νεκροί.

Εκείνοι που πέθαναν ποτέ δεν έφυγαν, υπάρχουν στο στήθος της γυναίκας,

υπάρχουν στο παιδί που στριγκλίζει και στο δαυλό που φλέγεται.

Οι νεκροί δεν είναι κάτω από τη γη,

είναι στη φωτιά που σβήνει, είναι στα χόρτα που κλαίνε,

είναι στους βράχους που θρηγούν, είναι στο δάσος είναι στο σπίτι

οι νεκροί δεν είναι νεκροί.

Οι περισσότερες διηγήσεις σχετικά με την κτίση και τον άνθρωπο, έχουν θρησκευτικό χαρακτήρα και είναι εμπλουτισμένες με άφθονα μυθικά στοιχεία. Οι Βαβυλώνιοι φαντάστηκαν τη δημιουργία ως αποτέλεσμα μιας πάλης ανάμεσα στους θεούς με επικεφαλής τον Marduk και των δαιμονικών δυνάμεων του χάους με επικεφαλής τον Tiamat. Η πάλη αυτή των δύο εχθρικών δυνάμεων επεκτείνεται σε όλη τη θρησκευτική ζωή και τις εκδηλώσεις των Ανατολικών λαών (Γαλάνης, 1984).

Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι και οι Σουμέριοι αντίθετα δε δίνουν τέτοιο δραματικό χαρακτήρα στη δημιουργία, γιατί σ’ αυτούς δεν υπάρχουν έντονες δυαρχικές αντιλήψεις. Κατά τους Σουμέριους τα μεγαλύτερα γεγονότα της δημιουργίας είναι ο χωρισμός της γης από τον ουρανό και η γέννηση των ανθρώπων. Ουρανός, γη, θεοί και άνθρωποι βρίσκονται σε μια αρμονική σχέση και συνύπαρξη (Kapelrud, 1979).

Ο φυσικός κόσμος αποκτά το πραγματικό του νόημα μόνο ως το αποκλειστικό πεδίο όπου ο άνθρωπος, οικοδομεί ένα ανθρωπογενές περιβάλλον στο οποίο συντηρεί, προστατεύει και εξελίσσει την προσωπική και συλλογική του ζωή, επιβάλλοντας τα πρότυπά του σε όλα τα υπόλοιπα ζωντανά όντα. Τα πρώτα ίχνη προστασίας τής φύσης ήταν τα ταμπού των φυλών, τα οποία δημιουργήθηκαν από τις τοπικές και χρονικές συνθήκες και μεταβιβάζονταν από γενιά σε γενιά. Αυτά μαρτυρούν μια πρώτη συνειδητοποίηση της άποψης ότι η παρουσία των ανθρώπων στη γη άρχισε να συνιστά κάποιο είδος απειλής για ορισμένα είδη ζώων και φυτών (Kapelrud, 1979).

Ανάμεσα στα πρώτα μέτρα για τη διατήρηση των πόρων ήταν εκείνα που ελήφθησαν στην αρχαία Αίγυπτο. Ορισμένα ζώα είχαν ιδιαίτερη σημασία, με αποτέλεσμα τα περισσότερα άγρια ζώα να προστατεύονται. Όταν μάλιστα το κυνήγι προσέλαβε ανησυχητικές διαστάσεις εξέδωσαν τα περίφημα «εισιτήρια για τα έλη», τα οποία πιθανώς να αποτέλεσαν τον πρόδρομο των κυνηγετικών αδειών. Το ίδιο πνεύμα διατήρησης των φυσικών πόρων διέκρινε και τους Ασσύριους, αφού εκφράστηκε με την κατασκευή μεγάλων και πλούσιων πάρκων αναψυχής. Αυτά αποτελούσαν κλειστές περιοχές με δένδρα και θάμνους, γεμάτες με κάθε είδους άγρια πτηνά και θηλαστικά. Παράλληλα αναφέρονται και αυστηροί νόμοι που αφορούσαν το κυνήγι, με βάση τους οποίους επιβάλλονταν βαριές ποινές στους παραβάτες. Σύμφωνα με το Μωσαϊκό Νόμο, όπως αυτός εκφράζεται στο

Δευτερονόμιο,¹² επιτρεπόταν η λήψη αυγών και μικρών πουλιών από τις φωλιές τους, τα ενήλικα θηλυκά όμως έπρεπε να αφήνονται ανέγγιχτα. Το γεγονός αυτό φαίνεται να αποτελεί την πρώτη επίσημη αναγνώριση της αξίας της διατήρησης του αναπαραγωγίμου αποθέματος της άγριας ζωής (Kapelrud, 1979).

Η έννοια της διατήρησης των φυσικών πόρων εμφανίστηκε νωρίς και κατά την ανάπτυξη του ινδικού αλλά και του κινέζικου πολιτισμού. Από το 12^ο π.Χ. αιώνα, στην Ινδία, κυριάρχησε η έννοια «αχίμσα», δηλαδή η μη βία για όλα τα ζωντανά είδη. Οι Κινέζοι ανέπτυξαν πρακτικές προστασίας πολύ πριν αυτές καταγραφούν. Αφορούσαν κυρίως ηθικές πρακτικές, όπως η απαγόρευση του ψαρέματος με δίχτυ και η βολή κατά των ορνίθων που κούρνιαζαν και χρονολογούνται από την εποχή του Κομφούκιου (551-479 π.Χ.). (Singh, 1986).

Στην αρχαία Ελλάδα οι νόμοι προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος είχαν άμεση σχέση με το κυνήγι και το ψάρεμα που αποτελούσαν για τους προγόνους μας μία ευχάριστη και προσφιλή ενασχόληση. Στην εποχή του Πλάτωνα, οι νόμοι απαγόρευαν το ψάρεμα με δίχτυ και απόχη. Οι κυνηγοί πουλιών επίσης δεν επιτρεπόταν να κυνηγούν σε καλλιεργημένα ή ιερά εδάφη, ενώ οι ψαράδες με καλάμι αποκλείονταν από λιμάνια, ιερούς τόπους και λίμνες (Νίλσον, 1987).

3.2 Θεωρήσεις της κοσμικής πραγματικότητας στις αρχαιοελληνικές θρησκευτικές πεποιθήσεις.

Στα κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας μπορούν να προσδιοριστούν τρεις διαφορετικοί τρόποι ερμηνείας της προέλευσης του κόσμου οι οποίοι ενδεικτικά συνοψίζονται ως ακολούθως:

1. Αποδοχή της αυθυπαρξίας και της αυτονομίας του κόσμου.
2. Θεοποίηση των στοιχείων και των νόμων του φυσικού σύμπαντος.
3. Αναφορά της αιτίας του κόσμου σε κάποιο Θεό.

Ο πρώτος τρόπος προσπαθεί να αιτιολογήσει το πώς του κόσμου, υιοθετώντας την τέλεια αυτοτέλειά του. Ο δεύτερος τρόπος ερμηνεύει τη γέννηση του κόσμου με τον ίδιο σχεδόν τρόπο με μόνη διαφορά ότι αποδίδει στον κόσμο ιδιότητες οι οποίες χαρακτηρίζονται ως θείες. Τέλος, ο τρίτος, ορίζεται από την αναγωγή της αιτίας του κόσμου σε μία υπέρτατη θεία αρχή (Μεταλληνός, 1985).

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, όπως το αγαθό είναι το πρωταρχικό θεμέλιο του «είναι» και ο βασικός όρος του «γινώσκειν» έτσι και ο Δημιουργός έχει δώσει την ύπαρξη στον κόσμο, και όλα τα έπλασε και τα τακτοποίησε με αιώνια πρότυπα και ιδέες. Επίσης, όπως το αγαθό είναι η σύνθεση και ολοκλήρωση όλων των σκοπών και αξιών, έτσι και ο Δημιουργός οργάνωσε και διαμόρφωσε το σύμπαν με σοφή σκοπιμότητα, ώστε το σύνολο να παρουσιάζει ένα τέλειο, άριστα τακτοποιημένο και ωραιότατο κόσμο (Παπανούτσος, 1992).

Η σχέση του ανθρώπου με την κτίση είναι μια γενική πραγματικότητα και πηγάζει από την αναγκαστική συνύπαρξη και αλληλεπίδρασή τους. Για το θέμα αυτό η φιλοσοφία των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων έχει αρκετά να πει καθώς η γλώσσα και αρχαιοελληνική σκέψη δίνουν τη δυνατότητα αυτή. Έτσι, σύμφωνα με την ελληνική φιλοσοφική σκέψη, η σχέση ανθρώπου και κτίσης είναι πολύ στενή. Στηρίζεται στην αρχή της γενικής τάξης και αρμονίας του σύμπαντος, στο οποίο είναι και αυτός ενταγμένος. Αποτελεί και ο ίδιος, είτε ως άτομο είτε ως κοινωνικό σύνολο, ένα αρμονικό κόσμο, ο οποίος

¹²

22:6

είναι κατασκευασμένος να συγκροτεί μαζί με ολόκληρη τη δημιουργία την παγκόσμια τάξη (Γαλάνης, 1984).

Μέσα στη γενική αρμονία και την τάξη του σύμπαντος τοποθετούν τη σχέση ανθρώπου – κτίσης και οι Στωϊκοί. Ο κόσμος είναι γι' αυτούς ένας ενιαίος οργανισμός. Όλα έχουν κάποιο σκοπό, ένα προορισμό: να ικανοποιούν τις ανάγκες των ανθρώπων και των θεών.¹³ Ιδιαίτερη συμπάθεια δείχνουν στα ουράνια σώματα, τα οποία θεωρούν πρότυπα ηρεμίας και γαλήνης και προτρέπουν τους ανθρώπους να τα μιμηθούν.¹⁴

Εκτός από τη θεωρητική διατύπωση της σχέσης του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον υπάρχει και η καθημερινή πρακτική στα κατώτερα συνήθως κοινωνικά στρώματα, αλλά ορισμένες φορές και στην αριστοκρατία του πνεύματος. Η αντίληψη του κοινού ανθρώπου για την κτίση και τη σχέση του μαζί της εκδηλώνεται στην αστρολογία, στη μαγεία και στις σύνθετες τελετές των μυστηρίων. Η πρακτική αυτή δείχνει ότι ο άνθρωπος αντιμετωπίζει την κτίση με φόβο και πολλές φορές αισθάνεται αιχμάλωτος και αδύναμος μπροστά της, γι' αυτό τη μυθοποιεί.¹⁵

3.3 Μία κοινή δήλωση για τη διατήρηση του βίου.

Η ιδέα ότι η αγάπη του Θεού είναι το θεμέλιο της ζωής χαρακτηρίζει τα ιερά κείμενα των περισσότερων θρησκειών. Εκείνοι οι οποίοι συμμετείχαν στο συνέδριο Assisi Interfaith, που πραγματοποιήθηκε στις 29 Σεπτεμβρίου 1986 ως αντιπρόσωποι των πέντε μεγαλύτερων θρησκειών του κόσμου, δήλωσαν ομόφωνα πως η πίστη ήταν εκείνη η οποία τους οδήγησε στην πεποίθηση της διατήρησης του βίου.

Η στενή σχέση του ανθρώπου με την κτίση η οποία όπως είδαμε τονίζεται στο χριστιανισμό, περικλείει ως πρωταρχικό στοιχείο το σεβασμό. Ο άνθρωπος σέβεται τον κόσμο, όταν συναισθάνεται ότι ο κόσμος είναι δημιούργημα του Θεού με ένα συγκεκριμένο σκοπό, που προϋπάρχει από αυτόν. Το Ορθόδοξο Οικουμενικό Πατριαρχείο θεωρεί καθήκον του τη συνέχιση και τη διατήρηση του νοήματος της ζωής στον πλανήτη μας. Τονίζει ακόμα, σ' αυτό το γενικό περιβαλλοντικό πλαίσιο, την μοναδικότητα κάθε ανθρώπινου όντος. Η Ορθόδοξη Εκκλησία διδάσκει το σεβασμό του βίου, την παρατήρηση και μελέτη τού μεγαλείου του θεωρώντας κάθε μικρό πλάσμα ως παρουσία του Δημιουργού. Με την έννοια αυτή κάθε καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος από τον άνθρωπο αποτελεί προσβολή κατά του Δημιουργού και προξενεί θλίψη (Μπέγζος, 1991).

Ο Αλλάχ είναι ο δημιουργός των φυτών και των ζώων συμπληρώνει ο Ισλαμισμός. Μόνο το ανθρώπινο είδος όμως δημιουργήθηκε με σκοπό να σκέφτεται, αλλά και με τη δυνατότητα να στρέφεται εναντίον του Δημιουργού του. Με την έννοια αυτή ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να φτάσει ψηλότερα από τους αγγέλους, μπορεί όμως να περιπέσει και χαμηλότερα από τα θηρία. Οι Μουσουλμάνοι βλέπουν ολόκληρο το Σύμπαν ως δημιουργία του Θεού. Το ανθρώπινο είδος είναι ο έμπιστος του Θεού στη γη χαλίφης. Δεν είμαστε οι δημιουργοί της γης, είμαστε οι αντιπρόσωποι του Θεού. Το καθήκον μας είναι να διατηρήσουμε την ειρήνη και να υποταχθούμε στο θέλημα του Θεού. Η Μουσουλμανική θρησκεία θεωρεί τον άνθρωπο υπεύθυνο για ολόκληρο τον κόσμο και ιδιαίτερα για το περιβάλλον (Nasseef, 1986).

Όταν ο άνθρωπος δείχνει ενδιαφέρον για τη δημιουργία θα ανταμειφθεί από το Θεό τονίζει το Ταλμούδ για λογαριασμό του Ιουδαϊσμού. Αρκεί να ενεργεί με γνώμονα το κοινό καλό και όχι το ατομικό συμφέρον. Βασισμένη στην Παλαιά Διαθήκη η Ιουδαϊκή φιλοσοφία δηλώνει, ότι ο Αδάμ είχε ορκιστεί να ζει αρμονικά με όλα τα πλάσματα του Θεού. Έτσι, στην αρχή του χρόνου, ενώπιον του Θεού ο άνθρωπος αποδέχτηκε την ευθύ-

¹³ Κικέρων., de Fin. III, 20,27. de natura deorum II,55

¹⁴ Μαρκ Αυρ. Των εις εαυτών X, 13 και IV,45

¹⁵ Πλάτωνος Νόμοι X, 886a

νη για όλα τα πλάσματα. Οποιοσδήποτε είναι σπλαχνικός σε όλα τα πλάσματα είναι απόγονος του Αβραάμ. Αυτοί λοιπόν που πιστεύουν στον Ιουδαϊσμό πρέπει να ασχολούνται με δραστηριότητες που στοχεύουν στη διατήρηση και προώθηση του βίου (Hertzberg, 1986).

Η κυριαρχία του ανθρώπου, όπως προσθέτει ο Ινδουισμός, δε συνδέεται με την καταστροφή και τη σπατάλη αλλά με την ομαλή συμβίωση με όλα τα άλλα δημιουργήματα. Σύμφωνα με τα ιερά ινδουιστικά κείμενα, πρέπει να μεταχειριζόμαστε τα ζώα, όπως και τα παιδιά. Πρέπει επίσης να λατρεύονται ως ιερά, καθώς κάθε θεότητα συνδέεται με ένα συγκεκριμένο ζώο ή παιδί. Τα κείμενα του Vaishnava τονίζουν τους πνευματικούς δεσμούς ανάμεσα στα ανθρώπινα όντα και τα ζώα τα οποία έχουν καθιερωθεί ως αποτέλεσμα μίας σειράς μετενσαρκώσεων. Η αυταπόδεικτη συνέχεια των σταδίων της εξέλιξης έχει ως εξής: ψάρια, αμφίβια, θηλαστικά, άνθρωπος. Αυτές οι απόψεις προδιαγράφουν την έννοια της σύγχρονης θεωρίας της εξέλιξης. Οι παραδόσεις του Zainist και Vaishnava δίνουν έμφαση στο νόμο της μη πρόκλησης βλάβης, «ahimsa», ο οποίος εφαρμόζεται στα ζώα. Κανένα πρόσωπο δεν πρέπει να σκοτώνει ζώα. Ακόμη και τα δάση και τα άλση θεωρούνται ιερά. Έτσι κάθε ζωή γίνεται σεβαστή με πνευματική ευλάβεια (Singh, 1986, Ζιάκας, 1986).

Το γεγονός αυτό διδάσκεται και στη Βουδδιστική φιλοσοφία όπου η αγάπη, η κατανόηση, η συμπόνια και η μη βία, είναι οι αρχές που υπόσχονται τη διαφύλαξη και τη διατήρηση της ζωής στον πλανήτη. Η στάση των ανθρώπων προς τα άλλα ζωντανά όντα πρέπει να βασίζεται σ' αυτά τα συναισθήματα αφού όλες οι μορφές ζωής συνδέονται στενά μεταξύ τους. Τα ζώα θεωρούνται ευαίσθητα όντα. Και αυτά, όπως ακριβώς και ο άνθρωπος, αναζητούν πρώτιστα την ευτυχία και προσπαθούν να μην υποφέρουν. Σύμφωνα με τον παγκόσμιο νόμο του κάρμα, ο οποίος εφαρμόζεται και στα ζώα, μία θετική (καλή) ενέργεια οδηγεί τελικά στην ευτυχία, ενώ μία αρνητική (λανθασμένη ή κακή) ενέργεια οδηγεί στον πόνο (Lungrig, Rinpoche, 1986).

Τα σύγχρονα περιβαλλοντικά προβλήματα μπορούν να θεωρηθούν ως το αποτέλεσμα αρνητικών ανθρώπινων ενεργειών και μπορούν να ξεπεραστούν εάν γίνουν θετικές ενέργειες χωρίς καθυστέρηση. Σύμφωνα με τον Δαλάι Λάμα, η ασέβεια των ανθρώπων για τη φυσική κληρονομιά δημιούργησε τον κίνδυνο που απειλεί τώρα την ειρήνη του κόσμου καθώς και τις ελπίδες για επιβίωση των ειδών που τελούν υπό εξαφάνιση (Lungrig, Rinpoche, 1986).

Δραστηριότητα 13/ Κεφάλαιο 1

Όσα στοιχεία καταθέσαμε έως τώρα μαρτυρούν ότι η μελέτη του θρησκευτικού φαινομένου σε συνδυασμό με τον φυσικό περίγυρο παρουσιάζει ενδιαφέρουσες και αποκαλυπτικές εκφάνσεις. Το γεγονός αυτό μάς παρέχει τη βεβαιότητα πως μία περισσότερο ενδεδειγμένη εξέταση της σχέσης θρησκείας και φυσικού περιβάλλοντος κρίνεται επιβεβλημένη. Πριν όμως προχωρήσουμε στην παρουσίαση της διδασκαλίας των μεγαλύτερων θρησκειών για το φυσικό περιβάλλον, σάς προτείνουμε να διαβάσετε από τα Παράλληλα Κείμενα στο τέλος του κεφαλαίου:

- i. Ένα μήνυμα της Εκκλησίας της Ελλάδας προς τα μέλη του 11ου Πανελληνίου Συνεδρίου Οικολογικών Οργανώσεων.
- ii. Μία ομιλία του Οικουμενικού Πατριάρχη σχετικά με το Φυσικό Περιβάλλον.
- iii. Μία συνέντευξη του Οικουμενικού Πατριάρχη, λίγες ώρες μετά την υπογραφή της «Διακήρυξης της Βενετίας», από τον Οικουμενικό Πατριάρχη και τον Πάπα της Ρώμης.

- iv. Τις θέσεις του Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Ζηζιούλα από τα πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Επιστήμες, Τεχνολογίες αιχμής και Ορθοδοξία».

Η δραστηριότητα αυτή θα σας βοηθήσει να εμπλουτίσετε τη γνώση σας αναφορικά με την Ορθόδοξη θεολογική προσέγγιση για το φυσικό περιβάλλον και θα σας καταστήσει ικανούς να μελετήσετε περισσότερο κριτικά και ουσιαστικά τις θέσεις των μεγαλύτερων θρησκειών για το φυσικό περιβάλλον.

3.4 Η υπεροχή του ανθρώπου για τη σωτηρία του οικοσυστήματος στην Ιουδαϊκή παράδοση.

Οι διδασκαλίες του Ιουδαϊσμού για το φυσικό περιβάλλον προκύπτουν από δύο στίχους του βιβλίου «Γένεσις» της Παλαιάς Διαθήκης. Στο στίχο 1:28 ο Θεός ευλογεί τους πρόσφατα δημιουργημένους ανθρώπους, δίνοντάς τους το δικαίωμα να κυριεύσουν τη γη, ενώ στο στίχο 2:15 τοποθετεί τον άνθρωπο στον κήπο της Εδέμ, για να τον καλλιεργήσει και να τον φρουρήσει.

Το σύνολο της Ιουδαϊκής φιλολογίας ξεκινά από το γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι το τελειότερο δημιούργημα του Θεού, και σκοπός της είναι να τον φέρει σε μια σωστή σχέση με το Δημιουργό του. Αυτή η σχέση δεν είναι ανεξάρτητη από την ειρηνική και αρμονική συνύπαρξη του ανθρώπου με τα δημιουργήματα του Θεού. Ο κόσμος δημιουργήθηκε για χάρη του ανθρώπου, έγινε για να τον υπηρετεί και γι' αυτό είναι ο κύριος της δημιουργίας. Στο βιβλίο του Ενώχ¹⁶ γίνεται λόγος για τη γη την ευλογημένη με τα ωραία δένδρα, καθώς και για το καταραμένο φαράγγι που είναι η γέενα. Η πρώτη προορίζεται για τους ευσεβείς και το δεύτερο για τους ασεβείς. Ο άνθρωπος είναι υποχρεωμένος να φροντίζει και να προστατεύει την κτίση. Η αντίθετη συμπεριφορά χαρακτηρίζεται ως ασέβεια και τιμωρείται από το Θεό.¹⁷

Τα ίδια θέματα απασχολούν την εποχή αυτή και την κοινότητα του Qumran, όπως φαίνεται στα ομώνυμα χειρόγραφα. Ο Θεός είναι ο Δημιουργός των πάντων¹⁸ και ο κυρίαρχος όλης της κτίσης.¹⁹ Με τη θέλησή του έγινε ο κόσμος και με τη θέλησή του διατηρείται. Η αρμονία και το μεγαλείο που επικρατούν στον κόσμο, μαρτυρούν τη δύναμη και τη δόξα του Δημιουργού.²⁰

Στην ίδια γραμμή κινείται και η ελληνιστική ιουδαϊκή φιλολογία. Σύμφωνα με το Φίλων,²¹ ο άνθρωπος είναι υποχρεωμένος να φροντίζει και να προστατεύει την κτίση, αλλά αυτό δεν πρέπει να εκδηλώνεται κατά τρόπο ανεξέλεγκτο.

Δραστηριότητα 14/ Κεφάλαιο 1

Στο σημείο αυτό επιστρέψτε στο Κείμενο «ΟΙ ΔΥΟ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ “ΓΕΝΕΣΙΣ” ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ» της ενότητας 1.2: ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ, και διαβάστε για μία ακόμη φορά τους στίχους 1:28 και 2:15. Η δραστηριότητα αυτή θα σας βοηθήσει να γνωρίσετε τις δύο βασικές πηγές του Ιουδαϊσμού αναφορικά με τη σχέση ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος.

¹⁶ Ενώχ 25,4

¹⁷ Ενώχ 80, 7-8

¹⁸ 1 QH 13,7

¹⁹ 1 QH 10,8

²⁰ 1 QH 1,15.20

²¹ Φίλων., Περί της κατά Μωϋσέα κοσμοποιίας 84 (εκδ. Loeb. Τομ. I 88).

Βασισμένη στην Παλαιά Διαθήκη η ιουδαϊκή φιλοσοφία, δηλώνει ότι ο Αδάμ είχε ορκιστεί να ζει αρμονικά με όλα τα πλάσματα της γης (Hertzberg, 1986). Με τον τρόπο αυτό ο άνθρωπος αποδέχθηκε την ευθύνη για όλα τα πλάσματα και την υποχρέωση της ενασχόλησης με όλες τις δραστηριότητες εκείνες οι οποίες στοχεύουν στη διατήρηση και την προώθηση του βίου (Gilboa, 1989). Από τα βαθύτερα μηνύματα του ιουδαϊσμού, όπως αποκαλύπτεται και στην περίπτωση της κιβωτού του Νώε, είναι η έννοια της διαφύλαξης της βιοποικιλότητας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Θεός παρήγγειλε στο Νώε να διαφυλάξει στην κιβωτό ζεύγη από όλα τα είδη, ανεξάρτητα από τη χρησιμότητά τους στο ανθρώπινο είδος (Σχήμα 1).

Σχήμα 1. Η έννοια της Βιοποικιλότητας στον Ιουδαϊσμό

Σε ένα καθαρά συμβολικό επίπεδο, το ανθρώπινο δικαίωμα να χρησιμοποιηθεί η φύση περιγράφεται σοβαρά στη Βίβλο. Ένα από τα πιο ουσιαστικά θρησκευτικά καθήκοντα του εβραϊκού πολιτισμού είναι η αργία του Σαββάτου. Ο κεντρικός χαρακτήρας του εβραϊκού Σαββάτου διαμορφώνεται από τη βιβλική απαγόρευση ενάντια στην εργασία. Η εβραϊκή παράδοση επιμένει ότι η έννοια της απαγόρευσης δεν αφορά τη φυσική προσπάθεια που χρησιμοποιείται, ούτε απλώς το δημιουργικό αποτέλεσμα της συμπεριφοράς. Μάλλον, οι ραβίνοι επιμένουν ότι η απαγόρευση απευθύνεται στην προσπάθεια να αποτραπεί ο παραγωγικός μετασχηματισμός των αντικειμένων, είτε φυσικών είτε προκαλούμενων από τον άνθρωπο. Επομένως, ενώ μπορεί να είναι επιτρεπτό να ρυθμιστούν εκ νέου τα έπιπλα μέσα στο σπίτι κάποιου, δεν θα ήταν επιτρεπτό να οδηγηθεί ένα αυτοκίνητο. Η ουσία της απαγόρευσης ενάντια στην παραγωγική εργασία του Σαββάτου πρόκειται να διδάξει ότι ο παραγωγικός χειρισμός του περιβάλλοντος δεν είναι ένα απόλυτο δικαίωμα (Gilboa, 1989).

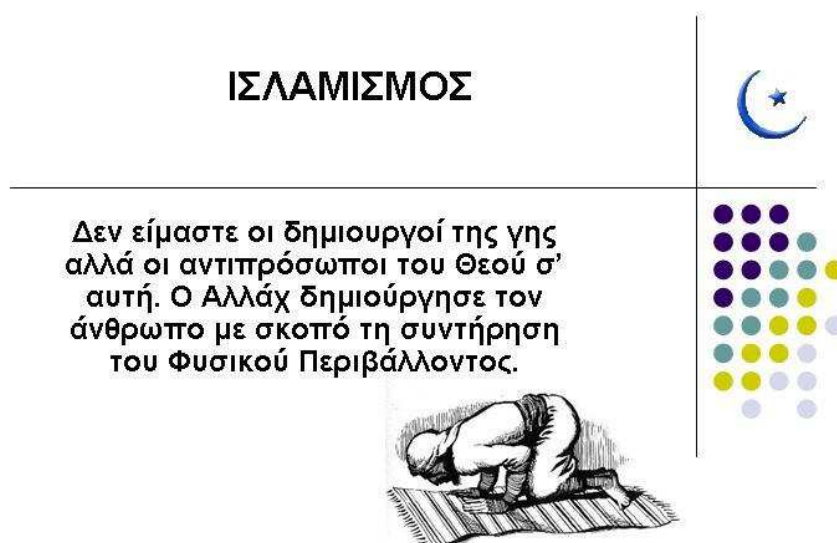
3.5 Η ευθύνη του ανθρώπου για το φυσικό περιβάλλον στην Ισλαμική θεολογία

ΚΕΙΜΕΝΟ

«Δεν βλέπετε πώς ο Αλλάχ υμνείται από αυτούς που βρίσκονται στον ουρανό και τη γη; Και τα πουλιά ακόμη τον υμνούν καθώς ανοίγουν τα φτερά τους. Αυτός λαμβάνει υπόψη του τις προσευχές και τους ύμνους όλων των πλασμάτων του και γνωρίζει όλες τους τις πράξεις. Στον Αλλάχ ανήκει το βασίλειο του ουρανού και της γης. Σ' αυτόν θα επιστρέψουν όλα τα πράγματα».

«Το Κοράνι», Μετάφραση Λ. Μιλίλη, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1980, σελ. 237.

Ως μέρος της φύσης και μάλιστα υπεύθυνο για ολόκληρη την κτίση βλέπει τον άνθρωπο ο ισλαμισμός.²² Όπως τονίζεται στο Κοράνι δεν είμαστε οι δημιουργοί της γης αλλά οι αντιπρόσωποι του Θεού σ' αυτή. Καθήκον μας είναι να διατηρήσουμε την ειρήνη και να υποταχθούμε στο θέλημα του Αλλάχ. Η αναστάτωση στο έδαφος και τη θάλασσα επιβάλλεται από την ανθρώπινη αλόγιστη παρέμβαση. Ωστόσο ο Αλλάχ δημιούργησε τον άνθρωπο με σκοπό τη συντήρηση του φυσικού περιβάλλοντος (Σχήμα 2).

Σχήμα 2. Ισλάμ και Φυσικό Περιβάλλον.

Οποιαδήποτε συζήτηση αναφορικά με την περιβαλλοντική ηθική του Ισλάμ πρέπει, αναπόφευκτα, να αρχίσει με μια έκθεση της έννοιας του *tawhid*. Ως ηθικός κανόνας το *tawhid* υπαγορεύει την αποδοχή του Θεού ως μόνη πηγή όλων των πραγμάτων. Η άρνηση του Θεού θα οδηγήσει στο *shirk*, την άρνηση του *tawhid*, η οποία είναι η βασική αμαρτία στο Ισλάμ. Από το *tawhid* προέκυψαν οι έννοιες του *khilafah* και του *amana*.

Ολόκληρη η λογική μιας ισλαμικής περιβαλλοντικής ηθικής είναι βασισμένη στην έννοια του Κορανίου *khilafah*. Σύμφωνα με αυτή ο άνθρωπος είναι ο επίτροπος που έχει

²² Κοράνι, 28: Al-Qasas, 77. 30: Al-Room, 41.

την ευθύνη για το έργο τής δημιουργίας του Θεού. Μπορεί να χρησιμοποιήσει τη δημιουργία επωφελεία του αλλά δεν έχει κανένα απόλυτο δικαίωμα σε τίποτα. Η δημιουργία πρέπει να συντηρηθεί και να επιστρέψει στο νόμιμο ιδιοκτήτη της. Ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για την κακή χρήση του περιβάλλοντος (Nasseef, 1986).

Το ισλαμικό περιβάλλον ελέγχεται από δύο έννοιες: Την έννοια *halal* (αυτός που είναι ευεργετικός) και *haram* (αυτός που είναι επιβλαβής). Ο σεβασμός της φύσης, η αναγνώριση της ενότητας της δημιουργίας και η αδελφοσύνη όλων των όντων πρέπει να αποτελέσουν τη βάση οποιασδήποτε λογικής έρευνας, αναφορικά με τη σχέση ισλαμισμού και φυσικού περιβάλλοντος (Nasseef, 1986).

3.6 Η συνολική θεώρηση της κτίσης στην Ινδουιστική σκέψη

Σύμφωνα με την Ινδουιστική σκέψη όλα μέσα στη φύση αλληλεξαρτώνται, όλα είναι το ίδιο ιερά, τίποτε δεν είναι ανώτερο από οτιδήποτε άλλο. Η οικολογική αυτή άποψη μάς βοηθά να δούμε τη ζωή ως κάτι συνολικό και αφορά γενικότερα τις σχετικές με τον κόσμο αντιλήψεις που συναντάμε στα ανατολικά θρησκευόμενα (Σχήμα 3).

Σχήμα 3. Η αλληλεξάρτηση των όντων στον Ινδουισμό.

Η πίστη στη *samsara*, τον κύκλο της ζωής, το θάνατο, και την αναγέννηση καλύπτει την έννοια της ανακύκλισης των υπάρξεων. Κάθε είδος συνεχίζει την *samsara* έως ότου πετύχει τη *moksha*, την απελευθέρωση. Ο ινδουιστικός θρησκευτικός στόχος της *moksha* δεν είναι η σωτηρία, και δεν απαιτεί τη συγχώρεση, αλλά την αποσύνδεση από τον υλικό κόσμο. Αν και κάποιος θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι ένας τέτοιος στόχος απορρίπτει στην ουσία το φυσικό κόσμο, το ζητούμενο μοιάζει να είναι η απελευθέρωση από την παραίσθηση του υλικού κόσμου.²³

²³ Μπαγκαβάντ Γκιά, 7, 14, Κσούρικα Ουπανισάντ, 1,22.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Μια συνολική θεώρηση της κτίσης: Κάρμα και Σαμσάρα
Μπαγκαβάντ Γκιτά, κεφ. 14, στχ. 16

«Οι πράξεις που γεννιούνται από την άγνοια, προκαλούν δυστυχία, και έχουν σαν αποτέλεσμα την πτώση της ψυχής σ' ένα σώμα ζώου. Τα ζώα υπό την επίδραση της παραπλανητικής ενέργειας της Μάγια, δεν έχουν συνείδηση της κατάστασής τους. Η σφαγή των ζώων είναι αποτέλεσμα της άγνοιας. Οι άνθρωποι που παίρνουν μέρος σ' αυτές τις σφαγές αγνοούν ότι, σε μια μελλοντική ζωή, αυτά τα ίδια τα ζώα που τώρα φονεύουν θα πάρουν ένα σώμα που θα τους επιτρέψει με τη σειρά τους να σκοτώσουν τους δολοφόνους τους. Αυτός είναι ο νόμος της φύσης. Εξ αιτίας της άγνοιάς τους οι άνθρωποι δεν μπορούν να καταλάβουν ότι ολόκληρο το υλικό σύμπαν αποτελεί ένα μεγάλο κράτος, του οποίου άρχοντας είναι ο Υπέρτατος Κύριος που δεν ανέχεται τη θανάτωση ούτε ενός μυρμηγκιού. Μεταξύ όλων των σφαγών των ζώων χειρότερη είναι εκείνη της αγελάδας. Η σφαγή της είναι πράξη της πιο σκοτεινής άγνοιας. Στο σύγχρονο κόσμο η πνευματική διαπαιδαγώγηση παραμελείται και ενθαρρύνεται η σφαγή των αγελάδων. Είναι εύκολο λοιπόν να καταλάβει κανείς ότι η ανθρωπότητα βαδίζει προς την καταστροφή. Ένας πολιτισμός που οδηγεί τους πολίτες να ξαναγεννηθούν στην επόμενη ζωή τους μεταξύ των ζώων, δεν αξίζει ασφαλώς να ονομάζεται ανθρωπίνος».

Στις Ουπανισάδες ο κόσμος είναι αιώνιος, ταυτόσημος με την απόλυτη αρχή του παντός από την ουσία της οποίας απορρέει με μια εσωτερική διεργασία εξωτερίκευσης. Στην εξωτερική του μορφή όμως ο κόσμος είναι τρεπτός και ασταθής, και γι' αυτό, για εκείνον που θέλει να στηρίξει τις ελπίδες του σ' αυτόν είναι κοσμική πλάνη που τον τυφλώνει. Πρόκειται δηλαδή για έναν κόσμο που κάνει το άτομο να παραδίδεται στις χαρές του, χωρίς να αντιλαμβάνεται ότι είναι εφήμερος και κατά βάθος οδυνηρός. Στα πλαίσια αυτού του κόσμου ο άνθρωπος δεν αποτελεί την κορωνίδα της δημιουργίας. Βλέπει περισσότερο τον εαυτό του ως ένα εξάρτημα της δημιουργίας, ως ένα στοιχείο όπως όλα τα άλλα. Το μόνο προνόμιό του είναι, ότι υπάρχει μέσα του ο πόθος της απολύτρωσης, την οποία μπορεί να κατορθώσει ύστερα από πολλές ανακυκλήσεις και μετενσαρκώσεις (Ζιάκας, 1986).

Από τη στιγμή που τα έμβια όντα σκεπάζονται από την υλική ενέργεια, δε θα μπορέσουν ποτέ από μόνα τους να ξεπεράσουν την επίδρασή της. Διαθέτοντας θεϊκή φύση η υλική και η πνευματική ενέργεια είναι και οι δύο αιώνιες γι' αυτό και η ψευδαίσθηση των περιορισμένων από την ύλη όντων θα είναι αιώνια. Έχοντας τα χέρια και τα πόδια δεμένα, ο αιχμάλωτος δεν μπορεί να ελπίζει ότι θα ελευθερωθεί από μόνος του και, δεδομένου ότι δεν μπορεί να προσδοκά σε καμία βοήθεια από τους συντρόφους του που βρίσκονται στην ίδια μ' αυτόν κατάσταση, θα μπορέσει να ελευθερωθεί μόνο από κάποιον άλλο, από έναν ελεύθερο άνθρωπο. Χωρίς καμία ανώτερη βοήθεια, κανείς δε μπορεί να διαρρήξει τα δεσμά που τον κρατούν αιχμάλωτο της ύλης. Για να έχει κανείς αυτή τη βοήθεια, σύμφωνα με τη Μπαγκαβάντ Γκιτά, αρκεί να υιοθετήσει τη συνείδηση του Κρίσνα. Ο Κρίσνα, ο κύριος της παραπλανητικής ενέργειας, της Μάγια, ωθούμενος από αγάπη για το ζωντανό ον, που αρχικά ήταν το αγαπημένο παιδί του, και από άπειρο έλεος προς την εγκαταλειμμένη σ' αυτόν ψυχή, μπορεί να διατάξει αυτήν την ακαταμάχητη δύναμη, να χαλαρώσει τα δεσμά και να ξαναδώσει στην ψυχή την ελευθερία της.²⁴

Η ένωση πάντως του ανθρώπου με το θεϊκό στοιχείο που εμφωλεύει σ' αυτόν και συνεπώς η απελευθέρωσή του από τα δεσμά του υλικού κόσμου, φαίνεται να είναι ένα στοιχείο το οποίο στον Ινδουισμό εκφράζεται με ποικίλους τρόπους. Η ένωση του νου με

²⁴ Μπαγκαβάντ Γκιτά, Κεφ 7, στχ 14.

τη θεία και υπερβατική πραγματικότητα στην τεχνική της γιόγκα αποκτά οπωσδήποτε μία ιδιαίζουσα μορφή. Στην Κσούρικα Ουπανισάντ, Κεφ.1, στχ. 10 διαβάζουμε: «Όπως ένα πουλί φυλακισμένο σ' ένα δίχτυ θα πετάξει προς τον ουρανό μόλις αυτό κοπεί έτσι και η ψυχή του ασκούμενου απελευθερωμένη από τα δεσμά της επιθυμίας με το μαχαίρι της γιόγκα, ξεφεύγει για πάντα από τη φυλακή της samsara».

Στην αρχή της δημιουργίας ο Κύριος όλων των πλασμάτων αφού έβαλε στο σύμπαν ανθρώπους και ντέβα²⁵ τους ευλόγησε λέγοντας: «Να είστε ευτυχισμένοι με τις θυσίες γιατί η εκτέλεσή τους θα σας αποφέρει όλα τα αγαθά που επιθυμείτε. Ο Κύριος δημιούργησε τον υλικό κόσμο προκειμένου να μάθουν οι περιορισμένες από την ύλη ψυχές να κάνουν θυσίες για να ικανοποιήσουν τον Βισνού. Έτσι, χωρίς να ανησυχούν υπερβολικά για τις υλικές τους ανάγκες κατά την παραμονή τους σ' αυτόν τον κόσμο, θα μπορέσουν να ζήσουν ήσυχα και να φθάσουν στο βασίλειο του Θεού, αφού αφήσουν το υλικό τους σώμα».²⁶

Κανένας άνθρωπος δεν είναι ικανός να δημιουργήσει αυτά που έχει ανάγκη. Η τροφή εκείνων που οδηγούνται από την αγαθότητα (σιτηρά, φρούτα, λαχανικά) και εκείνη όσων κυριεύονται από το πάθος (κρέας, αυγά, ψάρια), δεν μπορεί να δημιουργηθεί από τον άνθρωπο, όπως ακριβώς και η ζέστη, το φως, ο αέρας, το νερό. Χωρίς καμία αμφιβολία η ζωή μας εξαρτάται αποκλειστικά από τη γενναιοδωρία του Κυρίου. Αν λησμονήσουμε τον προορισμό της ανθρώπινης ζωής και χρησιμοποιήσουμε τα αγαθά που μας προσφέρουν οι ντέβα μόνο για να ικανοποιήσουμε τις αισθήσεις μας τότε θα βυθιστούμε όλο και πιο πολύ στην υλική ύπαρξη. Με τον τρόπο αυτό θα τιμωρηθούμε από τους νόμους της φύσης. Δε θα συναντήσουμε ποτέ την ευτυχία, καθώς θα λησμονούμε τον τελικό προορισμό της ζωής (Singh, 1986).

3.7 Το Φυσικό Περιβάλλον στη Βουδδιστική φιλοσοφία

Η συνέχιση και η διατήρηση του νοήματος της ζωής είναι δύο βασικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη βουδδιστική φιλοσοφία, η οποία θεμελιώνεται στην αγάπη, την κατανόηση και την ευσπλαχνία. Η στάση των ανθρώπων προς τα άλλα ζωντανά όντα πρέπει να βασίζεται σ' αυτά τα συναισθήματα αφού όλες οι μορφές ζωής συνδέονται στενά μεταξύ τους. Ως προϋπόθεση για τη σωτηρία του περιβάλλοντος θεωρείται η επιστροφή του ανθρώπου σε μία κατάσταση αθωότητας και αλήθειας (Lungrig, Rinpoche, 1986).

Ο Βουδδισμός δέχεται, ωστόσο, ότι η σφαίρα της ύπαρξης διαιρείται σε τρία στρώματα: Ο κόσμος της επιθυμίας, ο οποίος υποδιαιρείται κατά κατιούσα γραμμή σε κόσμους όπου κατοικούν τα πνεύματα, οι άνθρωποι και οι κατώτεροι θεοί, είναι το πρώτο στρώμα. Πάνω απ' αυτόν υπάρχει η σφαίρα των καθαρών μορφών, δηλαδή ένας λεπτότερος κόσμος, όπου κατοικούν τα όντα τα απαλλαγμένα από τα πάθη. Τον ανώτερο πνευματικό κόσμο αποτελεί η σφαίρα του Dharma, του αιώνιου κόσμου που αποκάλυψε η διδασκαλία του Βούδδα. Αυτός είναι ο κόσμος, όπου πρέπει να φτάσει κανείς για να ξεφύγει από την κατάσταση της φθοράς. Στα κατώτερα στρώματα τα πάντα κινούνται συνεχώς μέσα στον κυκλικό χώρο, πεθαίνουν και ξαναγεννιούνται και δεν γνωρίζουμε πότε άρχισαν και πότε θα φύγουν από αυτή την αιώνια ανακύκληση των πάντων. Η samsara είναι ο αιώνιος κύκλος της ζωής, που κλείνει συνεχώς όλα τα όντα και τον κόσμο ολόκληρο στο χώρο του συμβατού. Το ύψιστο ιδανικό κάθε περιπλανώμενης ύπαρξης είναι μία κατάσταση ανέκφραστης μακαριότητας: η Νιρβάνα, η οποία φαίνεται να αποτελεί τη μοναδική διέξοδο από αυτή την ύπαρξη, τη γεννημένη, τη δημιουργημένη, την υποκείμενη στην ανάγκη και τη φθορά (Σχήμα 4).

²⁵ Υπηρέτες του Κυρίου, που φροντίζουν για τις ζωτικές ανάγκες του ανθρώπου
²⁶ Μπακαβάντ Γκιτά, Κεφ. 3, στχ 10

Σχήμα 4. Η Νιρβάνα μοναδική διέξοδος από τον πόνο

Ο Βουδδισμός γενικά αναγνωρίζει την απόλυτη ανεπάρκεια αυτού του κόσμου, όπου το κάθε τι είναι αιτία του πόνου. Ακολουθώντας το δρόμο, που ανοίγει το Dharma, βαδίζει κανείς στη συνεχή κένωση από τα στρώματα της άγνοιας, των επιθυμιών για τον κόσμο, των άχρηστων πόθων που τον δένει στην αλυσίδα των μετενσαρκώσεων. Το ιδεώδες λοιπόν του Βουδδισμού μοιάζει να είναι η κατάκτηση της Νιρβάνα, η απαλοιφή από κάθε τι που θεωρείται ως υπαρξιακή κατάσταση (Lungrig, Rinpoche, 1986).

3.8 Η σχέση ανθρώπου και Φυσικού Περιβάλλοντος στις θρησκευτικές παραδόσεις της Κίνας: Κομφουκιανισμός και Ταοϊσμός.

Περισσότερο ένα ηθικοκοινωνικό σύστημα παρά μια θρησκεία ο Κομφουκιανισμός αναφέρεται σε ένα δυναμικό κοσμολογικό πλαίσιο για την προώθηση της αρμονίας και της τάξης. Ολόκληρη η κοινωνία από τη μικρότερη μονάδα της-την οικογένεια-ως εκείνη μιας ολόκληρης χώρας είναι μια ιεραρχημένη πυραμίδα, της οποίας τα κατώτερα μέλη σέβονται και υπακούουν τα ανώτερα (Σχήμα 5).

ΚΟΜΦΟΥΚΙΑΝΙΣΜΟΣ

Σχήμα 5. Κομφουκιανισμός: Μια ιεραρχημένη πυραμίδα.

Μέσα λοιπόν σ' ένα τεράστιο σύστημα ηθικής και δεοντολογίας μπορούμε να διακρίνουμε τη μεγάλη τριάδα του ουρανού (μια κινητήρια δύναμη), της γης (φύση), και των ανθρώπων. Αυτή η ιδέα είναι κεντρική στην κομφουκιανική σκέψη από τις πιο πρόωρες εκφράσεις της στα κλασσικά κείμενα έως τις πιο πρόσφατες εκφάνσεις του Κομφουκιανισμού. Από την άποψη αυτή θεωρείται πως όλα αλληλεπιδρούν και έχουν επιπτώσεις σε όλα τα άλλα. Σ' αυτό το πλαίσιο οι άνθρωποι είναι ηθικά όντα που ζουν σε έναν κόσμο σύνθετων σχέσεων. Η καλλιέργεια του εδάφους θεωρείται ως διαδικασία που απαιτεί την προσοχή, την περιθαλψη, και τη σταθερή επαγρύπνηση. Οι αρετές περιγράφονται ως σπόροι που βλαστάνουν μέσω της ηθικής πρακτικής κατά τη διάρκεια του χρόνου. Για πολλούς πιστούς του Κομφουκιανισμού αυτό σήμανε όχι μόνο την αμοιβαιότητα με τα σχέδια της φύσης αλλά και την ευθύνη για την υγεία της φύσης γενικότερα (Jamieson, 2001). Ο ουρανός, η γη, και οι άνθρωποι είναι η βάση όλων των πλασμάτων. Ο ουρανός γεννά, η γη τρέφει, και οι άνθρωποι οδηγούν στην ολοκλήρωση. Με την κομφουκιανική έμφαση στη συνοχή της οικογένειας υπάρχει μια ισχυρή ηθική της υποχρέωσης στις προηγούμενες γενεές και τις υποχρεώσεις στους απογόνους. Μέσα σε αυτό το ηθικό πλαίσιο υπάρχει η δυνατότητα για να δημιουργηθεί ένα αίσθημα ευθύνης προς την περιβαλλοντική ευημερία των μελλοντικών γενεών. Με άλλα λόγια, η κομφουκιανική έμφαση στην καταγωγή-που εξασφαλίζει συνοχή από τους προγόνους στους κληρονόμους-μπορεί να μετασηματιστεί σε μια άλλη ηθική προοπτική, για τη διατήρηση ενός υγιούς περιβάλλοντος. Με βάση τα στοιχεία αυτά θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι η απεριόριστη ανάπτυξη ή η άμετρη και αχαλίνωτη κατανάλωση πρέπει να περιοριστεί. Το ιεραρχικό κοινωνικό σύστημα του κομφουκιανισμού μπορεί επίσης να επεκταθεί για να τοποθετήσει τους ανθρώπους σε σχέση με τη βιολογική καταγωγή της ζωής στο φυσικό κόσμο. Από αυτή την άποψη η πίστη στους υπερήλικες και τους δασκάλους μπορεί να διευρυνθεί για να περιλάβει το σεβασμό των σύνθετων οικοσυστημάτων και των μορφών ζωής που έχουν προηγηθεί των ανθρώπων. Κατά συνέπεια η βιοποικιλότητα μπορεί να εκτιμηθεί (Jamieson, 2001). Ο βασικός όρος για μια ταοϊστική προσέγγιση της σχέσης ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος είναι η αρχή του "wu wei". Αυτό σημαίνει τη "μη-

δράση", αλλά δε σημαίνει τη συνολική αδράνεια. Μάλλον είναι δράση που αναλαμβάνεται σε δύο αρχές: καμία προσπάθεια δεν πρόκειται να σπαταληθεί, και τίποτα δεν πρέπει να γίνει ενάντια στη φύση. (Σχήμα 6). Η αρχή της μη δράσης μπορεί να μεταφραστεί ως η "αυθόρμητη" ή "φυσική" δράση. Είναι το είδος της δράσης που γίνεται διαισθητικά, όχι ως αποτέλεσμα της προμελέτης. Επιδεικνύει τις δεξιότητες ενός παιδιού, που θα δει και θα ενεργήσει αρκετά φυσικά, χωρίς δόσιμο της σκέψης στην καταλληλότητα των συνεπειών αυτού που κάνει (Ζιάκας, 1986).

Σχήμα 6. Μια ταοϊστική προσέγγιση της σχέσης ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος

3.9 Οι Ιαπωνικές λαϊκές πεποιθήσεις για το φυσικό περιβάλλον: Ο Σιντοϊσμός

Οι πεποιθήσεις του Σιντοϊσμού και η στάση του απέναντι στη φύση συνδέονται άμεσα με τη στενή σχέση μεταξύ της φύσης, των θεοτήτων (*kami*), και των ανθρώπινων όντων. Οι θεότητες της θάλασσας, των βουνών, του κεραυνού, του ήλιου, της σελήνης, της γης, του ανέμου και των δένδρων, μαρτυρούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τη βαθιά σχέση θρησκείας και φυσικού περιβάλλοντος. Στο Σιντοϊσμό και στις ιαπωνικές λαϊκές πεποιθήσεις γενικότερα τα φυσικά και κοινωνικά περιβάλλοντα είναι αλληλένδετα (Δρίτσας, Μόσχος, Παπαλεξανδρόπουλος, 2001). (Σχήμα 7).

Στα «Χρονικά Κοτζίκι» τονίζεται ιδιαίτερα η εξάρτηση του κόσμου από τη θεά του ήλιου. Έτσι όταν ο Σουσάνοουο, θεός της καταγίδας και αδελφός της Αματεράσου, θεάς του ήλιου, προκαλεί διάφορες καταστροφές, η θεά του ήλιου επεμβαίνει με αποτέλεσμα η κεντρική χώρα των Καλαμιώνων να λάμψει από φως (Δρίτσας, Μόσχος, Παπαλεξανδρόπουλος, 2001).

ΣΙΝΤΟΪΣΜΟΣ

- Οι πεποιθήσεις του Σιντοϊσμού και η στάση του απέναντι στη φύση συνδέονται άμεσα με τη στενή σχέση μεταξύ της φύσης, των θεοτήτων (kami), και των ανθρώπινων όντων. Στο Σιντοϊσμό και στις ιαπωνικές λαϊκές πεποιθήσεις γενικότερα, τα φυσικά και κοινωνικά περιβάλλοντα είναι αλληλένδετα.

Σχήμα 7. Οι Ιαπωνικές λαϊκές πεποιθήσεις.

Σύμφωνα με τις πεποιθήσεις του Σιντοϊσμού η φύση δε θεωρείται ως «άγρια φύση», αλλά ως «εξανθρωπισμένη» ή «πολιτισμένη φύση». Στην Ιαπωνία η φύση καλλιεργείται από τον πολιτισμό. Η τοπική θρησκεία της Ιαπωνίας και ο προσανατολισμός της στον κόσμο είναι πράγματα συνδεδεμένα με τη φύση και υπόσχονται να προσφέρουν πολλά στη συντήρηση του φυσικού περιβάλλοντος (Παπαλεξανδρόπουλος, 1997).

Δραστηριότητα

15/

Κεφάλαιο

1

Μία προσεκτική μελέτη των μεγάλων θρησκευτικών παραδόσεων για το φυσικό περιβάλλον μπορεί να μας οδηγήσει στην ανακάλυψη δύο κύριων τάσεων. Η μία αντιλαμβάνεται το περιβάλλον συνολικά, ενώ η άλλη τονίζει ιδιαίτερα την υπεροχή αλλά και την ευθύνη του ανθρώπου για τη σωτηρία του οικοσυστήματος.

Σε ποιες θρησκευτικές παραδόσεις διακρίνετε τη μία και σε ποιες την άλλη άποψη. Αν δυσκολεύεστε να απαντήσετε σ' αυτή τη δραστηριότητα μελετήστε ξανά και περισσότερο προσεκτικά την ενότητα 1.3. Τη δική μας απάντηση θα τη βρείτε διαβάζοντας στη συνέχεια την παράγραφο 1.3.10. που ακολουθεί.

3.10 Διαπιστώσεις - Συμπεράσματα

Από τη μελέτη των μεγάλων θρησκευτικών παραδόσεων σχετικά με το φυσικό περιβάλλον προκύπτουν ορισμένα συμπεράσματα:

- Στις μονοθεϊστικές θρησκείες (Χριστιανισμός, Ιουδαϊσμός, Ισλάμ), ο κόσμος είναι δημιούργημα του Θεού. Ο Θεός είναι καλός, όπως καλός είναι και ο κόσμος ως δημιούργημα του καλού Θεού. Για κάποιους λόγους όμως ο κόσμος έχει περιπέσει σε μία αρνητική κατάσταση. Η κατάσταση του κόσμου εξαρτάται από το δημιουργό Θεό, αλλά και από τον άνθρωπο που αποτελεί την κορωνίδα της δημιουργίας.
- Στα Ανατολικά θρησκευόμενα (Ινδουισμός, Βουδδισμός, Κομφουκιανισμός, Ταοϊσμός, Σιντοϊσμός), κυριαρχεί μια κυκλική κατά κανόνα θεώρηση του κόσμου. Η ψυχή είναι ένα θεϊκό στοιχείο εγκλωβισμένο στο σώμα και γενικότερα στην ύλη και τον κόσμο. Ο κόσμος αξιολογείται αρνητικά, καθώς σκοπός είναι η σωτηρία από τον κόσμο.
- Και στις δύο περιπτώσεις διακρίνουμε μια έντονη οικολογική ευαισθησία, ανεξάρτητα αν αυτή πηγάζει από διαφορετικά κίνητρα. Έτσι λοιπόν ενώ στις μονοθεϊστικές παραδόσεις ο άνθρωπος φροντίζει και δεν καταστρέφει το φυσικό περιβάλλον γιατί έχει από το Θεό την ευθύνη της προστασίας του, στα Ανατολικά θρησκευόμενα η οικολογική ευαισθησία πηγάζει από την πεποίθηση ότι παντού μέσα στη φύση υπάρχει ζωή, την οποία έχουμε υποχρέωση να σεβαστούμε.
- Η οικολογική ευαισθησία η οποία αποτελεί, ίσως, την κοινή παράμετρο κάθε θρησκευτικής θεώρησης της σχέσης ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος, έχει αξία μόνο αν συνοδεύεται από την απαραίτητη οικολογική δραστηριότητα.

Άσκηση Αυτοαξιολόγησης 2/ Κεφάλαιο 1

Χαρακτηρίστε τις προτάσεις με την ένδειξη Σωστό ή Λάθος.

	Σωστό	Λάθος
Η έννοια της διαφύλαξης της βιοποικιλότητας αποτελεί βασική αρχή του Ιουδαϊσμού.		
Στις Ουπανισάδες τονίζεται ότι ο άνθρωπος αποτελεί την κορωνίδα της δημιουργίας		
Ο κόσμος σύμφωνα με τη Βουδδιστική σκέψη είναι εφήμερος, οδυνηρός και απατηλός.		
Ο βασικός όρος που χαρακτηρίζει τη διδασκαλία του Κομφουκιανισμού αναφορικά με το φυσικό περιβάλλον είναι η αρχή της μη δράσης.		
Ο Ταοϊσμός ως ηθικοκοινωνικό σύστημα ενδιαφέρεται περισσότερο για την αρμονία και την τάξη μέσα στο φυσικό περιβάλλον.		
Οι πεποιθήσεις του Σιντοϊσμού και η στάση του απέναντι στη φύση συνδέονται άμεσα με τη στενή σχέση μεταξύ της φύσης, των θεοτήτων (<i>kami</i>), και των ανθρώπινων όντων.		
Όπως τονίζεται στο Κοράνι δεν είμαστε οι δημιουργοί της γης αλλά οι αντιπρόσωποι του Θεού σ' αυτή. Το καθήκον μας είναι να διατηρήσουμε την ειρήνη και να υποταχθούμε στο θέλημα του Αλλάχ.		

Σύνοψη Ενότητας

Το νόημα της ανθρώπινης κυριαρχίας στον κόσμο, σύμφωνα με τις αντιλήψεις των μεγαλύτερων θρησκειών δεν είναι η καταδυνάστευση και η εκμετάλλευση αλλά η προστασία και η φροντίδα του ανθρώπου για κάθε είδος της δημιουργίας.

Η φροντίδα αυτή στα μονοθεϊστικά θρησκευόμενα θεμελιώνεται θεολογικά στην κυρίαρχη θέση που έχει ο άνθρωπος μέσα στην κτίση. Η ανωτερότητα αυτή γεννά ένα αίσθημα ευθύνης στον άνθρωπο ο οποίος είναι υπεύθυνος για τη συντήρηση του οικοσυστήματος.

Στις Ανατολικές παραδόσεις η ανακύκληση των υπάρξεων είναι μία πραγματικότητα η οποία μακροπρόθεσμα οδηγεί στη φυγή από τον μάταιο και οδυνηρό κόσμο και στην ένωση της ψυχής με το απόλυτο. Με την έννοια αυτή ο κόσμος έχει μία αρνητική έννοια. Παρά το γεγονός αυτό όμως και στην περίπτωση αυτή συναντάμε μία έντονη οικολογική ευαισθησία. Πηγή αυτής της ευαισθησίας αποτελεί η πεποίθηση ότι παντού, σε ολόκληρη τη φύση υπάρχουν μορφές ζωής τις οποίες έχουμε υποχρέωση να σεβαστούμε.

Σύνοψη Κεφαλαίου

Τα περιβαλλοντικά προβλήματα που απειλούν έντονα τον πλανήτη μας δημιούργησαν ένα ισχυρό ενδιαφέρον για το περιβάλλον το οποίο εκφράζεται με ποικίλους τρόπους. Η ένταση και το μέγεθος του περιβαλλοντικού προβληματισμού δημιούργησε νέες επιστημονικές περιοχές με σκοπό την εξεύρεση ικανοποιητικών λύσεων.

Το ενδιαφέρον της θρησκείας για τα προβλήματα του περιβάλλοντος είναι έντονο. Στην Ορθόδοξη Θεολογία η κτίση είναι έργο του Θεού και ο άνθρωπος αποτελεί το επιστέγασμα της δημιουργίας. Ο κόσμος ως κτίση του Θεού προβάλλεται από όλες τις μορφές της βυζαντινής τέχνης και βιώνεται στην ασκητική ζωή καθημερινά και έμπρακτα με τρόπο απτό και ορατό.

Η προστασία και η φροντίδα του ανθρώπου για κάθε είδος της δημιουργίας αποτελεί βασική αρχή στη διδασκαλία των μεγαλύτερων θρησκειών, τις οποίες διακρίνει μία έντονη οικολογική ευαισθησία.

Η οικολογική αυτή ευαισθησία μπορεί να φανεί χρήσιμη για την επίλυση των μεγάλων περιβαλλοντικών προβλημάτων που απασχολούν σήμερα το σύγχρονο άνθρωπο. Αρκεί αυτός να κρατήσει μια υπεύθυνη στάση ζωής, συμβάλλοντας ενεργά στην επίλυση αυτών των προβλημάτων.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΜΗΝΥΜΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Προς
τα Μέλη του 11ου Πανελληνίου Συνεδρίου
Οικολογικών Οργανώσεων
ΠΗΓΗ: <http://www.ecclesia.gr>

Με ιδιαίτερη χαρά χαιρετίζουμε το παρόν Πανελλήνιο Συνέδριο, που συγκαλείται εδώ σήμερα, από τα Μέλη του Πανελληνίου Δικτύου Οικολογικών Οργανώσεων, με θέμα «ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ».

Το προς συζήτηση και έρευνα θέμα έχει πολλές παραμέτρους και ταυτόχρονα την απαρχή του στην πορεία της πολυαιώνιου ιστορίας του ανθρώπου. Οι ανθρώπινες κοινωνίες εβίωσαν από της δημιουργίας του ανθρώπου μικρές ή μεγάλες καταστροφές του φυσικού περιβάλλοντος οφειλόμενες σε εκρήξεις ηφαιστειών, λοιμούς, καταποντισμούς εδαφών, καταστροφές δασών.

Σήμερα, όμως, ο βιολογικός θάνατος του ανθρώπου επικρέμαται ως βεβαία κατάληξη της σημερινής πολιτισμικής πορείας της Ανθρωπότητας. Ο άνθρωπος υφίσταται, για πρώτη φορά στην ιστορία του, την προοδευτική αντιστροφή των θετικών δυνατοτήτων και προσφορών της φύσεως. Τα τέσσερα ζωτικά κέντρα της ζωής του ανθρώπου, ο αέρας, το νερό, η βλάστηση και η ζωή του πλανήτη μας, κινδυνεύουν άμεσα. Η σύγχρονη βιομηχανία, καταστρέφουσα τεράστιες ποσότητες οξυγόνου και παράγουσα τόνους δηλητηριωδών χημικών ουσιών, καταστρέφει τον αέρα. Τα δάση καταστρέφονται, λόγω της μεγιστοποιήσεως των οικισμών και των πυρκαϊών. Έχει υπολογισθεί, ότι κάθε δευτερόλεπτο μεταφέρονται 1000 τόνοι γης προς τη θάλασσα και ότι ελαττώνονται τα δάση κατά 3-5 χιλιάδες τετραγωνικά μέτρα. Η φυσιολογία του περιβάλλοντος έχει διαταραχθεί και η θεραπεία της φύσεως που ασθενεί ευρίσκεται στην θρησκευτική πίστη και πράξη.

Στην **Παλαιά Διαθήκη** αναγγέλλονται δύο Οικολογικές Διαθήκες: η πρώτη, σαν ειδική συνθήκη (Γεν. 6,18,9,8-17), διασώσεως όλων των μορφών της ζωής και της οικολογικής ευθύνης του ανθρώπου για τα ζώα, που συνάπτεται προ του Κατακλυσμού, μεταξύ Θεού και Νώε και η δεύτερη, μετά το πέρας του Κατακλυσμού με την οποία αποκλείεται κάθε νέα καταστροφή της ζωής (Γεν. 9,8-17) από Κατακλυσμό και που έχει σαν εξωτερικό οπτικό τεκμήριο «σαν σημείο της Διαθήκης» το ουράνιο τόξο, «το τόξο μου τίθημι εν τη νεφέλη» (9,13), με την οποία επαναλαμβάνεται η ευλογία της ανθρώπινης κυριαρχίας στον ζωϊκό χώρο, μετά τον Κατακλυσμό, στον Νώε και τα παιδιά του, που αποτελούν και τους γεννήτορες της μετά τον Κατακλυσμό Ανθρωπότητας. Στις **Προφητικές μαρτυρίες** έχουμε την οικολογική καταστροφή της βλαστήσεως από επιδρομές ακρίδων, όπως στην όραση του Προφήτη Αμώς (Αμώς 7,1-6), στην αποξήρανση των νερών και την καταστροφή της βλαστήσεως, σαν αποτέλεσμα του θυμού του Θεού (Ησ. 30,33), (Μιχ. 1,4). Ο Προφήτης Ιερεμίας γράφει χαρακτηριστικά σε προφητεία του, όπου αναφέρεται και το όραμα του «χάους», «επέβλεψα επί την γην, και ιδού ουδέν, και εις τον ουρανόν, και ουν ην τα φώτα αυτού», «έως πότε πενήθει η γης και πας ο χόρτος του αγρού ξηρανθήσεται από κακίας των κατοικούντων εν αυτής αφανίσθησαν κτήνη και πετεινά, ότι είπον· ουκ όψεται ο Θεός οδούς ημών».

Φυσικοί επιστήμονες, όπως ο Leibnitz, ο Newton και άλλοι, επεδίωκαν την έρευνα του φυσικού κόσμου, ως έργον της Θείας βουλής και κατά τον 18ον αιώνα ακόμα, ο εθνεγέρτης Ρήγας Φερραίος γράφει στο έργο του «Φυσικής απάνθισμα», που είναι έργο

κοσμογεωγραφίας τα εξής: «Ὅθεν ας φωνάξωμεν ὅλοι ομοῦ: Κύριε, τα ἔργα σου εἶναι μεγάλα και πολλά· πάντα εν σοφία ἐποίησας και ἔργα των χειρῶν Σου εἰσὶν οἱ ουρανοί»!

Ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία διαπαιδαγωγεῖ τους ἀνθρώπους για τη σωτηρία τους με τρόπο ολοκληρωμένο, που συμπεριλαμβάνει κάθε αγωγή και την οικολογική. Ἡ ἀρχαιότερη για τους χριστιανούς οικολογική αγωγή εἶναι συνδεδεμένη με την σωτηριολογική αγωγή και τις δογματικές ἀρχές της πίστεως, που εκφράζονται ως λειτουργική πράξη και ατομική και κοινωνική συμπεριφορά. **Ἡ οικολογικὴ διάσταση της Ὁρθοδόξου λατρευτικῆς πράξεως** εἶναι πλουσιοτάτη, εμπειροχομένη στις λατρευτικές Ἀκολουθίες του νυχθημέρου, στις λατρευτικές τελετές των 7 Μυστηρίων και ἰδιαίτερος στις ευχές της Θείας Λειτουργίας «Ἦπερ ευκρασίας ἀέρων και ευφορίας των καρπῶν της γῆς» και στις υπόλοιπες αγιαστικές Ἀκολουθίες. Εἶναι ἀναμφισβήτητο γεγονός, ὅτι η λησμοσύνη του ονόματος του Θεοῦ εκ μέρους του ἀνθρώπου, ως του τελικοῦ αἰτίου της ἀφθονίας των αγαθῶν της γῆς, οδηγεῖ τον ἀνθρώπο στην ἀπολυτοποίηση της ἀξίας της ἀφθονίας, στον θαυμασμό των ἔργων του, δηλαδή, πολλάκις, σε μια μορφή συγχρόνου εἰδωλολατρείας. Ἀυτὴ η λατρεία οδηγεῖ στην καταστροφή, γιατί ἀπολυτοποιεῖ το σχετικό και παραγνωρίζει τον ἀληθινὸ Θεὸ και Δημιουργό. Στο βιβλίο του Δευτερονομίου διαβάζουμε σχετικά γι' αὐτὴν την καταστροφικὴ παραγνώριση της ἀξίας του θεϊκοῦ Περιβάλλοντος «Μη εἴπης εν τη καρδία σου· η ἰσχὺς μου και το κράτος της χειρός μου ἐποίησαν μοι την δύναμιν την μεγάλην ταύτην μνησθήση Κυρίου του Θεοῦ σου, ὅτι αὐτός σοι δίδωσιν ἰσχύν του ποιῆσαι δύναμιν». Ὁ ἀνθρώπος, ως «φύλακας» του φυσικοῦ Περιβάλλοντος και ὄχι ως «ιδιοκτήτης», οφείλει να εἶναι συντηρητὴς και προστάτης της φύσεως. Ἡ καταστροφή του φυσικοῦ περιβάλλοντος σημαίνει ἀφαίρεση των φυσικῶν προϋποθέσεων ἐπιβίωσης του ἰδίου του ἀνθρώπου. Ἴσως ἀπομένει πολὺς δρόμος ἕως ὅτου αὐτὴ η οικολογικὴ ἀρχὴ του «φυλάσσειν» και του «εργάζεσθαι» γίνεῖ σεβαστὴ ἀπὸ την βιομηχανία και την τεχνολογία και ἀποτελέσει πολιτικὴ πράξη των ἐκάστοτε Κυβερνήσεων, των διαφόρων Κρατῶν και μάλιστα, ἐκείνων που συσσωρεύουν ὄπλα καταστροφῆς του ἀνθρώπου και του Περιβάλλοντός του.

Ἡ ἐπίσημη πνευματικὴ δραστηριοποίηση των ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν για τα προβλήματα του Περιβάλλοντος ἔχει ἐκδηλωθεῖ στην Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀπὸ 20ετίας και πλέον, πρωτοστατούντος του Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου· ἀπὸ τον ἐπίσημο εορτασμό των 900 χρόνων της ἰδρύσεως της Ἱεράς Μονῆς του Ἁγίου Ἰωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο, ὅπου πραγματοποιήθηκε Συνέδριο για το Περιβάλλον, με την ἀνακοίνωση το 1989 ὅτι η 1η Σεπτεμβρίου ορίζεται ως ἡμέρα, κατὰ την οποίαν, «ἐπ' ευκαιρία της εορτῆς τη Ἰνδίκτου ευχαί και ἱκεσῖαι ὑπὲρ της ὅλης δημιουργίας ἀναπέμπονται... ως ἡμέρας προστασίας του φυσικοῦ Περιβάλλοντος» με τις ἐκδηλώσεις τον ἴδιο χρόνο στο Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, με το Διορθόδοξο Συνέδριο για την προστασία του Περιβάλλοντος το 1991, στην Ὁρθόδοξη Ἀκαδημία Κρήτης, με την ἀνακοίνωση για το οικολογικὸ θέμα στο Μήνυμα της Συνάξεως των Ὁρθοδόξων Πατριαρχῶν και Ἀρχηγῶν των Ἀυτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, στο Φανάρι το 1992, με το συγκληθέν το 1993 Σεμινάριο στην Ἱερά Μητρόπολη Λέρου με θέμα: «Ὁρθοδοξία, Οικολογία και Περιβάλλον», με την σύνταξη ἐιδικῆς Ἱεράς Ἀκολουθίας για την ἡμέρα του Περιβάλλοντος ἀπὸ το μακαριστὸ Ὑμνογράφου της Ἐκκλησίας, Μοναχὸ Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη, με την συμβολὴ των Ὁρθοδόξων Μοναχῶν, ὅπως ἐκείνων της Ἱεράς Μονῆς του Ευαγγελισμοῦ, Ὁρμιλίας Χαλκιδικῆς, με την ἐφαρμογὴ ἐνός οδηγητικοῦ προγράμματος προστασίας του φυσικοῦ Περιβάλλοντος, με την συνεργασία του Παγκοσμίου Ταμείου για την προστασία της φύσεως (WWF) και τέλος, με την γενικὴ Συνέλευση του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Ἐκκλησιῶν, στην Σεούλ το 1991, στο τέλος της οποίας ἐνεκρίθη μακροσκελὲς κείμενο με ἐκκλήση προς ὅλους για την προστασία του Περιβάλλοντος.

Ἡ Διαρκὴς Ἱερά Σύνοδος της Ἐκκλησίας της Ἑλλάδος, με ἰδιαίτερο ενδιαφέρον, ἀναμένει τα Πορίσματα του παρόντος Πανελληνίου Συνεδρίου Οικολογικῶν Ὁργανώσε-

ων, ευελπιστούσα, ότι θα αποτελέσουν αφετηρία για την γενικότερη συνεργασία των αρμοδίων φορέων της Ελληνικής Κυβερνήσεως των Πολιτικών Κομμάτων, της Νομαρχιακής και Τοπικής Αυτοδιοικήσεως, των Πανεπιστημιακών Σχολών και γενικώς όλων όσων έχουν την δυνατότητα, από την σκοπιά που διακονούν την κοινωνία, να συμβάλλουν στη διατήρηση του Φυσικού Περιβάλλοντος, ανακοινώνει δε, ότι με την από 31.8.1999 απόφασή Της, συνέστησε Οργανική Επιτροπή για την διοργάνωση Παγκοσμίου Συνεδρίου με θέμα: «Εκκλησία και Φυσικόν Περιβάλλον»! Όθεν, επευλογούντες ένα έκαστον των συνέδρων και των ομιλητών, συγχαίρομεν τους διοργανωτάς, ευχόμενοι όπως αντιληφθή επί τέλους ο σύγχρονος άνθρωπος, ότι «θεία τις υπάρχει οικονομία και δύναμις κρειττόνων ή συνέχουσα τα όλα, ην και Θεός δικαίως αν είποιμεν» (Μεθόδιος Ολύμπου).

2. ΟΜΙΛΙΑ ΤΗΣ Α.Θ.Π., ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ Κ.Κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ, ΠΕΡΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ (22/01/2004).

Οικουμενικό Πατριαρχείο: <http://www.ec-patr.gr/>

Ἐρωτάτε Μητροπολίτα Παναμᾶ καὶ φίλτατε ἐν Χριστῷ ἀδελφεὲ κύριε Ἀθηναγόρα,
Ἐξοχώτατε κύριε Ὑπουργὲ Περιβάλλοντος,
Πατέρες, Ἀδελφοὶ καὶ Τέκνα ἐν Κυρίῳ,

Εἶναι διὰ τὴν ἡμετέραν Μετριότητα λίαν εὐχάριστον τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴν παροῦσαν ἐπίσκεψιν ἡμῶν εἰς τὴν ἀγαπητὴν καὶ ἐξαιρετικῶς ὡραίαν Χώραν τῆς Κούβας εὐρίσκομεν ἀνεπτυγμένον τόσον πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς τε ἐντίμου Κυβερνήσεως καὶ τοῦ φιλοπροόδου λαοῦ αὐτῆς διὰ τὸ φυσικὸν περιβάλλον, ὥστε νὰ ὑπάρχη ἐν αὐτῇ εἰδικὸν Ὑπουργεῖον Περιβάλλοντος καὶ νὰ ἀπευθυνθῇ ἡμῖν πρόσκλησις ὅπως ὁμιλήσωμεν ἐπὶ περιβαλλοντικοῦ θέματος. Ἐκφράζομεν καὶ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην τὴν ἱκανοποίησιν ἡμῶν διὰ τὸ ἐκδηλούμενον ἔμπρακτον καὶ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον καὶ συγχαίρομεν τοῖς τε ἀρμοδίοις καὶ τῷ λαῷ διὰ τὴν προσοχὴν καὶ τὴν μελέτην μετὰ τῆς ὁποίας ἀντιμετωπίζουν τὸ σύγχρονον ὄξυ περιβαλλοντικὸν πρόβλημα, τὰς συνεπειὰς τῆς μὴ ὀρθῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ ὁποίου ὑφίσταται ὅλη ἡ ἀνθρωπότης καὶ ὄχι μόνον οἱ ὑπεύθυνοι τῶν ρύπων καὶ τῶν ἄλλων φθοροποιῶν τοῦ περιβάλλοντος ἐνεργειῶν.

Ἐν πρώτοις ὀφείλομεν νὰ διευκρινήσωμεν ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν προσωπικῶς καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου διὰ τὸ περιβάλλον δὲν ἀπορρέει ἀπὸ μίαν στάσιν εἰδωλοποίησεως αὐτοῦ, ὡς συμβαίνει παρά τισι τῶν οἰκολόγων, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πίστιν ὅτι τοῦτο, ὡς καὶ ὀλόκληρος ὁ φυσικὸς κόσμος, εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ «καλὸν λίαν» καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὁ λαβὼν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ πρωτοπλάστου Ἀδάμ τὴν ἐντολὴν τοῦ «ἐργάζεσθαι καὶ φυλάσσειν» τὸν ἐγκόσμιον Παράδεισον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀρχῆθεν ἐτέθη, ὀφείλει καὶ σήμερον καὶ εἰς τὸ μέλλον νὰ ἐργάζεται καὶ νὰ φυλάσσει τὸν φυσικὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος περιβάλλει αὐτόν, κατάλληλον διὰ τὴν ἐντὸς αὐτοῦ διαβίωσιν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐπερχομένων γενεῶν, ἤτοι καθαρὸν, ὑγιεινόν, παραγωγικόν, ἀειφόρον καὶ ὡραῖον. Δὲν ἐκκινουῦμεν ἐκ τῆς ἐσφαλμένης ιδέας ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ἔμβιος καὶ μὴ ἔμβιος φυσικὸς κόσμος ἢ τὰ καθ' ἕκαστον στοιχεῖα τοῦ εἶναι ὄντα ἰσοδυνάμου ἀξίας, διότι τοῦτο συνεπάγεται ὑποβιβασμὸν τοῦ ἀνθρώπου, κτισθέντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς βασιλέως τῆς κτίσεως, εἰς κατάστασιν ἀπαράδεκτον χριστιανικῶς. Πιστεύομεν ὅτι εἰς τὴν

φύσιν κυριαρχεῖ ἡ ἀνθρωπικὴ ἀρχή, ὡς λέγουν οἱ εἰδικοί ἐπιστήμονες, ἦτοι ὅτι τὰ πάντα εἶναι ἐρρυθμισμένα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατὰ τρόπον ὑποβοηθοῦντα τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀγωνιζόμεθα, λοιπόν, συστηματικῶς ἵνα συνειδητοποιήσῃ πᾶς ἄνθρωπος καὶ πᾶσα Κυβέρνησις ὅτι αὐτὴν τὴν θεῖαν ῥύθμισιν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ὀφείλομεν νὰ μὴ τὴν ἀπορρυθμίσωμεν, διότι τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἀποβῆ μακροχρονίως εἰς βᾶρος ἡμῶν.

Τὸ φυσικὸν περιβάλλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζῶμεν ἔχει μίαν ἰσορροπίαν καὶ μίαν ἰκανότητα ἐπαναφορᾶς καὶ διατηρήσεως αὐτῆς τυχόν διαταραχθείσης, ἀλλὰ ἐντὸς ὠρισμένων ὁρίων. Ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ παραδείγματι καίει ξύλα διὰ νὰ θερμανθῆ καὶ ἐκ τῆς καύσεως αὐτῶν παράγεται τὸ εἰς μεγάλας ποσότητας ἐπιβλαβὲς διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου διοξειδίου τοῦ ἄνθρακος. Ἀλλὰ τὰ φυτὰ προσλαμβάνουν καὶ διασποῦν αὐτὸ καὶ τὸ μὲν χρήσιμον διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου ὀξυγόνον ἀποδίδουν εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν, τὸν δὲ ἄνθρακα χρησιμοποιοῦν διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ξυλῶδους ἰστοῦ αὐτῶν. Αὐτὴ ἡ ἀνακύκλωσις ὅμως διακόπτεται ὅταν μία πυρκαϊὰ καταστρέψῃ τὸ δάσος ἢ ὅταν μία περιοχὴ ἐρημοποιηθῆ. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν τὸ περιβάλλον ἀδυνατεῖ νὰ παράσχῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον συνθήκας ἐπιβίωσης αὐτοῦ καὶ οὕτως ὁ ὑπαίτιος αὐτῆς τῆς καταστροφῆς εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὴν συνέπειαν τὴν ὁποίαν αὐτὴ συνεπάγεται διὰ τοὺς συναθρώπους του. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει ὅταν ῥυπαίνωνται τὰ ὕδατα εἰς βαθμὸν καθιστῶντα αὐτὰ μὴ πόσιμα ἢ ἀκατάλληλα διὰ τὸ πότισμα καὶ τὴν ἐντὸς αὐτῶν διαβίωσιν ἰχθύων καὶ ἄλλων ὑδροβίων ζώων καὶ φυτῶν. Ἡ αὐτὴ κατάστασις δημιουργεῖται καὶ ὅταν μολύνεται εἰς μὴ ἀνατάξιμον βαθμὸν ὁ ἀτμοσφαιρικὸς ἀήρ μιᾶς περιοχῆς, κ.ο.κ

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ τοῦ ἀέρος καὶ ἐπὶ τῶν ὑδάτων τὸ τέλειον σχέδιον τοῦ Θεοῦ ἔχει προβλέψει τὴν ἀέναον χασοκτικὴν κίνησιν αὐτῶν, ἡ ὁποία συνεπάγεται τὴν σταδιακὴν ἰσομερῆ διάχυσιν τῶν ἐντὸς αὐτῶν πιπτόντων ῥύπων ἐφ' ὅλης τῆς γῆς διὰ τὰ ἀέρια καὶ ἐφ' ὅλης τῆς ῥοῆς τῶν ὑδάτων δι' αὐτά. Αὐτὸ ὀδηγεῖ φυσικῶς μὲν εἰς τὴν ἐλάφρυνσιν τοῦ συγκεκριμένου τόπου ἐκ τοῦ ὁποίου προῆλθεν ὁ ῥύπος καὶ εἰς τὴν διασπορὰν αὐτοῦ κατὰ τρόπον μειοῦντα τὰς συνεπείας ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν τόπον προελεύσεως, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ εἰς τὴν διεύρυνσιν τῆς νομικῆς εὐθύνης διὰ τὰς ἐπιβλαβεῖς ἐκπομπὰς μέχρι τοῦ τοπικοῦ σημείου εἰς τὸ ὁποῖον αἱ προωθούμεναι φυσικῶς συγκεντρώσεις ῥύπων εἶναι ἐπιβλαβεῖς. Ἀπὸ ἄλλης γενικωτέρας ἀπόψεως ὀδηγεῖ εἰς τὴν καθολικότητα τῆς ἠθικῆς εὐθύνης ἐκάστου ἀνθρώπου διὰ πᾶσαν, καὶ τὴν πλέον ἀσήμαντον, ἄσκοπον βλάβην τοῦ περιβάλλοντος, διότι αἱ πολλαὶ μικραὶ ἐπιβλαβεῖς ἐνέργειαι δύνανται σωρευόμεναι νὰ προκαλέσουν ἀνεπιθυμήτους ἐπιβλαβεῖς συνεπείας. Ἀσφαλῶς ἡ ἀπόρριψις ἐνὸς κενοῦ κυτίου εἰς τὴν καθαρὰν ἀκτὴν δὲν γίνεται ἀντιληπτὴ ὡς οὐσιώδης ῥυπογόνος ἐνέργεια, ἀλλ' ἡ παρ' ἐκάστου λουομένου ἢ διερχομένου ἀπόρριψις ἐνὸς μόνον κενοῦ κυτίου ἀρκεῖ ἵνα μετατρέψῃ τὴν ἀκτὴν εἰς χῶρον ἀπορριμμάτων. Συνεπῶς ὁ ἐνεργῶν τὴν φαινομενικῶς μικρᾶς σημασίας ῥύπανσιν εἶναι συνυπεύθυνος διὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συσσωρευμένης ἐκ πολλῶν παρομοίων ἐνεργειῶν ἐπιζημίου καταστάσεως. Δι' αὐτὸ καὶ προσπαθοῦμεν νὰ πείσωμεν πάντα συνάνθρωπον νὰ μὴ συμβάλλῃ διὰ τῶν ἰδικῶν του μικρῶν ἐπιβλαβῶν εἰς τὸ περιβάλλον ἐνεργειῶν εἰς τὴν καταστροφὴν ἢ τὴν χειροτέρευσιν αὐτοῦ. Ἀσφαλῶς μὲ ἀκόμη μεγαλυτέραν ἔντασιν προσπαθοῦμεν νὰ πείσωμεν τοὺς προκαλοῦντας τεραστίας ῥυπάνσεις νὰ εὔρουν

τρόπους νὰ ἀποφεύγουν αὐτάς, ἀλλ' αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ εὐθύνη τῶν μεγάλων ὀργανισμῶν ἐκμηδενίζει τὴν εὐθύνην καὶ καταργεῖ τὸ καθήκον τῆς προσοχῆς εἰς τοὺς μικροὺς.

Αἱ προσπάθειαι μας δὲν περιορίζονται εἰς εὐκαιριακὰς μόνον ὁμιλίαις. Ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν διοργανώνομεν εἰς τὴν ἐν τῇ νήσῳ Χάλκη τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἱερὰν Μονὴν τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἔνθα ἐστεγάζετο ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, οἰκολογικὰ καὶ περιβαλλοντικὰ θερινὰ σεμινάρια. Ἐπὶ πλέον, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως διοργανώσαμεν τὰ ἐν πλῶ περιβαλλοντικὰ διεθνῆ συνέδρια εἰς τὸ Αἰγαῖον, τὸν Εὐξείνιον Πόντον, τὸν Δούναβιν, τὴν Ἀδριατικὴν καὶ τὴν Βαλτικὴν. Τὰ θαλάσσια ἢ τὰ ποτάμια ὕδατα αὐτῶν τῶν περιοχῶν εἶναι δεκτὰ ὄργανων καὶ τοξικῶν ἀποβλήτων εἰς μεγάλον βαθμὸν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εὐρίσκονται εἰς τὰ πρόθυρα τῆς ἀκαταλληλότητος διὰ τὴν συνέχισιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀδυναμίας τῆς αὐτοκαθάρσεως. Δι' αὐτοὺς τοὺς λόγους καὶ ἐπελέγησαν πρὸς ἰδιαιτέραν διεθνή συμμετέχουσαν μὲ τὴν συμμετοχὴν εἰδικῶν ἐξ ὅλων τῶν παρακτίων καὶ παροχθίων χωρῶν. Αἱ συζητήσεις ὑπῆρξαν γόνιμοι καὶ ἀποτελοῦν πρότυπον συλλογικῆς μελέτης διὰ περιβαλλοντικὰ θέματα ἀπασχολοῦντα πλείονας χώρας, τὰ ὅποια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιμετωπισθοῦν διὰ μέτρων λαμβανομένων ὑπὸ μιᾶς μόνον ἐξ αὐτῶν.

Ἡ Κούβα εἶναι ἰδιαιτέρως πεπρωκισμένη διὰ ὠραιότητος φυσικοῦ περιβάλλοντος. Ἄφθονα ὕδατα, φυσικοὶ λιμένες, ἀνεπτυγμένη βλάστησις, εἰδικοί βιολογικοὶ σχηματισμοί, καθιστοῦν αὐτὴν Χώραν σπανίων φυσικῶν καὶ περιβαλλοντικῶν χαρακτηριστικῶν. Ἄν καὶ τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ περιβάλλοντος, ὅπως ἡ ἐλάττωσις τοῦ ὄζοντος, ἡ αὐξήσις τῆς θερμοκρασίας, ἡ ἀνεμενομένη τήξις μεγάλου μέρους τῶν πάγων καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἄνοδος τῆς στάθμης τῶν θαλασσιῶν ὑδάτων, ἡ μόλυνσις αὐτῶν καὶ τῆς ἀτμοσφαιρας διὰ τοξικῶν ἀποβλήτων, ἡ ἀσφαλῆς ἀπόρριψις καὶ προστασία ῥαδιενεργῶν οὐσιῶν καὶ τὰ παρόμοια ἀφοροῦν πλέον ὀλόκληρον τὸν πλανήτην γῆν, ὑπάρχουν περιθώρια πρωτοβουλιῶν ὑπὲρ τοῦ περιβάλλοντος εἰς ἐκάστην μικρὰν ἢ μεγάλην κοινωνίαν. Διότι, ὡς γνωστόν, εἰς ἐκάστην περιοχὴν ἔχουν δημιουργηθῆ τοπικὰ οἰκοσυστήματα καὶ τοπικαὶ περιβαλλοντικαὶ συνθήκαι, ἢ ἐξισορροπησις τῶν ὁποίων εἶναι πρῶτιστον καθήκον τῶν τοπικῶν κοινωνιῶν.

Ἡ παραμέλησις αὐτοῦ τοῦ καθήκοντος πλήττει κατὰ πρῶτον τοὺς ὑπαίτιους τῆς περιβαλλοντικῆς καταστροφῆς. Ἡ ληστροκτικὴ ἐκμετάλλευσις τοῦ ἐπιγείου καὶ θαλασσοῦ πλοῦτος ἐμποδίζει τὴν ἀναγέννησιν αὐτοῦ καὶ στερεῖ τοὺς ὑπαίτιους τῶν ἐσόδων κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη. Ἡ καταστροφὴ ἐνὸς δάσους προκαλεῖ πλημμύρας, ἐκπλυσιν τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ἀπὸ γονίμων ἐδαφῶν, ἐξαφάνισιν τῶν πηγῶν, ἐλάττωσιν τῶν ἐπιγείων ὑδάτων, μείωσιν τοῦ ὀξυγόνου εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν, ἀπομάκρυνσιν τῶν πτηνῶν καὶ τῶν δασοβίων ζώων καὶ γενικῶς μίαν τάσιν πρὸς ἐρημοποίησιν τῆς πληγείσης περιοχῆς. Δι' αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητος ἢ ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερα φυσικὴ ἢ τεχνητὴ ἀναγέννησις αὐτῶν, ὅταν καταστραφοῦν, προτιμωτέρα ὅμως εἶναι ἡ ἐκπαίδευσις τῶν πληθυσμῶν εἰς τὴν πρόληψιν τῆς καταστροφῆς αὐτῶν.

Ἀναφέρομεν ἐνδεικτικῶς ἐν περιβαλλοντικῶν θέμα διὰ νὰ τονίσωμεν πόσον χρήσιμος εἶναι ἡ ἀφύπνισις τοῦ ἐνδιαφέροντος ἐκάστου πολίτου διὰ τὸ περιβάλλον. Ἐκφράζομεν τὴν χαρὰν μας, διότι ἡ συνειδησις τῶν πολιτῶν τῆς Χώρας αὐτῆς ἔχει εὐαισθητοποιηθῆ ἀπέναντι τοῦ καιρίου αὐτοῦ διὰ τὸν πολιτισμὸν μας θέματος. Καὶ

ευχόμεθα ὅπως αὐτὴ ἢ εὐαισθητοποιήσις γενικευθῆ ἵνα συνολικῶς ἢ ἀνθρωπότης τηρήσῃ τὴν πρέπουσαν στάσιν καὶ λάβῃ τὰ κατάλληλα μέτρα διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ περιβάλλοντος, ὅπου τοῦτο δὲν ἔχει εἰσέτι βλαβῆ, ἐνεργήσῃ δὲ τὰ δέοντα διὰ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ, ὅπου τοῦτο ἔχει ἤδη ὑποστῆ καταστροφικὰς ἢ καὶ ἐπιβλαβεῖς ἐπεμβάσεις.

Ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν ὅποιον ὁ Θεὸς ἀνέθεσε τὸ «ἐργάζεσθαι καὶ φυλάσσειν» τὴν γῆνιν κτίσιν, ὡς καὶ τὴν κατακυριεύσιν αὐτῆς, ὀφείλει νὰ συμπεριφέρεται πρὸς αὐτὴν ὡς ἔμφρων προνοητῆς αὐτῆς καὶ ὄχι ὡς ἄφρων καταστροφεὺς αὐτῆς. Καὶ αὐτὸ τὸ σημεῖον εἶναι ἐν τῶν κριτηρίων τῆς πολιτιστικῆς στάθμης ἐκάστης κοινωνίας. Ἐκφράζομεν καὶ πάλιν τὴν χαρὰν μας, διότι εὖρομεν εἰς τὴν ἀγαπητὴν Κούβαν γρηγοροῦσαν τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτῆς ὡς πρὸς τὸ περιβάλλον. Καὶ εὐχόμεθα αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον νὰ συνεχίζεται καὶ νὰ αὐξάνεται, ὥστε καὶ τὸ ὠραιότατον φυσικὸν περιβάλλον τῆς Κούβας νὰ διατηρῆται καὶ παράδειγμα νὰ γίνεται ἢ Χώρα πρὸς ἄλλους λαοὺς ἔνεκα τῶν ἐπιτευγμάτων της.

Ἡ Χάρις τοῦ Θεοῦ, τοῦ πλάσαντος τὸν κόσμον «καλὸν λίαν» καὶ ζητοῦντος ἀπὸ ἡμᾶς νὰ σεβασθῶμεν τὴν δημιουργίαν Του, λαμβάνοντες ἐξ αὐτῆς πᾶν ὅ,τι χρειάζεται διὰ τὴν ζωὴν μας, χωρὶς νὰ καταστρέφωμεν τὴν ἐγγενῆ δυνατότητα αὐτῆς νὰ ἐπαναπαράγῃ ἐπ' ἄπειρον τὰ αὐτὰ διὰ τὰς ἐπερχομένας γενεάς, ὡς μέχρι τοῦδε, εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν, ἀγαπητοί. Ἀμήν.

3. Η Ε.Ε. ΦΕΡΝΕΙ ΤΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΠΙΟ ΚΟΝΤΑ

Λίγες ὥρες μετὰ τὴν ἱστορικὴ υπογραφή της «Διακήρυξης της Βενετίας» ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη καὶ τὸν Πάπα ο κ. Βαρθολομαῖος μιλάει στὴν «Κ»
Εφημερίδα Καθημερινή 16.06.2002

Ἡ συνυπογραφή της «Διακήρυξης της Βενετίας» γιὰ τὸ περιβάλλον, ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Βαρθολομαῖο καὶ τὸν Πάπα Ἰωάννη Παῦλο, υπήρξε ἓνα πολὺ σημαντικὸ ἱστορικὸ γεγονός. Γεγονὸς τὸ ὁποῖο ἔχει διπλὴ σημασία. Ἡ μια εἶναι αὐτὴ που σχετίζεται εὐθέως με τὶς προσπάθειες γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ περιβάλλοντος, καὶ που δείχνει ὅτι ὁ «Πράσινος Πατριάρχης», ὅπως ἔχει διεθνῶς επικρατήσῃ νὰ ἀποκαλεῖται ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης λόγω τοῦ συνεχοῦς καὶ σημαντικοῦ διεθνοῦς ἔργου τοῦ γιὰ τὸ περιβάλλον, πέτυχε νὰ συστρατεύσῃ καὶ τὸ Βατικανὸ σε αὐτὸ τὸν μεγάλο ἀγῶνα, τοῦ νὰ διαδραματίσῃ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία κεντρικὸ ρόλο σε αὐτὴν τὴν προσπάθεια. Γιατί, ἀπὸ τὴν περασμένη Δευτέρα, ὁ ἀγῶνας αὐτὸς δὲν εἶναι πια μόνου τοῦ επικεφαλῆς τῶν Ὁρθοδόξων, ἀλλὰ καὶ τῶν καθολικῶν χριστιανῶν. Ἡ ἄλλη, ἱστορικὰ πολὺ βαρύτερη σημασία αὐτῆς τῆς κοινῆς διακήρυξης, εἶναι ἀσφαλῶς ἡ αἴσθησις τῆς δυνατότητας προσέγγισης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου με τὸ Βατικανόν. Προσέγγιση τυπικὴ, ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικὴ, ἔστω καὶ σε ἓνα θέμα μὴ δογματικὸ καὶ ἐκκλησιαστικόν – κάτι που ὅμως δὲν μειώνει καθόλου τὴ σημασία ἐνὸς τέτοιου ἱστορικοῦ βήματος, εἰδικὰ ἐντὸς τοῦ ευρύτερου πλαισίου πολιτικῆς καὶ οικονομικῆς ἐνώσεως τῆς Ευρώπης. Γιὰ τὸ περιβάλλον, ἀλλὰ καὶ γι' αὐτὴν τὴν ευκαιρία προσέγγισης τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῆς ἀποκατάστασης τῆς ἐνότητάς τους, που, ὅπως λέει, «ἀποτελεῖ ευχὴ καὶ προσπάθεια ὅλων μας», ἡ «Κ» μίλησε με τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Βαρθολομαῖο.

— Παναγιώτατε, πιστεύετε ότι η χριστιανική θρησκεία μπορεί να διαδραματίσει ουσιαστικό ρόλο στη σωτηρία του περιβάλλοντος, όπως προσπαθεί να κάνει με τη σωτηρία του ανθρώπου;

— Ο Χριστός δεν ήρθε για να σώσει μόνο τον άνθρωπο, αλλά και όλη την κτίση, η οποία, κατά τον Απόστολο Παύλο, «**συστενάζει και συνωδίνει**» περιμένοντας τη λύτρωσή της από τη φθορά και την καταστροφή, στην οποία την έχει οδηγήσει ο ίδιος ο άνθρωπος με την αμαρτία. Συνεπώς, η Εκκλησία δεν περιορίζεται στη φροντίδα του για τη σωτηρία του ανθρώπου, αλλά επεκτείνει τη μέριμνά της και στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Ο ρόλος της Εκκλησίας στην προσπάθεια για τη σωτηρία του περιβάλλοντος μπορεί και πρέπει να είναι ουσιαστικός, διότι το φυσικό περιβάλλον μπορεί να σωθεί μόνο αν αλλάξει νοοτροπία και στάση ζωής ο άνθρωπος, ο οποίος άλλωστε και καταστρέφει το περιβάλλον λόγω της φιλαυτίας και της πλεονεξίας του. Με τη διδασκαλία της και, κυρίως, με τη λειτουργική ζωή, την ασκητικότητα και το πνεύμα σεβασμού της δημιουργίας του Θεού που καλλιεργεί στα μέλη της, η Εκκλησία επενδύει στις συνειδήσεις των ανθρώπων και αυτό είναι η πιο σημαντική προϋπόθεση για να επιτύχουν οι προσπάθειες που καταβάλλονται από πολλές πλευρές σήμερα για τη σωτηρία του φυσικού περιβάλλοντος.

— Στη Βενετία υπογράψατε μια κοινή διακήρυξη για το περιβάλλον. Μια κοινή προσπάθεια καθολικών και Ορθοδόξων χριστιανών για το περιβάλλον μπορεί να είναι πιο αποτελεσματική από ό,τι οι χωριστές προσπάθειες;

— Πράγματι, είναι σημαντικό ότι οι δύο μεγάλες χριστιανικές παραδόσεις, της Ανατολής και της Δύσεως, συμπίπτουν στην προσπάθεια για την προστασία του περιβάλλοντος. Οι συνέπειες της οικολογικής κρίσεως είναι πανομοιότυπες και δεν γνωρίζουν ούτε σύνορα ούτε θρησκευτικές ή άλλου είδους διακρίσεις. Ο αγώνας για τη διάσωση του περιβάλλοντος πρέπει να είναι κοινός για όλες τις θρησκείες. Μόνο τότε μπορεί να είναι αποτελεσματικός.

— Η συνεργασία καθολικών και Ορθοδόξων για την αντιμετώπιση τέτοιων μεγάλων θεμάτων που απασχολούν τον άνθρωπο στην αυγή της τρίτης χιλιετίας, μπορεί να αποτελέσει μια βάση για να πλησιάσουν ξανά οι δύο Εκκλησίες; Μήπως εκείνα που ενώνουν σήμερα τις δύο Εκκλησίες είναι περισσότερα από εκείνα που τις χωρίζουν;

— Οι δογματικές και θεολογικές διαφορές μεταξύ ρωμαιοκαθολικών και Ορθοδόξων δεν πρέπει να εμποδίζουν την κοινή προσέγγιση και συνεργασία τους στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που απασχολούν τον άνθρωπο στη σύγχρονη εποχή. Η συνεργασία αυτή σφυρηλατεί δεσμούς αγάπης και κοινού χρέους, και, χωρίς να ατονεί η προσπάθεια για επίλυση των θεολογικών διαφορών, η οποία γίνεται με τους επισήμους θεολογικούς διαλόγους για να φέρει πλησιέστερα τις δύο Εκκλησίες. Με τον τρόπο αυτό φανερώνεται, πράγματι, ότι υπάρχουν πολλά που ενώνουν τις δύο πλευρές και αυτό δεν πρέπει να παραγνωρίζεται ούτε να υποτιμάται.

— Η διαίρεση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας σε ανατολικό και δυτικό τμήμα πριν από πολλούς αιώνες προηγήθηκε του σχίσματος της Εκκλησίας. Σήμερα, που η Ευρώπη ενώνεται ξανά, μπορεί αυτό να βοηθήσει να ενωθούν και οι μεγάλες εκκλησίες της;

— Η Ευρώπη προχωρεί στην ολοκλήρωση της ενότητάς της, και αυτό δεν μπορεί παρά να φέρει πιο κοντά μεταξύ τους την Παλαιά και τη Νέα Ρώμη, οι οποίες ήταν ενωμένες

πριν από το θλιβερό Σχίσμα τον ενδέκατο αιώνα. Η συνύπαρξη μέσα στον ίδιο πολιτικό και οικονομικό χώρο ευρωπαϊκών λαών που ανήκουν και στις δύο Εκκλησίες, θα συντελέσει ασφαλώς στη μεγαλύτερη προσέγγισή τους και θα βοηθήσει στην αποκατάσταση της ενότητας που υπήρχε πριν από το Σχίσμα. Αυτό αποτελεί την ευχή και την προσπάθεια όλων μας.

4. Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ: ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Σεβ. Μητροπολίτης Περγάμου κ. Ιωάννης Ζηζιούλας
(Από τα πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Επιστήμες Τεχνολογίες αιχμής και Ορθοδοξία», 4-8 Οκτωβρίου 2002)

Η ομιλία μου έρχεται σε μια στιγμή που οι προσδοκίες από την Εκκλησία είναι ίσως μεγαλύτερες από ό,τι θα μπορέσει η ταπεινή μου αυτή ομιλία να ικανοποιήσει. Παρ' όλα αυτά θα προσπαθήσω, λαμβάνοντας υπόψη ότι στον χώρο αυτό συναντώνται η θεολογία με την επιστήμη και συνεπώς θα μοιράσουμε, θα έλεγα, το χρέος μεταξύ μας. Και η πεποίθηση που θα απορρεύσει από αυτή την ομιλία νομίζω είναι ότι ούτε η Εκκλησία μόνη της μπορεί να δώσει τη λύση αλλά ούτε και η επιστήμη μόνη της μπορεί να δώσει τη λύση στο μεγάλο αυτό πρόβλημα. Πρέπει μαζί να φροντίσουμε γι' αυτό. Όντως ευχαριστώ θερμά τον Μακαρ. Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ.κ. Χριστόδουλο και τους οργανωτές του σημαντικού αυτού συνεδρίου για την πρόσκληση να λάβω μέρος και να μιλήσω στην εκλεκτή αυτή ομήγυρη. Πέρα από τη μεγάλη τιμή που αισθάνομαι να περιποιεί στην ταπεινότητά μου η πρόσκληση αυτή, η πραγματοποίηση ενός τέτοιου συνεδρίου, στο οποίο διαπρεπείς εκπρόσωποι των θετικών επιστημών συναντώνται με εκπροσώπους της Εκκλησίας και της θεολογίας για να προβληματιστούν από κοινού ως προς το χρέος όλων μας έναντι του Θεού, του ανθρώπου και της ιστορίας.

Κατά την είσοδό μας στην τρίτη μ.Χ. χιλιετία, η πρωτοβουλία αυτή της Αγιοπάτης Εκκλησίας της Ελλάδος αποδεικνύει με πόσο υψηλό αίσθημα ευθύνης αντιμετωπίζει η ηγεσία της Εκκλησίας αυτής τα υπαρξιακά προβλήματα του ανθρώπου. Ο διάλογος μεταξύ επιστήμης και θεολογίας αποτελεί ζωτική ανάγκη στην εποχή μας, δεδομένου ότι ο σύγχρονος άνθρωπος έχει εναποθέσει μεγάλο μέρος των προσδοκιών του σε ένα τέτοιο διάλογο. Επιστήμη και θεολογία. Οι δύο αυτοί κατά το παρελθόν αντίπαλοι, που έφθασαν στο σημείο του πλήρους διαχωρισμού των αρμοδιοτήτων τους, βλέπουν πλέον ότι έχουν ανάγκη ο ένας τον άλλον, αν δεν πρόκειται να οδηγήσουν τον άνθρωπο και τον κόσμο στην καταστροφή. Τα τεράστια προβλήματα που δημιουργεί η ραγδαία πρόοδος των θετικών επιστημών και της τεχνολογίας στην εποχή μας καθιστούν διαρκώς και περισσότερο αναγκαία την ανάπτυξη των πνευματικών και ηθικών δυνάμεων του ανθρώπου, ενώ η αδιαφορία της Εκκλησίας και της θεολογίας για το φυσικό κόσμο και την υλική κτίση εν ονόματι δήθεν της αποκλειστικά πνευματικής της αποστολής αποδεικνύεται πλέον απαράδεκτη ή και επικίνδυνη. Οι διαπιστώσεις αυτές προβάλλουν ως αυτονόητες και προφανείς σε σχέση με το λεγόμενο οικολογικό πρόβλημα. Αποτελεί πλέον γενική συνείδηση ότι η οικολογική κρίση είναι ίσως το σοβαρότερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα στις μέρες μας και το ακούσαμε αυτό ανάγλυφα στις προηγούμενες ομιλίες. Ίσως ακούγεται αυτό ως υπερβολή αλλά δύσκολα θα βρεθεί σοβαρός επιστήμονας και υπεύθυνος παρατηρητής της πορείας των πραγμάτων ο οποίος θα διαφωνούσε. Αν συνεχίσουμε την πορεία αυτή η πρόβλεψη ενός αποκαλυπτικού τερματισμού της ζωής, όπως και ο κ. Πρόεδρος ανέφερε προηγουμένως, τουλάχιστον στην ανθρώπινη μορφή της δεν είναι ζήτημα προφητείας αλλά αναπόφευκτη κατάληξη.

Μόλις προ ημερών διαβάσαμε στον τύπο την πρόβλεψη του διαπρεπούς επιστήμονα Steven Hawking ότι το φαινόμενο του θερμοκηπίου θα οδηγήσει κατά αυτόν σε πλήρη αφανισμό της ανθρώπινης ζωής μέχρι το 3000 μ.Χ. και ότι ο μόνος τρόπος για να διασωθεί η ζωή θα είναι, κατά την γνώμη του, η μεταφορά της σε άλλους πλανήτες. Ενώπιον αυτής της καταστάσεως το χρέος της Εκκλησίας και της θεολογίας είναι προφανές και επιτακτικό. Είναι δε ένα χρέος που δεν μπορεί να εξοφληθεί χωρίς τη συνεργασία με την επιστήμη, όπως είπα προηγουμένως. Έχει ήδη παρατηρηθεί από τον αμερικανό ιστορικό Lynn Whites ότι οι ιστορικές ρίζες του οικολογικού προβλήματος βρίσκονται στην χριστιανική θεολογία. Χωρίς μια συγκεκριμένη αντίληψη για τις σχέσεις του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον δεν θα είχαμε την κρίση αυτή και χωρίς μια ορθή αντίληψη για την σχέση αυτή δεν θα ξεπεραστεί αυτή η κρίση. Το οικολογικό πρόβλημα έχει πελώριες πνευματικές διαστάσεις. Χωρίς την θεραπεία του ανθρώπου από τον εγωκεντρισμό, τον ευδαιμονισμό, την περιφρόνηση προς τον υλικό κόσμο, η οικολογική κρίση απλώς θα επιδεινώνεται. Πρέπει να αλλάξει η ανθρώπινη νοοτροπία και συμπεριφορά. Δεν επαρκεί η επιστήμη για αυτό χωρίς την Εκκλησία.

Όλα αυτά αναδεικνύουν τη σημασία που έχει το θέμα που μου ανατέθηκε στην σημερινή ομιλία. Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον. Τι θα είχε να πει η Ορθόδοξη θεολογία για το θέμα αυτό που είναι τόσο ζωτικής σημασίας για το οικολογικό πρόβλημα; Πρώτον, η αποξένωση του ανθρώπου από το φυσικό περιβάλλον. Η σχέση του ανθρώπου με την φύση αποτελεί εξ ορισμού οξύ και, θα έλεγε κανείς, τραγικό πρόβλημα. Από το ένα μέρος ο άνθρωπος αισθάνεται πως είναι μέρος οργανικό του φυσικού κόσμου που τον περιβάλλει, ότι δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς αυτόν και ότι είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό δέσμιός του. Όπως απεκάλυψε και προέβαλε με έμφαση η φιλοσοφία του υπαρξισμού στην εποχή μας, η τραγωδία του ανθρώπου βρίσκεται στο ότι έχει ριχτεί μέσα στον κόσμο και προσπαθεί να επιβιώσει αγωνιζόμενος και αντιπαλεύοντας προς έναν κόσμο εχθρικό. Αυτό σημαίνει ότι σε αντίθεση προς τα άλλα όντα ο άνθρωπος εξ ορισμού τείνει να υπερβεί τον υλικό κόσμο του οποίου οργανικό μέρος είναι, αισθανόμενος ότι και ανήκει και δεν ανήκει σε αυτόν, ότι η πατρίδα του και ο προορισμός του ξεπερνούν αυτόν τον κόσμο στον οποίο ζει και του οποίου είναι όμως οργανικό μέρος.

Έτσι τίθεται βιωματικά και στην συνέχεια λογικά, δηλαδή φιλοσοφικά ακόμη και επιστημονικά, το ερώτημα της ταυτότητας ή του ορισμού του ανθρώπου. Τι είναι ο άνθρωπος; «Τί ἐστὶν ἄνθρωπος τι μιμνήσκεις αὐτού;» ρωτάει ο ψαλμωδός τον Θεό. Ο ορισμός του ανθρώπου έχει επιχειρηθεί πολλές φορές στην ιστορία χωρίς αναφορά και συσχέτιση προς το φυσικό περιβάλλον. Κλασική περίπτωση είναι η αρχαία ελληνική φιλοσοφία στην πλατωνική κυρίως μορφή της, αλλά και πολλές θεολογικές αντιλήψεις διαμέσου των αιώνων επηρεασμένες πάντοτε σε τελική ανάλυση από τον πλατωνισμό αμέσως ή εμμέσως. Κύρια μορφή του ορισμού αυτού υπήρξε η έννοια της ψυχής. Η ταυτότητα του ανθρώπου βρίσκεται στην ψυχή, η οποία δεν αποτελεί οργανικό μέρος του φυσικού κόσμου, αλλά είναι αυθύπαρκτη και αυθυπόστατη, η ουσία της είναι πνευματική και όχι υλική και επιβιώνει ανεξάρτητα από το σώμα, δηλαδή από την σχέση της με τον υλικό φυσικό κόσμο. Η πλατωνική αυτή αντίληψη επέδρασε βαθύτατα στην χριστιανική παράδοση και οι συνέπειές της υπήρξαν βαρυσήμαντες για το οικολογικό πρόβλημα. Η ταύτιση του ανθρώπου με την ψυχή του οδήγησε στις εξής αντιλήψεις στην διαδρομή της ιστορίας.

Πρώτον, στην αντίληψη ότι ο χώρος και ο χρόνος, που αποτελούν ουσιώδη συστατικά του φυσικού κόσμου που μας περιβάλλει, αποτελούν μαζί με το φθαρτό σώμα φυλακή της ψυχής. Ο άνθρωπος για να βρει τον εαυτό του πρέπει να απελευθερωθεί από το σώμα του, από τον χώρο και τον χρόνο, δηλαδή από το φυσικό του περιβάλλον και να ζήσει μια άυλη και άχρονη ύπαρξη σε μια αιωνιότητα που δεν συνδέεται με τον υλικό κόσμο. **Δεύτερον**, αφού ο άνθρωπος μπορεί να νοηθεί χωρίς την σχέση του με τον φυσικό κόσμο, σε τελική ανάλυση δεν έχει καμιά σημασία για τον άνθρωπο αν ο φυσικός κόσμος

που τον περιβάλλει αφανιστεί. Μάλιστα για πολλούς εκπροσώπους της αρχαίας χριστιανικής θεολογίας, όπως ο Ωριγένης και εν μέρει και ο Αυγουστίνος, στη βασιλεία του Θεού, δηλαδή στον έσχατο προορισμό και στην κατάληξη του ανθρώπου, θα επιζήσουν μόνο ψυχές. Ο φυσικός κόσμος εκτός των ψυχών των ανθρώπων και των ασωμάτων αγγέλων είναι προορισμένος να χαθεί.

Παρόμοια προσπάθεια ταυτισμού και ορισμού του ανθρώπου χωρίς αναφορά στο φυσικό περιβάλλον, μια τροποποιημένη μορφή του πλατωνικού ψυχοκεντρισμού, έγινε κυρίως στην Δύση κατά τον Μεσαίωνα και τους νεότερους χρόνους με τον ορισμό του ανθρώπου ως λογικού και σκεπτόμενου όντος. Στο ερώτημα «τί εστίν άνθρωπος;», η απάντηση που δόθηκε στην περίπτωση αυτή ήταν «ζών λογικόν» που εσήμαινε δυνάμενο να σκέπτεται, να έχει συνείδηση του εαυτού του και του κόσμου. Οι ρίζες του ορισμού αυτού ανάγονται στον Αυγουστίνο και τον Βοήθιο, κορυφώνονται όμως στον αυγουστίνιο μοναχό Καρτέσιο, τον πατέρα του διαφωτισμού και εν πολλοίς της μαθηματικής και φυσικής επιστήμης των νεοτέρων χρόνων με την περίφημη φράση του: «cogito ergo sum».

Οι συνέπειες της αποσυνδέσεως αυτής του ανθρώπου από το φυσικό περιβάλλον υπήρξαν καίριες για την οικολογία. Έτσι, πρώτον, ο άνθρωπος ανέπτυξε τις διανοητικές του ικανότητες μονομερώς και ανεξάρτητα από το σώμα του. Η ανάπτυξη των Μαθηματικών ως οργάνου παραγωγής καθαρής διανοήσεως (intelligence) οδηγεί ραγδαία ήδη στη δημιουργία σκεπτομένων όντων τα οποία δεν έχουν ανάγκη του ανθρωπίνου σώματος για να παράγουν νόηση. Το πρόβλημα, το οποίο με τόση εμβάθυνση και λεπτότητα ανέλυσε στην εισαγωγική του ομιλία στο συνέδριο αυτό ο ακαδημαϊκός κύριος Αρτεμιάδης, είναι πλέον αν απέμεινε το συναίσθημα ή η βούληση για το ον που λέγεται άνθρωπος, η αδύνατη νόηση, ή αν και αυτό έχει θυσιαστεί, η δυνατή νόηση, στον βωμό της καθαρής, δηλαδή της ασώματης νοημοσύνης. Από την άποψη της οικολογίας πάντως το καίριο και σημαντικό είναι ότι η νοημοσύνη αποσπάστηκε τόσο ριζικά από το ανθρώπινο σώμα ώστε να το καταργεί και να το αχρηστεύει. Αυτό είναι το πρόβλημα. Αυτό είναι και με τους computers και το internet. Και αυτό κάνει πολύ αμφισβητήσιμη, κατά την ταπεινή μου γνώμη, την αθωότητα της ουδετερότητας με την οποία προσεγγίζουμε συνήθως στην Εκκλησία τα επιτεύγματα αυτά της τεχνολογίας.....

Αν είναι έτσι τα πράγματα, τότε το βάρος πέφτει στην ηθική και όχι στην οντολογία. Το πρόβλημα δηλαδή δεν είναι ότι εξαίρουμε τη νοημοσύνη μας εις βάρος του φυσικού κόσμου αλλά ότι κάνουμε κακή χρήση της νοημοσύνης μας. Η λύση του οικολογικού προβλήματος τοποθετείται έτσι στην ηθική. Αλλά μια ηθική χωρίς οντολογική βάση, δηλαδή χωρίς να βασίζεται στην αλήθεια είναι από θεολογικής πλευράς απαράδεκτη. Το θέμα αυτό έχει άμεση σχέση με τον διάλογο επιστήμης και θεολογίας. Είναι πολύ εύκολο και αυτό συμβαίνει συνήθως, η επιστημονική αλήθεια και η θεολογική αλήθεια να μην συμπίπτουν ούτε να μας ενδιαφέρει αν συμπίπτουν ή όχι. Ο επιστήμονας έχει την δική του αλήθεια, τη φυσική, τη γνώση της φύσεως, και ο θεολόγος την πνευματική, αυτήν που πηγάζει από την πίστη. Αν είναι έτσι τότε πού θα συναντηθεί ο επιστήμονας με τον θεολόγο; Όχι ασφαλώς στο σημείο της αλήθειας, αφού πρόκειται για δύο διαφορετικές αλήθειες. Συνήθως το σημείο της συναντήσεώς τους είναι η ηθική. Και οι δύο συμφωνούν στο ότι κάτι είναι καλό ή κακό, επιτρεπτό ή όχι. Αλλά με ποια κριτήρια; Προφανώς με κριτήρια ηθικών αξιών και κανόνων αποδεκτών αμοιότροφα.

Ας συγκεκριμενοποιήσουμε το θέμα αυτό στο πρόβλημα του ανθρώπου και του φυσικού περιβάλλοντος. Όλοι, επιστήμονες και θεολόγοι, διαπιστώνουμε ότι το φυσικό περιβάλλον βλάπτεται από την έξαρση της ανθρωπίνης νοημοσύνης έναντι της υλικής φύσεως. Αν θελήσουμε να λύσουμε το πρόβλημα με τη βοήθεια της ηθικής, θα πούμε ότι δεν βλάπτει η έξαρση αυτή αρκεί να μην κάνουμε κακή χρήση. Αν όμως βάλουμε το μαχαίρι μέχρι το κόκαλο, μέχρι το μεδούλι της αλήθειας, τότε θα διερωτηθούμε από κοινού,

επιστήμονες και θεολόγοι, μήπως η έξαρση της νοημοσύνης έναντι της σωματικής και φυσικής υποστάσεως του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του προσκρούει στην αλήθεια του τι είναι άνθρωπος; Μήπως δηλαδή με όλα αυτά αλλοιώνουμε την έννοια του ανθρώπου; Στο ερώτημα αυτό δεν μπορούμε να αφήσουμε τον θεολόγο και τον επιστήμονα να έχουν τις δικές τους ο καθένας απόψεις. Η αλήθεια για το τι είναι άνθρωπος πρέπει να είναι κοινή μεταξύ επιστήμης και θεολογίας. Δεν μπορούμε να παίζουμε με δύο αλήθειες, εκείνη της γνώσεως και εκείνη της πίστεως. Ο επιστήμονας που είναι πιστός στο προσευχητάρι του αλλά αδιάφορος για το αν αυτό που διαπιστώνει στο εργαστήριο συμβιβάζεται ή όχι με τα δόγματα της πίστεώς του, έχει διχαστεί σχιζοφρενικά. Και εν πάση περιπτώσει έχει καταστήσει τον διάλογο επιστήμης και τεχνολογίας αδύνατο. Έτσι το θέμα της σχέσεως ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος σε ένα πραγματικό διάλογο επιστήμης και τεχνολογίας θα πρέπει να επικεντρωθεί στο ερώτημα: Ποια σχέση του ανθρώπου με το φυσικό του περιβάλλον προσιδιάζει στην αλήθεια της ταυτότητάς του;

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό πρέπει να συγκλίνει όσο περισσότερο γίνεται μεταξύ επιστήμης και θεολογίας. Κάθε απόκλιση πρέπει να ελέγχεται και να μην αποδίδεται απλώς σε διαφορετικές προϋποθέσεις. Μόνο έτσι η κοινή στάση θεολογίας και επιστήμης στο πρόβλημα του περιβάλλοντος θα έχει στέρεες οντολογικές και όχι απλώς ηθικές βάσεις. Έτσι πάμε στο δεύτερο σημείο. Η αλήθεια του ανθρώπου στη σχέση του με το φυσικό περιβάλλον κατά την Ορθόδοξη θεολογία.

Ας αρχίσουμε διευκρινίζοντας τι θέλουμε να πούμε με τον όρο Ορθόδοξη θεολογία. Δεν εννοούμε την θεολογία των Ορθοδόξων δογματικών εγχειριδίων. Ούτε μια βιοματική λεγόμενη θεολογία που αδιαφορεί για τα δόγματα της Εκκλησίας. Εννοούμε την θεολογία όπως διαμορφώθηκε στις βασικές της γραμμές από τους Πατέρες της Εκκλησίας, στην προσπάθειά τους να εκφράσουν σε διάλογο με την εποχή τους την πίστη του Ευαγγελίου. Και όπως αυτή βιώθηκε στο σώμα της Εκκλησίας, στη λατρεία, στην άσκηση και στο ήθος των μελών της. Με την επεξήγηση αυτή, ας επιχειρήσουμε να διαγράψουμε τους βασικούς άξονες της αντιλήψεως της Ορθοδόξου θεολογίας για την σχέση ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος έχοντας πάντοτε κατά νουν το ερώτημα της αλήθειας για το τι είναι άνθρωπος.

Πρώτον, ο άνθρωπος είναι ψυχοσωματική οντότητα. Η αλήθεια του ανθρώπου δεν έγκειται στην ψυχή του αλλά στην οργανική ενότητα ψυχής, σώματος και κατά τινες πατέρες και πνεύματος. Αυτό είναι τόσο βασικό στην Ορθόδοξη πίστη ώστε κάθε αμφισβήτησή του να συνιστά αίρεση. Ο Ωριγένης που τοποθέτησε την ταυτότητα του ανθρώπου στην ψυχή του, ώστε να κάνει λόγο για προϋπαρξη των ψυχών προ της υλικής δημιουργίας του κόσμου, καταδικάστηκε από τους Πατέρες και από την Ε' Οικουμενική Σύνοδο ως αιρετικός. Η ψυχή του ανθρώπου γεννιέται μαζί με το σώμα του και το σπουδαιότερο δεν αναπαύεται τελικά αν δεν ανακτήσει το σώμα της. Ο αείμνηστος πατήρ Γεώργιος Φλωρόφσκι, ο μεγαλύτερος ίσως θεολόγος των χρόνων μας, το έθεσε επιγραμματικά: «το σώμα χωρίς την ψυχή είναι πτώμα, μα και η ψυχή χωρίς το σώμα είναι φάντασμα, δεν είναι σε καμιά περίπτωση άνθρωπος. Δεν είναι η αλήθεια του ανθρώπου». Με το λόγο ακριβώς αυτό αποτελεί δόγμα του συμβόλου της πίστεώς μας, ότι προσδοκούμε ανάσταση νεκρών, στα αρχαία σύμβολα σαρκός ή σωμάτων. Κάθε ανάπαυση του Ορθοδόξου στην ιδέα της αθανασίας της ψυχής και κάθε εξασθένηση της προσδοκίας της αναστάσεως των σωμάτων, πράγμα, αλίμονο, συνηθέστατο μεταξύ των Ορθοδόξων, αποτελεί παρέκκλιση από την αλήθεια του ανθρώπου, δηλαδή αίρεση.

Δεύτερο σημείο, αν είναι έτσι τα πράγματα ως προς την αλήθεια του ανθρώπου, τότε δεν μπορούμε να λέμε ότι ο άνθρωπος έχει σώμα αλλά είναι σώμα. Αυτό θα πει ότι το σώμα είναι στοιχείο της αλήθειας του, του είναι του. Αλλά αν είναι έτσι, τότε ο άνθρωπος στην αλήθεια του είναι του είναι αδιάρρηκτα δεμένος με το φυσικό του περιβάλλον. Διότι πώς μπορεί να νοηθεί το ανθρώπινο σώμα χωρίς την υπόλοιπη υλική δημιουρ-

γία; Όσοι πιστεύουν ότι στα έσχατα θα αναστηθεί το ανθρώπινο σώμα, αλλά δεν θα επιβιώσει ο υλικός κόσμος, ασφαλώς εννοούν ένα σώμα μυθικό, εξωπραγματικό. Ο Άγιος Μεθόδιος Ολύμπου, πολεμώντας τον Ωριγένη, υποστηρίζει ότι δεν είναι δυνατόν ο Θεός να αναστήσει τα σώματα, αν δεν διασώσει ολόκληρη την υλική δημιουργία. Το σημείο αυτό συνδέεται όπως θα δούμε, ιδιαίτερα με το οικολογικό πρόβλημα. Κάθε επιστημονική και τεχνολογική κατάκτηση που καταργεί ή αποδυναμώνει τον ρόλο του σώματος στην γνώση, αντιβαίνει όχι στην ηθική αλλά στην αλήθεια, την οντολογία του ανθρώπου.

Τρίτο σημείο, ακριβώς λόγω αυτής της αδιάρρηκτης και οντολογικής σχέσεως του ανθρώπου με το σώμα του και δι' αυτού με το φυσικό του περιβάλλον, οι Πατέρες της Εκκλησίας περιγράφουν τον άνθρωπο ως μικρόκοσμο, ο οποίος εμπεριέχει τον μακρόκοσμο και συνδέει με το σώμα του τα υλικά με τα νοητά. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Υιός και Λόγος του Θεού προκειμένου να σώσει τον άνθρωπο έγινε σαρξ, δηλαδή πήρε επάνω του και το στοιχείο εκείνο του ανθρώπου που τον συνδέει με το φυσικό του περιβάλλον. Αν η αλήθεια του ανθρώπου βρισκόταν στην ψυχή του, θα έπαιρνε μόνο την ανθρώπινη ψυχή. Παίρνοντας το ανθρώπινο σώμα, έδειξε ότι ο άνθρωπος θα ήταν αδιανόητος χωρίς το σώμα του και ότι δεν ήλθε να σώσει ο Χριστός μόνο τον άνθρωπο αλλά και όλη την κτίση. Μεγαλύτερη καταξίωση του φυσικού περιβάλλοντος δεν θα μπορούσε να υπάρξει.

Τέταρτο, όλα αυτά καταδεικνύουν την οργανική σύνδεση και, θα έλεγα, εξάρτηση του ανθρώπου από το φυσικό του περιβάλλον. Το ότι ο άνθρωπος δεν έχει σώμα αλλά είναι σώμα, υποδηλώνει ότι χωρίς το φυσικό περιβάλλον παύει να υπάρχει ο άνθρωπος. Η αλήθεια του ανθρώπου συνδέεται αδιάρρηκτα με την υπόλοιπη υλική κτίση. Η αλήθεια αυτή θεμελιώνεται στο ότι ο άνθρωπος δημιουργήθηκε από τον Θεό στο τέλος της δημιουργίας και αφού είχε προηγηθεί η δημιουργία του υλικού κόσμου και όλου του ζωικού βασιλείου. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα γνωστικά συστήματα ο άνθρωπος εμφανίζεται πριν δημιουργηθεί ο υλικός και ζωικός κόσμος. Στην Αγία Γραφή συμβαίνει το αντίστροφο. Αυτό δηλώνει την εξάρτηση του ανθρώπου από όλη την προηγουμένη δημιουργία και ιδιαίτερα από το ζωικό βασίλειο. Η θεωρία της εξελίξεως και, εδώ άπτομαι ίσως ευαισθησιών, κανένα πρόβλημα δεν παρουσιάζει για την θεολογία από την άποψη αυτή. Αντίθετα είναι ευπρόσδεκτη κατά το ότι αποδεικνύει ότι ο άνθρωπος είναι άρρηκτα δεμένος με την υπόλοιπη υλική κτίση καθώς και κατά το ότι η νοημοσύνη για την οποία τόσο πολύ καυχάται και με την οποία καθυποτάσσει και εκμεταλλεύεται την υλική κτίση, δεν αποτελεί αποκλειστικό ιδίωμα του ανθρώπου αλλά μόνο διαφορά βαθμού όχι είδους από τα ζώα, όπως παρατήρησε ο Δαρβίνος. Η θεωρία της εξελίξεως στην σοβαρή και όχι στην γελοιοποιημένη εκδοχή της, καταγωγή από τον πίθηκο κ.λπ., αναφέρεται όχι στο ποιος αλλά στο πώς δημιουργήθηκε ο κόσμος. Και μόνο η σύγχυση των δύο αυτών ερωτημάτων, όπως συμβαίνει σε μια φονταμενταλιστική προσέγγιση της γραφής, μπορεί να αποτελέσει απειλή για την χριστιανική πίστη. Μια προσεκτική μελέτη των ομιλιών του Μ. Βασιλείου στην «Εξαήμερο» πείθει περί της εξελικτικής δημιουργίας των ειδών. Θεολογία και βιολογία δεν έχουν λόγο να αντιδικούν στο ζήτημα αυτό.

Πέμπτο, το ότι όμως ο άνθρωπος εμφανίζεται στο τέλος της δημιουργίας, δεν υποδηλώνει απλώς την εξάρτησή του από το φυσικό του περιβάλλον. Αυτό το δέχονται μετά χαράς όλοι οι περιβαλλοντολόγοι. Εκείνο που δεν φαίνεται να έχουν εντελώς αποδεχθεί είναι ότι και το φυσικό περιβάλλον έχει την ανάγκη του ανθρώπου για να υπάρξει. Ο λόγος για τον οποίον δεν το αποδέχονται είναι ιστορικός. Εφόσον κάποτε, σύμφωνα και με την θεωρία της εξελίξεως και με την Γραφή, υπήρχαν τα άλλα είδη χωρίς τον άνθρωπο, άρα μπορούν να υπάρξουν και στο μέλλον χωρίς αυτόν. Στο σημείο αυτό η Ορθόδοξη Θεολογία διαφοροποιείται. Η υλική κτίση υπάρχει για να κορυφωθεί στον άνθρωπο, σ' αυτήν την κορωνίδα όλης της δημιουργίας, όπως την καλούν οι Πατέρες. Ο Άγιος Μάξιμος ιδιαίτερα, ταυτίζοντας τον κατ' εξοχήν, τον αληθινό άνθρωπο με τον Χριστό, επιμένει ότι τα πάντα δημιουργήθηκαν με στόχο τον άνθρωπο. Χωρίς τον άνθρωπο

όλη η κτίση καταρρέει. Η οντολογία, η αλήθεια της κτίσεως δεν είναι ιστορική, πρωτολογική αλλά τελεολογική, εσχατολογική. Και στην έσχατη αλήθεια του κτιστού κόσμου κείται ο άνθρωπος. Η αντίληψη αυτή των Πατέρων έρχεται στην σκέψη μας όταν βρισκόμαστε μπροστά στις σύγχρονες θεωρίες της φυσικής και της κοσμολογίας, όπως η λεγόμενη ανθρωπική αρχή. Στον πρόλογο του κλασικού πλέον έργου των Barrow and Tipler, «The Anthropic Cosmological Principle», διαβάζουμε: «δεν είναι μόνον ότι ο άνθρωπος προσαρμόζεται εις τον κόσμο, ο κόσμος επίσης προσαρμόζεται στον άνθρωπο». Όλα για τον πρίγκιπα έγιναν, η επιστήμη συμφωνεί με την θεολογία. Αλλά η επιστήμη μας λέει ότι ο κόσμος αυτός θα τελειώσει. Ακούω ότι το είπε και μάλιστα σε συγκεκριμένο χρόνο ο ακαδημαϊκός κ. Κοντόπουλος. Και μαζί του ο άνθρωπος. Ενώ η ιδεολογία μας διαβεβαιώνει ότι ο κόσμος θα σωθεί από την καταστροφή μαζί με τον άνθρωπο. Υπάρχει εδώ σημείο συναντήσεως θεολογίας και επιστήμης; Σε ένα πρόσφατο βιβλίο του, ο ένας από τους συγγραφείς του έργου που προαναφέραμε, ο Tipler, με τον σαγηνευτικό τίτλο «The Physics of Immortality», «η Φυσική της Αθανασίας», επιχειρεί να αποδείξει ότι η αθανασία του ανθρώπου είναι ιδέα συμβατή, ίσως και αναγκαία, με την Φυσική. Την όλη επιχειρηματολογία του την συνδέει βέβαια με την μετάβαση της ανθρώπινης ζωής σε άλλους πλανήτες. Παραμένει όμως εδώ ένα κενό μεταξύ επιστήμης και Ορθοδόξου Θεολογίας. Για την Θεολογία, η αθανασία είναι δωρεά του Θεού και όχι φυσική αναγκαιότητα. Ο άνθρωπος είναι κτιστός και κατά συνέπεια από την φύση του θνητός. Αν όμως δούμε τον άνθρωπο χριστολογικά, τότε ίσως χωρέσει μέσα στην φύση, μέσα στην αλήθεια του κτιστού η έννοια της αθανασίας. Μπορεί όμως η επιστήμη να συναντήσει την θεολογία στον χώρο της χάριτος; Μπορεί να δει τον κόσμο σαν δώρο της ελευθερίας ενός προσώπου και όχι απλώς σαν παρατήρηση φαινομένων; Από την στιγμή που η Φυσική άρχισε να προβληματίζεται με το ερώτημα της αρχής του κόσμου και του τέλους του και από την ώρα που βρέθηκε τόσο κοντά στην έννοια της εκ του μηδενός δημιουργίας, έχει ήδη αγγίξει την έννοια της χάριτος. Αν η αρχή του κόσμου δεν ανάγεται στον ίδιο τον κόσμο, η χάρη, και αν δεν αποδεικνύεται ή ομολογείται, πάντως εξυπακούεται. Το ίδιο ισχύει και για το τέλος του φυσικού κόσμου.

Έκτο και τελευταίο σημείο της Ορθοδόξου Ανθρωπολογίας. Ο άνθρωπος δεν βρίσκεται μόνο σε σχέση εξάρτησης από την φύση αλλά και σε σχέση διαλεκτική μαζί της. Αυτό είναι το νόημα της έννοιας του προσώπου. Στην Πατερική Θεολογία το πρόσωπο χρησιμοποιείται για την Αγία Τριάδα και αυτό σημαίνει ότι ως πρόσωπο ο άνθρωπος προσπαθεί να υπερβεί τη φύση και να λειτουργήσει ανεξάρτητα από αυτήν, όπως ο Θεός. Πρόσωπο θα πει ελευθερία από την φύση αλλά και ελευθερία για την φύση. Και εδώ έγκειται η σπουδαιότητα του προσώπου για την οικολογία. Στην άσκηση της ελευθερίας του, ο άνθρωπος μπορεί να αντιταχθεί στο φυσικό του περιβάλλον και αυτό κάνει με την καταστροφή που επιφέρει. Αλλά μπορεί, εν ονόματι της ίδιας ελευθερίας και να το αγαπήσει και να το σεβαστεί. Με την ίδια ελευθερία με την οποία υπερβαίνει την δουλεία του στην φύση, μπορεί και να αγαπήσει την φύση, διότι την θεωρεί ως δώρο της αγάπης Εκείνου Τον οποίον ελεύθερα αγαπά.

Άνθρωπος λοιπόν και φυσικό περιβάλλον, επιστήμη και θεολογία. Πώς συνδέονται αυτά με την οικολογική κρίση που περνούμε; Στην ταπεινή εισήγησή μου επέμεινα στις εξής θέσεις:

α) Η οικολογική κρίση δεν συνδέεται μόνο με την ηθική κρίση του κόσμου, αλλά κυρίως και προπάντων με την αλλοίωση της ταυτότητας του ανθρώπου. Η κρίση είναι οντολογική και όχι απλώς ηθική.

β) Στην αλλοίωση αυτή μερίδιο ευθύνης έχουν τόσο η θεολογία όσο και η επιστήμη. Η πρώτη στο βαθμό που αποσωμάτωσε την αλήθεια του ανθρώπου και τον απέκοψε από τον υλικό κόσμο με μια «πνευματικότητα» που αποποιείται την ύλη και δεν τονίζει την ανάσταση των σωμάτων ως βασική προϋπόθεση της αλήθειας του ανθρώπου. Η δεύ-

τερη, η επιστήμη, στον βαθμό που καλλιεργεί την νοημοσύνη ως λειτουργία ανεξάρτητη από το σώμα και με τον τρόπο αυτό καταδυναστεύει με την τεχνολογία τον φυσικό κόσμο, επεμβαίνοντας στον τρόπο του είναι του και αλλοιώνοντας επικίνδυνα την αλήθεια της ταυτότητάς του.

γ) Η καταδυνάστευση του φυσικού κόσμου από την ανθρώπινη νοημοσύνη, όχι από τον άνθρωπο, γιατί στρέφεται και κατά του ανθρώπου το φαινόμενο αυτό, ως ψυχοσωματικού όντος, δεν μπορεί να ανατραπεί παρά μόνο με μια κοινή προσπάθεια επιστήμης και θεολογίας να καταδείξουν τον ψυχοσωματικό χαρακτήρα του ανθρώπου και να αναδείξουν το σώμα του ανθρώπου ως συνδετικού κρίκου μεταξύ αισθητών και νοητών ως μέσου κοινωνίας και επικοινωνίας.

δ) Η Ορθόδοξη Εκκλησία καλείται να προβάλλει με όσο πιο μεγάλη έμφαση μπορεί τα δύο μεγάλα οικολογικά της όπλα, την Θεία Ευχαριστία και τον Ασκητισμό. Με το πρώτο βιώνεται η αξία του υλικού κόσμου ως κόσμος του Θεού και με το δεύτερο αποκαθαίρεται το σώμα από ότι το εμποδίζει να είναι όργανο κοινωνίας με τους άλλους, με το φυσικό περιβάλλον και με τον ίδιο το Θεό. Μια Ευχαριστία που δεν είναι φυσική, σωματική σύναξη επί το αυτό, αλλά προσευχή εξ αποστάσεως τηλεοπτικής ή άλλης, είναι ανώφελη.

5. ΑΣΚΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ

Μάριος Μπέγζος, (2002) Ορθοδοξία και Ελληνισμός στην Τρίτη Χιλιετία, Καρυές, Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου Αγίου Όρους (CD ROM)

ΑΣΚΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ

Τοῦ κ. ΜΑΡΙΟΥ ΜΠΕΓΖΟΥ

Ἐπ. Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς
τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Τό οικολογικό πρόβλημα ἔχει μίαν αἰτία καί μίαν ἀφορμή. Ἡ αἰτία τῆς περιβαλλοντικῆς κρίσης εἶναι ἠθική, ἀλλά ἡ ἀφορμή τῆς εἶναι τεχνική. Ἡ ἀνάδυση τοῦ οικολογικοῦ προβληματισμοῦ ἀποδίδεται στήν προηγμένη τεχνολογία. Ἡ βαθύτερη ὁμως καί οὐσιώδης ρίζα τῆς προβληματικῆς σχέσης τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου μέ τό φυσικό του περιβάλλον ὀφείλεται στή συγκεκριμένη ἠθική στάση του ἀπέναντι σέ αὐτό, ἔχει νά κάνει μέ ἕνα ἦθος ὀρισμένης ὑψῆς τήν ὁποία καλούμεθα νά προσδιορίσουμε προκειμένου νά τήν ἀντιμετωπίσουμε μέ ἐπάρακεια.

Δέν θά καταφέρουμε νά λύσουμε τό οικολογικό πρόβλημα, ἐάν προηγουμένως καί πρωτίστως δέν τό ἀντιμετωπίσουμε ριζικά καί ριζοσπαστικά, δηλαδή πρέπει νά φθάσουμε καί νά ἀγγίξουμε τίς ρίζες του, οἱ ὁποῖες εἶναι ἠθικές καί μεταφυσικές. Ἄν παρομοιάσαμε τό οικολογικό ζήτημα μέ ἕνα δένδρο, τότε θάπρεπε νά ἰσχυρισθοῦμε ὅτι οἱ ρίζες του εἶναι ἠθικές καί οἱ κλάδοι του τεχνικοί. Αὐτό σημαίνει ὅτι χρειάζεται νά τολμήσουμε μιά βαθιά τομή πού ἀποσκοπεῖ στήν ἀνάδειξη τῶν πραγματικῶν αἰτίων του πέρα ἀπό τά φαινόμενα τῶν ἀφορμῶν του.

Ἡ σύγχρονη προηγμένη τεχνολογία εἶναι ἡ πρώτη ἀφορμή τῆς προβληματικῆς μας σχέσης μέ τή φύση. Ἄν χρειάζεται νά προβοῦμε σέ μερικές ἐνδεικτικές ὑπομνήσεις γιά νά προσανατολίσουμε τόν ἐνδιαφερόμενο μελετητή του σέ αὐτό, ἀρκεῖ μόνο νά ἀναφέρουμε συνοπτικά, ἴσως τηλεγραφικά κιόλας, τά παρακάτω σημεία. Ἡ ἐξάντληση τῶν ἐνεργειακῶν ἀποθεμάτων τῆς ἡφελίου, ἡ μόλυνση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ἡ καταστροφή τῶν οἰκοσυστημάτων, ἡ ἐξαφάνιση βιοτόπων, ἡ ἐξάλειψη σπανίων εἰδῶν τοῦ ζωϊκοῦ βασιλείου, ὁ ἀβίωτος βίος τῶν μεγαλουπόλεων, ἀπειλητικά φυσικά φαινόμενα, ὅπως αὐτό τό λεγόμενο "φαινόμενο τοῦ θερμοκηπίου", τῆς "ὀπῆς τοῦ ὄζοντος" κ.ἄ.δ. συνθέτουν τό ἐφιαλτικό σκηνικό πού μονολεκτικά ἐπονομάζεται "οικολογικό πρόβλημα".

Μιά εἰδικότερη πτυχή τοῦ ἴδιου αὐτοῦ ζητήματος εἶναι ἡ εἰρηνική χρήση τῆς πυρηνικῆς ἐνέργειας. Μέ τήν ἐνεργειακή κρίση τῆς δεκαετίας τοῦ 1970 ἐξαιτίας τῆς ἀπότομης αὔξεσης τῆς τιμῆς τοῦ πετρελαίου σέ

συνδυασμό με τη σταδιακή ελάττωση των ενεργειακών αποθεμάτων της γης, τέθηκε το περιβαλλοντικό πρόβλημα με ιδιαίζουσα οξύτητα. Πρόκειται για την εξεύρεση άλλης πηγής ενέργειας, εκτός από το πετρέλαιο και τον άνθρακα, που παραδοσιακά αιματοδοτούσαν τη Βιομηχανική Έπανάσταση. Αυτή ή άλλη πηγή ενέργειας χρειαζόταν να είναι φθηνή και άφθονη, να μην υπόκειται σε στερήσεις όπως οι δυο άλλες γνωστές (πετρέλαιο και άνθρακας) και επιπλέον, αν όχι ίσως κατά κύριο λόγο, να μην συνεπιφέρει εξαρτήσεις από άλλες χώρες, όπως συνέβαινε με τις πετρελαιοπαραγωγές επικράτειες του αραβικού ιδίως κόσμου, και ακόμα να μην συνεπάγεται ύψηλό κόστος μεταφοράς.

Η προσφορότερη τεχνοκρατική απάντηση βρισκόταν στην κατασκευή εργοστασίων πυρηνικής ενέργειας, όπου θα επιτυγχανόταν το μέγιστο κέρδος με το ελάχιστο κόστος. Και πράγματι καταδείχθηκε ότι το οικονομικό κέρδος ήταν ύπαρξο, αλλά εξίσου βέβαιο καταφάνηκε ότι ήταν το οικολογικό κόστος αυτού του έγχειρήματος. Το τεχνολογικό όφελος συνίστατο στην εξασφάλιση φθηνής και άφθονης ενέργειας χωρίς εξαρτήσεις που δικαίωσε απόλυτα τις προσδοκίες των τεχνοκρατών. Το οικολογικό όμως κόστος αποδείχθηκε δυσβάστακτο και δυσανάλογα επαχθές σε σύγκριση με τα όποια και όσα οικονομικά ωφέληματα. Τα απόβλητα ενός πυρηνικού εργοστασίου μολύνουν ανεπανόρθωτα το φυσικό περιβάλλον, απειλούν την υγεία και τη ζωή των μελών του κοινωνικού περιβάλλοντος, καθώς επίσης τα απόβλητα ή αναπόφευκτα ατυχήματα στα πυρηνικά εργοστάσια δημιουργούν έστιες ραδιενεργού μόλυνσης με ολέθριες συνέπειες για μεγάλο χρονικό διάστημα και σε ευρεία γεωγραφική κλίμακα. Τεκμήρια τέτοιων πραγματικοτήτων υπήρξαν τα πασιγνωστα ανά την υφήλιο πυρηνικά ατυχήματα στο αμερικανικό Χάρισμπουργκ (1979) και στο σοβιετικό Τσερνομπίλ (1986).

Υπό το φως αυτών των συγκεκριμένων και αδιάψευστων εμπειριών της ανθρωπότητας τέθηκε το οικολογικό πρόβλημα σε όλο το τραγικό του βάθος και το διλημματικό του εύρος. Η τεχνολογία είναι ή άφορμή του, αλλά πραγματική αιτία είναι ή ήθικη. Το συγκεκριμένο ήθικό δίλημμα με ευκαιρία την ανέγερση ή μη εργοστασίων παραγωγής πυρηνικής ενέργειας ήταν: οίκονομία ή οικολογία; Προτίμηση του ατομικού κέρδους ή επιλογή του συλλογικού όφελους; Προτεραιότητα στο άτομο ή στο περιβάλλον, κοινωνικό και φυσικό; Τα απορήματα που όρθώθηκαν εφιαλτικά ενώπιον των ανθρώπων είχαν ως εξής: Ποιά αξία έχει ή απόκτηση φθηνής και άφθονης ενέργειας από ένα πυρηνικό εργοστάσιο, όταν διακυβεύεται ή εξαφάνιση του φαινομένου της ζωής από το προσώπου της γης; Τι να την κάνουμε τη δημιουργία νέων θέσεων καλοαμειβόμενης και άνετης εργασίας, τη βελτίωση των όρων απασχόλησης, την καταπολέμηση της ανεργίας, τη μείωση των ωρών εργασίας και άλλες αναμφισβήτητα καλοδεχούμενες βελτιώσεις στην κατεύθυνση μιας ολοένα πιο ξαν-

θρωπιόμενης βιοτῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν ὁμως ἀπειλεῖται ἡ ζωὴ μας ἀπὸ τὸ κάθε Τσερνομπίλ;

Ἡ τεχνικὴ ὑπῆρξε ἡ μαῖα τῆς οἰκολογίας, ἡ πραγματικὴ ὁμως μητέρα τοῦ περιβαλλοντικοῦ προβλήματος εἶναι ἡ ἠθικὴ. Κανείς δὲν ἀμφιβάλλει γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῆς σύγχρονης προηγμένης τεχνολογίας στὴ δημιουργία τοῦ γορδίου δεσμοῦ πού ἀκούει στό ὄνομα "περιβαλλοντικό ζήτημα". Π' αὐτό δὲν χρειάζεται νά ἐπιμείνουμε σέ αὐτό εἰδικά τό σημεῖο. Ἡ τεχνικὴ λειτούργησε ὡς ὁ ἐμβρυουλκός πού ἐκμαίευσε τὸ οἰκολογικό τερατούργημα. Ἡ γνήσια, πραγματικὴ καί φυσικὴ μήτρα πού ἐπώασε τὸ περιβαλλοντικό μας τέρας εἶναι ἡ ἠθικὴ: πρόκειται γιὰ μιὰ ἐντελῶς συγκεκριμένη καί ἐπιστημονικά τώρα πιά προσδιορισμένη ἠθικὴ συμπεριφορὰ τοῦ νεώτερου πολιτισμένου ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Ἐκεῖ λοιπόν ἐντοπίζεται τὸ νευραλγικό σημεῖο τοῦ προβλήματος καί πουθενά ἄλλοῦ. Ὁ "κόμπος" στό "χτένι" τῆς οἰκολογίας βρῖσκεται στό ἦθος μας, στὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὴ φύση.

Μέ μιὰ τέτοια ἀφετηριακὴ διαπίστωση προχωροῦμε στὴν ἀνίχνευση αὐτῆς τῆς συγκεκριμένης σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μέ τὴ φύση πού σέ κάποια ὀρισμένη χωροχρονικὴ συγκυρία ἄγει στὴν οἰκολογία. Μιὰ ρηξικέλευθη τομὴ στὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ καί μάλιστα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ εἶναι ἡ Ἀναγέννηση μέ συμβατικό χρονολογικό ὄροσημο τὸν 15ο αἰώνα. Τότε ἐγκαινιάζεται μιὰ ἐντελῶς ἄλλη στάση ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι σὸν Θεό, τὸν ἄνθρωπο, τὴν κοινωνία, τὴ φύση καί τὸν κόσμο.

"Ὅτι ἰσχύει πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση ἐπονομάζεται "παραδοσιακότητα" καί χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν κοινωνικότητα καί τὴ θρησκευτικότητα. Ὅλοι οἱ παραδοσιακοὶ πολιτισμοὶ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση καί ἔξω ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, πού δικαιωματικά καί ἀδιαμφισβήτητα εἶναι ἡ μήτρα τοῦ ἀναγεννησιακοῦ νεώτερου δυτικοευρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, διακρίνονται ἀπὸ δύο χαρακτηριστικά γνωρίσματα πού εἶναι ἡ προτεραιότητα τοῦ συλλογικοῦ, κοινωνικοῦ, κοινοτικοῦ ἢ ὁμαδικοῦ στοιχείου ἀπέναντι στό ἀτομικό, μερικό ἢ εἰδικό, καθὼς ἐπίσης ἡ ἀδιάψευστη πρωτοκαθεδρία μιᾶς κάποιας μορφῆς θρησκείας, μονοθεϊστικῆς ἢ πολυθεϊστικῆς, προφητικῆς ἢ μυστικιστικῆς, "ὀρθόδοξης" ἢ "αἰρετικῆς".

Μέ τὴν Ἀναγέννηση καθιερῶνεται στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη ἀρχικά καί σέ ὀλόκληρη τὴν οἰκουμένη, ὑφέλιο σήμερα πιά, μιὰ ἄλλη "ἠθικὴ" πού ἐπονομάζεται "νεωτερικότητα" καί φέρει δύο ἐντελῶς ἀντίθετα διακριτικά γνωρίσματα: τὴν ἐξατομίκευση καί τὴν ἐκκοσμίκευση τῆς ζωῆς. Ἡ θρησκεία περνᾷ στό περιθώριο τῆς πραγματικότητας καί ἡ κοινωνία παραδίδει τὰ σκῆπτρα τῆς πρωτοκαθεδρίας στό ἄτομο. Σέ καθεμιὰ ἀπὸ αὐτές τίς δύο πολιτιστικὲς στάσεις ζωῆς ἀντιστοιχεῖ μιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ τοποθέτηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὴ φύση. Ἡ παραδοσιακότητα θεωρεῖ τὴ φύση ὡς κτίση τοῦ Θεοῦ στὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος εἶναι διαχειρι-

στής και οικονόμος, επίγειος ιερέας της δημιουργίας του έπουράνιου Θεού στον Όλοίο όφείλει την ύπαρξή του μαζί με τό φυσικό του περιβάλλον. Η νεωτερικότητα προτείνει ένα έντελώς άλλο πρότυπο σχέσεων του ανθρώπου με τόν κόσμο: ή φύση είναι κτήση του ανθρώπου, κτήμα του, ό άνθρωπος είναι ιδιοκτήτης του κόσμου, κάτοχος και κήτορας, αὐτεξούσιος κυρίαρχος τής φύσης και απόλυτος αφέντης του περιβάλλοντος, φυσικού και κοινωνικού, τό όποιο διαθέτει και διαχειρίζεται σύμφωνα με τή βούλησή του χωρίς νά λογοδοτεί σέ κανέναν απόλύτως, ούτε σέ Θεό ούτε σέ άνθρωπο ούτε στή φύση ούτε στήν κοινωνία.

Τό οικολογικό πρόβλημα είναι ανύπαρξτο, ανέφικτο και άδιανόητο μέσα στα πλαίσια τής παραδοσιακότητας. Μόνο έντός τών όρίων τής νεωτερικότητας μπορεί νά υπάρξει περιβαλλοντικό ζήτημα. Καί έτσι πράγματι συνέβη, όχι διότι δήθεν ή προηγμένη τεχνική εϋθύνεται γι' αυτό, αλλά έπειδή ή συγκεκριμένη ήθική του νεώτερου δυτικοευρωπαϊκού αναγεννησιακού πολιτισμού μετέτρεψε τή φύση από κτίση (με -ι-) του Θεού σέ κτήση (με -η-) του ανθρώπου. Συνεπώς ή όποια ένδεχόμενη επίλυση του οικολογικού προβλήματος δέν μπορεί παρά νά έπιτευχθεί μέσα στα πλαίσια τής ήθικης και όχι βεβαίως τής τεχνικής, ή όποια μπορεί νά γίνεται συνυπεύθυνη, αλλά δέν είναι ή κυρίως υπεύθυνη γιά τήν ανάδυση του περιβαλλοντικού ζητήματος.

Στήν παραδοσιακότητα συνυπάρχουν τρία τουλάχιστον στοιχεία: ή ανυπαρξία οικολογικού προβλήματος, ή παρουσία τής ορθόδοξης θεολογικής κληρονομιάς και ή βίωση τής άσκητικής ήθικης παράδοσης. Πώς άραγε διαπλέκονται τά τρία αυτά δεδομένα πού όριοθετούν μιά κάποια όρατή διεξόδο στο οικολογικό πρόβλημα σήμερα; Σέ αυτό κυρίως τό έρώτημα έπιχειρούμε νά συνεισφέρουμε μιά κάποια συμβολή απάντησης. "Αν ζητείτο μάλιστα νά διατυπώσουμε τή σκέψη μας σύντομα και περιεκτικά, σχεδόν "προγραμματικά", θά τολμούσαμε νά καταθέσουμε τήν ακόλουθη θέση. Η άσκητική έμπεριέχει τά δυναμικά εκείνα σπέρματα πού μπορούν νά συνεπιφέρουν τή λύση του οικολογικού προβλήματος, εάν και έφόσον αυτά τά σπερματικά στοιχεία γονιμοποιηθοϋν στην έποχή μας.

Δέν πρόκειται γιά κάποιο δήθεν "κουτί τής Πανδώρας" πού τάχα άποτελεί τήν "πανάκεια" τής οικολογίας, αλλά είναι μόνο σπέρματα και στοιχεία, θραύσματα και σπαράγματα, ψηφίδες ενός μωσαϊκού από μιά παλιά και πλούσια παράδοση, τήν Ορθοδοξία, ή όποια έδειξε τή σοφία της ζώντας, έπιβιώνοντας και άντέχοντας σέ πολλές όσο και δεινές κομοιοστορικές τρικυμίες. Από μιά τέτοια πολύτιμη πολιτιστική κληρονομιά άντλούμε στοιχεία πού πιστεύουμε πώς μπορεί πάλι σήμερα νά αναδειχθοϋν σέ όδοδείκτες χρήσιμους γιά τήν έξοδό μας από τό χάος τών μοντέρνων καιρών μας, πού μεταξύ τών άλλων έπισημαίνεται και στην οικολογία.

Ὅτι ἐγγράφεται μέσα στήν ὀρθόδοξη θεολογία βιώνεται στήν ἀσκητική ζωὴ καθημερινά κι ἐμπρακτα, ἄμεσα καί συγκεκριμένα, μέ τρόπο ἀπτό καί ὄρατό. Πρόκειται γιά τό ἦθος τῆς κτίσης πού ἀντίκειται στό ἦθος τῆς κτήσης. Ὁ ἀσκητής θεωρεῖ τή φύση ὡς κτίση μέ -ι- καί ποτέ ὡς κτήση μέ -η-. Ὁ κόσμος εἶναι ἡ κτίση τοῦ ἀκτίστου Θεοῦ καί ὄχι ἡ κτήση τοῦ ἀνθρώπου. Πά τόν ἀσκητή ὁ ἄνθρωπος εἶναι κτίτορας τῆς φύσης (μέ -ι-) καί οὐδέποτε ἐπιτρέπεται νά γίνει κτήτορας τῆς φύσης (μέ -η-). Ἡ ἀσκητική διδάσκει σέ ὄλους μας τή σοφία ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά πάψει νά θεωρεῖ τόν ἑαυτό του κτήτορα-ιδιοκτήτη τοῦ σύμπαντος καί ὀφείλει νά ἀντιληφθεῖ πῶς εἶναι μόνο κτίτορας, κτίστης, πλάστης καί συνδημιουργός, διαχειριστής καί οἰκονόμος, "ιερέας" τοῦ κόσμου, λειτουργός σέ μιά "κοσμική λειτουργία", μιά κάποια νοητή "εὐχαριστία" τοῦ σύμπαντος.

Ἐνάμεσα στή φύση ὡς κτίση καί κτήση φαίνεται νά ὑπάρχει διαφορὰ ἐνός μόνου γράμματος: τό -ι- καί τό -η-. Στήν πραγματικότητα ὁμοῦς ὑφίσταται μιά ἀληθινὴ ἄβυσσος ἀνάμεσα στήν κτίση καί στήν κτήση, διότι πρόκειται γιά δύο ἐντελῶς διάφορες στάσεις ζωῆς πού συμποσοῦνται σέ δύο πολιτισμούς, τόν παραδοσιακό καί τό νεωτερικό, οἱ ὅποιοι ἀπέχουν παρασάγγας. Ἀξίζει γι' αὐτό τό λόγο νά ριζοῦμε μιά κάπως ἐνδελεχέστερη ματιά σέ αὐτούς τούς δύο πολιτισμούς σέ ἀναφορὰ πρὸς τό οἰκολογικό πρόβλημα.

Ἡ νεωτερικότητα ἐγκαινιάζεται στόν 15ο αἰῶνα μέ τήν Ἀναγέννηση καί τόν ἀνθρωπισμό στή Δυτικὴ Εὐρώπη γιά νά ἀποκορυφωθεῖ στό 17ο αἰῶνα μέ τό διαφωτισμό καί τήν ἔλευση τῶν διδύμων μεγάλων δυνάμεων τοῦ μοντέρνου κόσμου πού εἶναι ἡ τεχνολογία καί ἡ ἰδεολογία. Ἐκδηλᾶ διακριτικὰ γνωρίσματα τῆς νεωτερικότητας γίνονται ἡ ἐξατομίκευση καί ἡ ἐκκοσμίκευση. Τό ἐλκυστικὸ δῶνυμο ἰνδαλμα τοῦ μοντέρνου τρόπου ζωῆς εἶναι ἡ βιοτικὴ εὐημερία καί ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία πού κατοχυρώνονται ἀντίστοιχα ἀπὸ τήν τεχνικὴ πρόοδο καί τήν πολιτικὴ χειραφέτηση. Κεντρικὴ ἰδέα τῆς νεωτερικότητας ἀποβαίνει ἡ κτητικότητα. "Γνωρίζω σημαίνει κατέχω": αὐτό εἶναι τό "πιστεύω" τοῦ συγχρόνου ἀνεπτυγμένου, πολιτισμένου, ἐξευρωπαϊσμένου καί ἐκβιομηχανισμένου ἀνθρώπου τῆς ἀστικῆς κοινωνίας μέ τήν οἰκονομία τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς. Γνωρίζει μόνο ὅποιος κατέχει τό ἀντικείμενό του. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κύριος, κάτοχος, κτήτορας τῆς φύσης, κυρίαρχος καί κατακτητὴς τοῦ κόσμου. Ἐτσι καθιερώνεται μιά κτητικὴ καί κατακτητικὴ διαδικασία σχέσεων τοῦ ἐμφύχου πρὸς τόν ἄψυχο πόλο τοῦ σύμπαντος, δηλαδή ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί στόν κόσμο. Ἡ φύση θεωρεῖται πιά ὅτι εἶναι μιά ἄψυχη μηχανή, ἓνα ἀντικείμενο πρᾶγμα γιά χρῆση καί κατάχρηση, πρὸς κτήση καί κατάκτηση.

Ἀπὸ τὰ ἄφθονα τεκμήρια πού προσάγονται στίς τεκμηριωμένες ἐρευνες συγχρόνων ἐπιφανῶν δυτικοευρωπαϊῶν καί βορειοαμερικανῶν κρι-

τικών της νεωτερικότητας σημειώνουμε έντελως ένδεικτικά και διόλου εξαντλητικά μερικές μόνο εμφαντικές μαρτυρίες. Ο δικαίως έπονομαζόμενος "πατέρας της νεώτερης ευρωπαϊκής φιλοσοφίας, ο Ρενέ Ντεκάρτ (René Descartes) αποκαλεί τον άνθρωπο "μηχάνημα" ("machinamentum") και "μηχανή μελών" ("machina membrorum"). Ο ιδρυτής της χημείας Ρόμπερτ Μπόυλ (Robert Boyle) επιβεβαιώνει αυτήν τη μηχανιστική ανθρωπολογία με τον ισχυρισμό ότι "οι άνθρωποι είναι μηχανές προικισμένες με βούληση". Η ίδια ή φύση θεωρήθηκε μηχανή και ο Θεός πιστεύθηκε ως ο τέλειος μηχανικός, ύπατος αρχιτέκτονας του σύμπαντος, κατ'επίσημόν τον ώρολογοποιό που κατασκευάζει το ρολόι χωρίς ποτέ πιά να παρεμβαίνει στη λειτουργία του (δεϊσμός).

Η φύση έπλασε πιά νάνα αυτό που πιστευόταν επί χιλιάδες χρόνια στά τεσοεράμιοι πέμπτα της πολιτισμένης ύψηλιου, δηλαδή ότι ήταν ή μάνα - μήτρα που γεννοῦσε και έτρεφε τά παιδιά της, ανθρώπους, ζῶα, φυτά, ὅπως προσεπιμαρτυρεῖται τουλάχιστον από τήν έτυμολογία τῶν ὄρων: materia-matrix- matter (ἄλλη-μήτρα-μητέρα), φύσις (φύεσθαι), natura (nascio). Τώρα πιά στό 17ο αἰώνα ή φύση θεωρεῖται μηχανή από τόν Κέπλερ ("machina mundi"). Σύμφωνα με τόν θεωρητικό θεμελιωτή της βρετανικής εμπειρικής φιλοσοφίας στό 17ο αἰ., τόν Φράνσις Μπαίηκον (Francis Bacon) ή φύση εἶναι μιά "σκάβα" τήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά ἐκμεταλλευθεῖ ἀνάλογα και διακηρύσσει ρητά ὅτι σκοπός της φυσικής ἐπιστήμης εἶναι νά αἰχμαλωτίσει τή σκάβα - γῆ μαζί με τά παιδιά της. Σέ ἀγαστή ἀρμονία με τόν σύγχρονό του Βρετανό φιλόσοφο, ὁ Γάλλος Ντεκάρτ θά θέσει ὡς σκοπό της θετικής ἐπιστήμης τήν κατακυρίαση της φύσης γιά νά γίνουν οἱ ἄνθρωποι "κύριοι και κήτορες της φύσης" ("maitres et possesseurs de la nature"). Τέλος, στόν ἐπόμενο αἰώνα, μέσα στό ἀπόγειο του διαφωτισμοῦ, θά διακηρυχθεῖ ἀπό τόν ἡγήτορα της γερμανικής ιδεαλιστικής φιλοσοφίας, τόν Κάντ (Κάδῶ) στόν περίφημο πρόλογο της δεύτερης ἔκδοσης του μνημειώδους ἔργου του "Κριτική του Καθαροῦ Λόγου" ὅτι ή φύση μοιάζει με ἕναν ἀνακρινόμενο, ή πειραματική διαδικασία της φυσικής ἐπιστήμης εἶναι ὡς τά βασανιστήρια και ὁ φυσιογνώστης παρομοιάζεται με τόν ἀνακριτή που χρησιμοποιεῖ βασανιστήρια γιά νά ἐκμαιεύσει μυστικά ἀπό τόν ἀνακρινόμενο.

Δέν χρειάζεται νά προσκομίσουμε ἄλλες μαρτυρίες γιά νά πάρει καθένας μιά κάποια γένση της κτητικότητας που στιγματίζει ἀνεξάλειπτα τή νεωτερικότητα του πολιτισμοῦ μας. Ὅποιος ἐνδιαφέρεται νά παρακολουθήσει τήν κριτική που ἀσκήθηκε ἀπό τά κορυφαία φιλοσοφικά και ἐπιστημονικά ἀναστήματα του 20οῦ αἰ. ἐναντίον αὐτῆς της κτητικότητας, ἀρκεῖ νά ἐγκύψει στά μελετήματα της "Σχολῆς της Φρανκφούρτης" (Αντόρνο-Χορχάμμερ, "Διαλεκτική του Διαφωτισμοῦ" κ.ἄ.) καθώς και στά κοσμοθεωρητικά ἔργα ὄλων τῶν πρωτοκορυφαίων θετικῶν ἐπιστημόνων του αἰώνα μας (Αινστάιν, Μπόρ, Χάιζενμπεργκ, Ὁππενχάμμερ, Σαχάροφ

κ.ά.). Δυό παρενθετικές παρατηρήσεις απαιτεῖται νά καταχωρισθοῦν πρὸς ἀποφυγὴ παρεξηγήσεων.

Πολύ ἐνωρίς ἀντέδρασε στὸ μηχανικισμό μιά ἱκανή μερίδα τοῦ νεώτερου δυτικοευρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως ὁ ρομαντισμός στὴν αἰσθητική, ὁ βιταλισμός στὴν ἐπιστήμη, ὁ ὑπαρξισμός στὴ φιλοσοφία. Ἐπίσης ἡ θρησκευτικὴ αὐτοσυνειδησία τοῦ δυτικοευρωπαίου ἀνθρώπου ἀντιτάχθηκε στὴν κτητικότητα μὲ πολυποίκιλους τρόπους, ἀπὸ τὸν εὐσεβισμό (ρωμαιοκαθολικός γιανσενισμός, προτεσταντικός πιετισμός, ἑβραϊκός χασιδισμός) μεταξύ 17ου-18ου αἰ. μέχρι τὸ θεολογικὸ νεοὑπαρξισμό τοῦ αἰώνα μας ἀξιοποιώντας ἄλλοτε τὴ φυσιολατρικὴ κληρονομιά τοῦ χριστιανισμοῦ (περίπτωση Ἁγίου Φραγκίσκου τῆς Ἀσιζῆς) καὶ ἄλλοτε πάλι καταφεύγοντας σὲ ὑπόγεια, λανθάνοντα, "αἵρετικά" καὶ ἀπόκρυφα ρεύματα θρησκευτικῆς χροιάς (μυστικισμός, ἀπο-κρυφισμός, θεοσοφία, ἔσωτερισμός κ.λπ.). Θά ἦταν λάθος καὶ ἀδικία, ἂν θεωρούσαμε σύνολη τὴ δυτικοευρωπαϊκὴ νεωτερικότητα ὡς ὁμογενοποιημένη στὸ μηχανικισμό μὲ τὴν κτητικότητα. Νησιδες ἀντίστασης καὶ θύλακες ἀντίρρησης δέν ἔλειψαν, ἀλλὰ ἐκεῖνο πού ὑπερίσχυσε ὡς ρεῦμα καὶ ἐπικράτησε ὡς τάση στὸ νεώτερο δυτικοευρωπαϊκὸ πολιτισμὸ ἦταν ἡ ἐκκοσμηκευμένη καὶ ἐξατομικευμένη φιλοσοφία τῆς ζωῆς πού τιλοφορήθηκε νεωτερικότητα καὶ διακρίθηκε γιὰ τὴν κτητικότητά της.

Μιά ἀκόμα ἀκροτελεύτια παρατήρηση πού ἐπιβάλλεται νά γίνει εἶναι ὅτι ἡ ἴδια ἡ σύγχρονη φυσικὴ τοῦ 20οῦ αἰώνα ἀναθεώρησε ριζικά καὶ ἐπιστημονικά τὶς βασικότερες κοσμοθεωρητικὲς πεποιθήσεις τοῦ μηχανικισμοῦ τῆς κλασικῆς νευτώνειας φυσικῆς τοῦ 17ου αἰ. Ἰδίως μάλιστα ἡ κτητικότητα καταγγέλθηκε ρητὰ ἀπὸ τοὺς σύγχρονους θετικούς ἐπιστήμονες στὰ φιλοσοφικά τους δοκίμια. Δέν εἶναι ἄλλωστε ἄμοιρο σημασίας ὅτι ὅλοι σχεδόν οἱ κορυφαῖοι φυσικοὶ τοῦ αἰώνα μας φιλοσοφοῦν καὶ θεολογοῦν, ὄχι βέβαια χριστιανικά ἢ θεϊστικά ἀπαραιτήτως, ἀλλὰ μᾶλλον δεῖστικά ἢ ἀγνωστικιστικά, ἐγκαταλείποντας τὸν ἐριστικὸ ἀθεῖσμό προγενεστέρων γενεῶν θετικῶν ἐπιστημόνων.

Ἡ κρίση τῆς νεωτερικότητας ὡς ἀδιέξοδο τῆς κτητικότητας ὤθησε τοὺς σύγχρονους πρωτοπόρους τῆς φυσικῆς νά στραφοῦν στὴν παραδοσιακότητα μὲ τὴν ἄξονική ἀξία τῆς μετοχικότητας, τὴν ὁποία ἀναζητήσαν σὲ ποικίλες θρησκευτικὲς κληρονομίες, εὐρωπαϊκὲς ἢ ἰσλαμικὲς, μονοθεϊστικὲς ἢ πολυθεϊστικὲς, χριστιανικὲς, ἑβραϊκὲς, μουσουλμανικὲς, Ἰνδουιστικὲς, βουδιστικὲς, ταοϊστικὲς ἢ ζενιστικὲς, καθέννας ἀνάλογα μὲ τὸ βαθμὸ οἰκειότητας πού ἔτυχε νά ἔχει μὲ μιά κάποια ἀπὸ αὐτὲς τὶς προμοντέρνες μορφές σοφίας. Ὁ Νίλς Μπόρ (Niels Bohr), πού θεωρεῖται δικαίως ὅτι εἶναι ὁ δευτέρος μετὰ τὸν Ἀϊνστάϊν θεμελιωτὴς τῆς σύγχρονης φυσικῆς, περιγράφει τὴν κατάσταση μὲ τὸν ἀκόλουθο διαφωτιστικὸ τρόπο: "Συνέπεια τῆς ἐξέλιξης τῆς ἀτομικῆς φυσικῆς καὶ μὲ ἀφορμὴ τὸ ἐρμηνευτικὸ πρόβλημα τῆς μικροφυσικῆς ἦταν ἡ παρῶθησή μας νά λά-

βουμε μιά θέση ἀνάλογη μὲ ἐκείνη τῆς ἀρχαίας σοφίας πού ἰσχυριζόταν ὅτι ποτέ δὲν πρέπει νά λημονοῦμε πῶς στὴν ἀναζήτηση τῆς ἁρμονίας μέσα στὴ ζωὴ, στό δράμα τῆς ὑπαρξῆς μας, εἴμαστε ταυτοχρόνως θεατές καί δράστες".

Κι αὐτό γραφόταν στὸν 20ό αἰ. σέ συνειδητὴ ἀντίρρηση πρὸς τὸν ἰσχυρισμό τοῦ Ντεκάρτ στὸ 17ο αἰ. κατὰ τὸν ὁποῖο "εἴμαστε θεατές (spectateurs) καί ὄχι δράστες (acteurs) μέσα στὸν κόσμο". Θά πρέπει, τέλος, νά σημειωθεῖ καί νά ὑπογραμμισθεῖ μάλιστα ὅτι ἡ στροφὴ ἀπὸ τὴν κτητικότητα τῆς νεωτερικότητας στὴ μετοχικότητα τῆς παραδοσιακότητας ἐγκαινιάζεται μὲ θαρραλέο καί δραστικὸ τρόπο στὰ θεωρητικὰ θεμέλια τῆς σύγχρονης πρωτοποριακῆς φυσικῆς, ἡ ὁποία γίνεται ὁ σκαπανέας τῆς μετανεωτερικότητας στὸ τελευταῖο μισό τοῦ αἰῶνα μας.

Ἡ παραδοσιακότητα ἐκφράζεται μὲ τὸ κλασικὸ τῆς δίδυμο, δηλαδή τὴν κοινωνικότητα καί τὴ θρησκευτικότητα, ὅπως προσημειώσαμε, καί ἔχει ὡς σπονδυλικὴ στήλη τὴ μετοχικότητα ἀντὶ τῆς κτητικότητας. "Γνωρίζω σημαίνει μετέχω" εἶναι τὸ θεμελιακὸ ἀξίωμα τῶν παραδοσιακῶν πολιτισμῶν στοὺς ὁποίους ἀνήκει ἡ Ὁρθοδοξία μὲ τίς ἰδιάζουσες ἀποχρώσεις τῆς βεβαίως ἐναντι ἄλλων προμοντέρνων μορφῶν ζωῆς, δυτικοευρωπαϊκῶν (ρωμαιοκαθολικισμός), μεσανατολικῶν (ἰουδαϊσμός, μουσουλμανισμός) καί ἀπωανατολικῶν (Ἰνδία, Κίνα).

Γνώση εἶναι ἡ μετοχὴ τοῦ ὑποκειμένου στὸ ἀντικείμενο, ἡ ἔνωση, ἡ σχέση, ἡ ἀγάπη, ὁ ἔρωτας, ἡ κοινωνία καί ἐπι-κοινωνία, ἡ μετοχὴ καί συμμετοχὴ. Δὲν πρόκειται γιὰ τὴν κατοχὴ τοῦ ἀντικειμένου ἀπὸ τὸ κυρίαρχο ὑποκείμενο, ἀλλὰ γιὰ τὴ μετοχὴ τοῦ ἑνός στὸ ἄλλο, τὴ μετουσία, τὴ μέθεξι, ὅταν τὸ Ἐγὼ τοῦ ἀτόμου μετέχει στὴν οὐσία (μετουσία) τοῦ Ἄλλου (θεοῦ, ἀνθρώπινου, κοινωνικοῦ, φυσικοῦ, κοσμικοῦ, συμπαντικοῦ). Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέρος καί μέλος τῆς φύσης. Ὁ κόσμος εἶναι ὁ οἶκος τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κατοικία του, τὸ ἀνόργανο "οἶτι" τοῦ ὀργανικοῦ του σώματος, τὸ φυσικὸ ἐνδιαίτημα, ἡ ὕλη θεωρεῖται μήτρα ζωῆς ("materia" = "matrix"), ἡ φύση εἶναι ἡ μητέρα ("matter"), ἡ μάνα-γῆ πού γεννᾷ ("-natura" = "nascio"), καί ἀνα-φύει ("φύσις" = "φύεσθαι") ὅλα τὰ ὄντα, ἐμψυχα καί ἄψυχα, ἐνόργανα καί ἀνόργανα, ἔλλογα καί ἄλογα, ἀνθρώπινα καί κοσμικά.

Τεκμήρια δὲν λείπουν γιὰ τὴ θεμελίωση αὐτῆς τῆς ἀποψῆς, μόνο πού ὁ περιορισμένος χῶρος αὐτοῦ τοῦ κειμένου μᾶς ἀποτρέπει ἀπὸ κάθε ἐξαντλητικὴ ἀναφορά. Ἄλλωστε μπορεῖ κάθε ἐνδιαφερόμενος νά ἀνατρέξει σέ ἄλλα μελετήματά μας, ὅπως τὸ πρόσφατο βιβλίό μας "Ψυχολογία τῆς Θρησκείας", ὅπου πραγματευόμαστε τὴν ἔννοια "σχέσις" στὴν ἑλληνικὴ πατερικὴ θεολογία καί δείχνουμε μὲ ποιὸ τρόπο θεμελιώνεται ἡ μετοχικότητα στὴ "σχεσιακότητα" (προτεραιότητα τῆς σχέσης) πού συνελπφέρει μερικὲς ἐνδιαφερόσους ἀνθρωπολογικὲς ἐξισώσεις, ὅπως ὅτι ἡ ὑπαρξὴ εἶναι συνύπαρξις (ποτέ ἀυθύπαρξις καί μοναχικὴ ὑπαρξὴ!), ὁ λόγος εἶναι διάλογος

(κι ὄχι μονόλογος ἢ ἐριστικός ἀντίλογος) καί ἡ ἐπιβίωση εἶναι συμβίωση.

Ὡς ἓνα ἐλάχιστο "δείγμα γραφῆς" τῆς ἀνατολικῆς χριστιανικῆς παράδοσης σέ αὐτό τό θέμα ἀρκεῖ νά μνημονεύσουμε τίς ρητές διατυπώσεις τῶν ἀρεοπαγικῶν κεμένων. Ἐκεῖ διδασκόμαστε ὅτι "ἡ σχέσις σφύζει" (PG 3, 725BC), ἡ γνώση εἶναι συνάρτησις τῆς μετοχῆς μας στήν ἀλήθεια ("πάντα γάρ τά θεῖα καί ὅσα ἡμῖν ἐκπέφονται ταῖς μετοχαῖς μόναις γινώσκειται" PG 3, 645A), ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται "οὐ μόνον μαθῶν, ἀλλά καί παθῶν τά θεῖα" (PG 3, 648B). Καί ὁ Γρηγόριος Νύσσης ρητά ἐξισώνει τή γνώση μέ τή μετουσία: "γνώσις κατά τό ἐγχωροῦν ἐστίν ἡ μετουσία" (PG 46, 176B). Μέ τά λόγια τοῦ πάντα ἀκριβολόγου Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ μπορούμε νά συγκεφαλαιώσουμε τό θέμα μας: "Σχέσις ἐστίν ἡ ἐγγύτης καί ἡ ἀγάπη, ἦγον φιλία καί ἡ κράτησις καί ἡ μετουσία καί ἡ συνάρφεια" (PG 94, 661A).

Ὅτι ἀκριβῶς καταγράφεται στήν ὀρθόδοξη θεολογία, αὐτό εἶναι πού ἐμβιώνεται στήν ἀσκητική παράδοσις τῆς ἐκκλησίας. Ἡ μετοχικότητα ὡς ρητή, σαφής καί κατηγορηματική ἄρνησις τῆς κτητικότητος διαδηλώνεται ἔμπρακτα στήν ἀσκητική ζωή. Τό τρίπτυχο τῶν μοναχικῶν ἀρετῶν (ἀκτημοσύνη, ἀγαμία, ὑπακοή) συνίσταται στήν ἄρνησις τῆς κτητικότητος. Ἡ ἀκτημοσύνη σημαίνει τήν μὴ κτήσι ἀψύχων, ὑλικῶν ἀγαθῶν. Ἡ ἀγαμία δηλώνει τήν μὴ κτήσι ἐμψύχων καί ἐνσωμάτων ἀγαθῶν. Ἡ ὑπακοή δείχνει τήν μὴ κτήσι πνευματικῶν ἀγαθῶν (ἴδιον θέλημα, ἰδιοτέλεια, φιλαυτία, ἐγωπάθεια, αὐτάρχεια).

Ἄντὶ τῆς κτητικότητος ἀψύχων, ἐμψύχων καί ἐγῶ προκρίνεται στήν ἀσκητική παράδοσις ἡ μετοχικότητα. Μέ τά λόγια τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ: "Ἀγαπᾶ πάντας ἀνθρώπους ὁ μηδέν ἀνθρώπινον ἀγαπῶν". Δηλαδή προκειμένου νά σχετισθεῖς μέ τοὺς ἀνθρώπους πρέπει νά χωρισθεῖς ἀπὸ τά ἀνθρώπινα, πού εἶναι ἡ κτήσι ὄντων, ἐμψύχων καί ἀψύχων, ὑλικῶν καί πνευματικῶν, ἀλλοτρίων καί ἰδίων, τῶν ἄλλων καί τοῦ ἐγῶ, πλούτου, δόξας, ἡδονῆς, ἀρετῆς καί ὕλης, χρημάτων καί κτημάτων, πραγμάτων καί σωμάτων. Καί ἔτοι πλέον ὁ μοναχὸς δέν κατέχει, ἀλλὰ μετέχει. Ἀποστρέφεται τήν κατοχή καί στρέφεται στή μετοχή. Δέν θέλει νά εἶναι κύριος καί κτήτορας ("maitre et possesseur"), ἀλλὰ ἐπιθυμεῖ νά γίνῃ μέτοχος καί συμμετοχος, κοινωνός καί κτίτορας (μέ -ι- καί ποτέ μέ -η-), διαχειριστὴς καί οἰκονόμος, ἱερέας καί λειτουργὸς τοῦ σύμπαντος διὰ τῆς εὐχαριστίας: "τά Σά ἐκ τῶν Σῶν Σοί προσφέρομεν κατά πάντα καί διὰ πάντα"!

Τί ἄλλο πιά χρειάζεται νά προσκομίσει κάποιος γιὰ νά καταστήσει κάπως ὀρατὴ τὴ σχέση τῆς ἀσκητικῆς μέ τὴν οἰκολογία στήν Ὁρθοδοξία; Ἀπὸ φόβο μήπως μακρολογήσουμε καί φλυαρώντας μολύνουμε τὴν ἀτιμόσφαιρα τῆς ἀσκήσεως πού διαποτίζεται ἀπὸ τὴ σιωπή, "τόν λόγον τοῦ μέλλοντος αἰῶνος" (Ἰσαάκ ὁ Σύρος), σπεύδουμε νά διακόψουμε τό κείμενό μας μέ μιά πάρα πολὺ εὐγλωττὴ ρῆσις ἑνὸς πρωτοκορυφαίου κεμέ-

νου της ορθόδοξης άσκητικής παράδοσης, τό όποιο ό Ντοστογιέφσκι άγα-
ποϋσε νά έχει διαρκώς στό προσκέφαλό του και νά έντρυφά σέ αυτό, τά
περίφημα "Άσκητικά" του άββά Ίσαάκ του Σύρου: "καρδιά έλεήμων
ύπέρ πάσης τής κτιστής φύσεως ... Καί τί έστι καρδιά έλεήμων; Καί είπε:
Καϋσις καρδιάς ύπέρ πάσης τής κτίσεως, ύπέρ των άνθρώπων, και των
όρνέων, και των ζώων, και των δαιμόνων, και ύπέρ παντός κτίσματος"
(Άσκητικά, Λόγος ΠΑ'). Κι άς μήν λημονοϋμε ποτέ ότι ή σωτηρία του
άνθρώπου όρίζεται κάπως έτσι στην άσκητική παράδοση τής Όρθοδο-
ξίας: "Εί έχεις καρδιαν, δύνασαι σωθήναι" (Γεροντικόν, άββάς Παμβώ, ι').

ΕΠΙΛΟΓΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Προκειμένου νά αποφυγϋμε την περιττή επιβάρυνση του κειμένου μέ βιβλιογραφι-
κές αναφορές παρατέμπουμε τόν ένδιαφερόμενο κριτικό μελετητή σέ προγενέστερα αυτο-
τελή μελετήματά μας, όπου παρέχονται οι άπαραίτητες τεκμηριώσεις και έπιχειροϋνται
χρήσιμες έξειδικεύσεις του ζητήματός μας. Άπό τις μονογραφίες μας παρατέμπουμε στίς
έξής: Μ. ΜΠΕΓΖΟΣ, Διαλεκτική Φυσική και Έσχατολογική Θεολογία, Άθήνα 1985, Δο-
κίμια Φιλοσοφίας τής Θρησκείας, Άθήνα, Έκδόσεις Γρηγόρη 1988 (Α' έκδοση) 1991 (Β'
έκδοση), Άνατολική Ήθική και Δυτική Τεχνική, Άθήνα, Έκδόσεις Γρηγόρη 1993, Φιλο-
σοφική Άνθρωπολογία τής Θρησκείας, Άθήνα, Έκδόσεις "Ελληνικά Γράμματα" 1994,
Ψυχολογία τής Θρησκείας, Άθήνα, "Ελληνικά Γράμματα" 1996. Άπό τή νεοελληνική θε-
ολογική βιβλιογραφία διακρίνουμε μόνο τρεις συγγραφείς μέ σοβαρή και στιβαρή ένα-
σχόληση, χωρίς δημοσιογραφικές φλυαρίες ή κοινότοπες θριαμβολογίες περί θεολογικής
οίκολογίας. Πρόκειται γιά τούς έξής πού αναφέρουμε μέ αλφαβητική σειρά: Ι. ΖΗΖΙΟΥ-
ΛΑΣ, Ή Κτίση ως Εύχαριστία, Άθήνα, Έκδόσεις "Ακρίτας" 1992, Α. ΚΕΣΣΕΛΟΠΟΥΛΟΣ,
Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον, Σπουδή στον Άγιο Συμεών τόν Νέο Θεολόγο, Άθή-
να, Έκδόσεις "Δόμος" 1989, Ν. ΝΗΣΙΩΤΗΣ, "Ή Φύση ως Κτίση": περιοδικό Σύναξη,
τεύχος 14, Άπρίλιος-Ίούνιος 1985, σελ. 11-20. Ή προμετωπίδα μέ άστερίσκο προέρχεται
άπό τόν Χ. ΣΚΟΛΙΜΟΦΣΚΙ, Οίκοφιλοσοφία, μετ. Δ. Κούρτοβικ, Άθήνα, Έκδόσεις "Κάλ-
βος" 1984, σελ. 160έπ.-

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

1. ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΟΡΘΡΟΝ

Εἰς τό “Θεός Κύριος” τά ἀπολυτίκια, ὡς ἔθος.

Μετά τήν α΄ στιχολογίαν, Κάθισμα.

Ἦχος α΄. Τόν τάφον σου Σωτήρ

Τά πάντα ὡς Θεός, συστησάμενος λόγῳ, καί ταῦτα συντηρῶν, ἐν πολλῇ ἀρμονίᾳ, συντήρησον ὡς εὐσπλαγχνος, ἀπερίτρεπτον Κύριε, τό περίζωμα, τό περιβάλλον τήν κτίσιν, καί ἀπότρεψον, ἀπό τῆς γῆς πᾶσαν βλάβην, ἀρρήτῳ δυνάμει σου.

Θεοτοκίον

Θεόν ὑπερφυῶς, συλλαβοῦσα Παρθένε, καί τέξασα σαρκί, διά πλήθος ἐλέους, οἰκτείρησον Πανάμωμε, τοὺς πιστῶς σε δοξάζοντας, καί ἐκκάθαρον, ἀμαρτιῶν πολυτρόπων, τήν διάνοιαν, καί τήν καρδίαν τοῖς ρείθροις, ἡμῶν τῆς σῆς χάριτος.

Μετά τήν β΄ στιχολογίαν, Κάθισμα.

Ἦχος δ΄. Κατεπλάγη Ἰωσήφ

Κατ’ ἀρχάς παμβασιλεῦ, ἐθεμελίωσας τήν γῆν, ἔργα δέ τῶν σῶν χειρῶν, Σωτήρ εἰσιν οἱ οὐρανοί, καί σύν ἡλίῳ,

σελήνη καί οἱ ἀστέρες, ἅπαντα τήν σήν μεγαλειότητα, ἅμα καί ἰσχύν, ἀνακηρύττοντα, ὧνπερ ἀτάρακτον φύλαττε πάντοτε, τήν συνοχήν καί εὐπρέπειαν. Τῷ σῶ γάρ πάντα, Λόγε ὑπέικει, παντοδυνάμω νεύματι.

Θεοτοκίον

Α'πορρήτως ἐν γαστρὶ, τόν ὑπερούσιον Θεόν, συλλαβοῦσα Μαριάμ, δίχα τροπῆς τε καί φυρμουῦ, τοῖς ἐν κόσμῳ προήγαγες ὑπέρ φύσιν, λύοντα ἡμᾶς τῆς κατακρίσεως· ὅθεν τά πολλά μεγαλεῖά σου, ὑμνολογοῦμεν καί πίστει δοξάζομεν, τόν ἀκατάληπτον τόκον σου. Ἄλλ' ὦ Παρθένε, Θεοκυῆτορ, ρύου ἡμᾶς πάσης θλίψεως.

Μετά τόν Πολυέλεον, Κάθισμα.

Ἦχος πλ. δ' . Τήν Σοφίαν καί Λόγον

Ε'κ μή ὄντων τά πάντα παραγαγών, καί συνέχων πανσόφως καί κυβερνῶν, φιλόανθρωπε Κύριε, βασιλεῦ πάσης κτίσεως, ἀπήμονα συντήρει, τήν τάξιν ἣν ἔθηκας, καί πᾶσαν εὐκρασίαν, παράσχου τοῖς δούλοις σου· ὅθεν καί εὐκράτους, διαπνέων ἀέρας, διάλυσον ἅπαντα, τά λοιμώδη μιάσματα, ἐκ τῆς γῆς παντοδύναμε· καί δίδου τήν εἰρήνην τήν σήν, ζωοδότα ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ἵνα πάντες ὑμνῶμεν, τήν σήν ἀγαθότητα.

Θεοτοκίον

Ο τῶν ὄλων Δεσπότης καί ποιητής, ἐξ ἀχράντου γαστρός σου σάρκα λαβών, προῆλθεν ὡς ἄνθρωπος, μή τραπίεις τῇ Θεότητι, καί σωτηρίαν πᾶσι, παρέσχετο Πάναγνε, τοῖς πίστει προσκυνούσι, τόν ἄφραστον τόκον σου. Ὅθεν Θεοτόκε, ἀειπάρθενε Κόρη, πιστῶς καταφεύγομεν, τῇ θερμῇ προστασίᾳ σου, καί σωζόμενοι κράζομεν· Πρέσβευε τῷ σῷ Ἰῳ καί Θεῷ, τῶν πταισμάτων ἄφεσιν δωρήσασθαι, τοῖς εὐσεβῶς ἀνυμνουσι, τά πολλά μεγαλειᾶ σου.

Τούς ἀναβαθμούς.

Τό α' ἀντίφωνον τοῦ δ' ἤχου
καί τό Προκείμενον.

Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστόν τό ὄνομά σου
ἐν πάσῃ τῇ γῆ.

Στίχ: Ὅτι ὄψομαι τοῦς οὐρανοῦς ἔργα τῶν δακτύλων σου,
σελήνην καί ἀστέρας ἃ σύ ἐθεμελίωσας.

Εὐαγγέλιον Ἐκ τοῦ κατά Λουκᾶν.

Ζήτηι τῷ Σαββάτῳ τῆς ἰστ' ἑβδομάδος Λουκᾶ.

Ὁ Ν' ψαλμός καί εἶτα·

Δόξα. Ταῖς τῶν Ἀποστόλων...

Καί νῦν. Ταῖς τῆς Θεοτόκου...

Ἰδιόμελον. Ἦχος πλ. 6'

Στίχ: Ἐλέησον με, ὁ Θεός κατά τό μέγα ἔλεός σου...

Ο ἐν σοφίᾳ τὰ πάντα συντηρῶν, καὶ συνέχων καὶ κατευθύνων Κύριε, πρὸς κυβέρνησιν ἡμῶν, καὶ ἀσφαλῆ ὁδήγίαν, ἐν ταῖς τρίβοις τῶν ἐντολῶν σου, τὰς ἱκετηρίου δεήσεις ἡμῶν δέξαι, καὶ λύτρωσαι ἡμᾶς, ἐπιχειμένων κινδύνων, καὶ πάσης πρὸς τό χειρὸν ἀλλοιώσεως, τῶν τῆς φύσεως ὄρων, καὶ σῶσον τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Ὁ Ἱερεύς: Σῶσον, ὁ Θεός.

Εἶτα ὁ κανὼν, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·

“Χριστέ Σωτὴρ ἡμᾶς διασώζεις. Γερασίου”

Ὦδὴ α΄ . Ἦχος πλ. δ΄ . Ὑμνὸν διοδεύσας

Χρηστότητι Λόγε καὶ οἰκτιρμοῖς, καμπτόμενος βᾶνον, οὐρανόθεν ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ρεῖθρα τοῦ θεοῦ σου ἐλέους, πρὸς σωτηρίαν ἡμῶν πολυέλεε.

Ρυπούμενοι πάθεσι χαλεποῖς, μολύνομεν Σῶτερ, τὴν ἀτμόσφαιραν ταῖς δειναῖς, ἡμῶν ἐνεργείαις ἀλλά δίδου, ἡμῖν γνησίαν μετάνοιαν Κύριε.

Ιλέψ ἐν ὄμματι ἐφ’ ἡμᾶς, ἐπίβλεψον Σῶτερ, καὶ ἀπόστρεψον ἐκ τῆς γῆς, τὸν ὄλεθρον τὸν ἐξ ἰοβόλων, ἐνεργειῶν καὶ ἀφρόνων δεόμεθα.

Θεοτοκίον

Σωτῆρα τεκοῦσα μετά σαρκός, τόν ἄναρχον Λόγον, ἐξ
αἱμάτων σου τῶν ἀγνῶν, Κεχαριτωμένη Θεοτόκε, σῶσον
ἡμᾶς ἐκ δεινῶν περιστάσεων.

ᾠδὴ γ´. Σὺ εἶ τό στερέωμα

Τῶν χειρῶν σου Δέσποτα, ἔργα ἅ πάλαι παρήγαγες, τήρει
αἰί, οἷς ἔθηκας νόμοις, ἀκλινῆ καὶ ἀσάλευτα.

Εᾶν ἀνεξάντλητον, τῆς εὐσπλαγχνίας τό πέλαγος, τάς
καθ' ἡμῶν, λυμώδεις ἐμπνεύσεις, πανοικτίρμον διάλυσον.

Σὺ εἶ πάντων Κύριος, σύ Ζωοδότα ἐκκάθαρον, πάσης
φθορᾶς, τά στοιχεῖα Σῶτερ, ἐν οἷς ζῶμεν οἱ δούλοι σου.

Θεοτοκίον

Ωφθης ἐνδιαίτημα, τοῦ Ποιητοῦ πάσης κτίσεως, Κόρη
Ἄγνη, τοῦτον ἐκ γαστροῦ σου, ἀπορρήτως κυήσασα.

Κάθισμα

ᾠχος πλ. α´ Τόν συνάναρχον Λόγον

Ως Δεσπότη καὶ Κτίστη ἡμῶν φιλόνηρωπε, σοί προσπί-
πτομεν πίστει καὶ ἐκβοῶμέν σοι· τήν ἀτμόσφαιραν

ἡμῶν καὶ τὴν γῆν ἅπασαν, ἐκ λυμεῶνων χαλεπῶν, διατήρει
ἄσινῃ, καὶ δίδου ἡμῖν οἰκτίρμον, μετάνοιαν καὶ ὑγείαν, πρὸς
σωτηρίαν τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Θεοτοκίον

Τὸν Δεσπότην τῶν ὅλων κυοφορήσασα, ἐξ ἀγνῶν σου
αἱμάτων ὑπὲρ κατάληψιν, καὶ παρθένος ὡς τό πρὶν
ἄφθορος μείναςα, πάσης κακίας καὶ φθορᾶς, τοῦ δολίου πτερ-
νιστοῦ, διάσωζε Θεοτόκε, τοὺς ἀδιστακτῶν καρδία, τῇ προστα-
σία σου προστρέχοντας.

Ὡδή δ' . Εἰσακήκοα Κύριε

Τὰ τὴν γῆν περιβάλλοντα, φύλαττε στοιχεῖα ἀβλαβῆ Κύ-
ριε, καὶ ἡμᾶς εὐλόγει πάντοτε, ἵνα τῷ σῶ φόβῳ πορευώ-
μεθα.

Ηλλοιώθημεν Κύριε, ἐν τῇ παραβάσει τοῦ θείου νόμου
σου, διὰ τοῦτό σου δεόμεθα· δίδου ἡμῖν βίου ἐπανόρθω-
σιν.

Ρύπασμάτων ἀπάλλαξον, καὶ ἐξ ὀλεθρίων Σῶτερ ἐμπνεύ-
σεων, τὴν γῆν πᾶσαν τῇ ἰσχύϊ σου, ἵνα μεγαλύνωμεν τό
κράτος σου.

Θεοτοκίον

Η τεκοῦσα ἐν σώματι, τὸν δημιουργόν ἀπάσης τῆς κτίσε-
ως, Θεοτόκε ἀειπάρθενε, ρῦσαι ἡμᾶς πάσης περιστάσε-
ως.

Ὡδή ε΄ . Φώτισον ἡμᾶς

Μώμων ψυχικῶν, ἡμᾶς κάθαρρον φιλόθρωπε, καί συντήρει ἐν τῇ τάξει ἑαυτοῦ, τό διάζωμα τῆς γῆς ἐκδυσωποῦμέν σε.

Αῖνον ζώην, διανύειν ἡμᾶς Κύριε, ἐν εἰρήνῃ καί ἀγάπῃ ἀληθεῖ, ἐνδυνάμωσον ἡμᾶς τῷ θείῳ φόβῳ σου.

Σύ τόν οὐρανόν, καί τήν γῆν ἐθεμελίωσας, ὡσπερ ψάλλει ὁ Δαβίδ Δημιουργέ· σύ οὖν φύλαττε ἡμᾶς ἐκ πάσης θλίψεως.

Θεοτοκίον

Δέξαι τάς φωνάς, τῶν πιστῶς προσκαλουμένων σε, Θεοτόκε ἀειπάρθενε Ἄγνη, καί παράσχου τήν εἰρήνην ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν.

Ὡδή στ΄ . Τήν δέησιν

Ισχύϊ σου, κραταιᾷ πᾶσαν κτίσιν, ἐστερέωσας φιλόθρωπε Σῶτερ· νῦν δέ ἡμᾶς ἀπειλοῦντος ὀλέθρου, τῇ δυναστείᾳ σου λύτρωσαι Κύριε, καί τό περίζωμα Χριστέ, τό τήν γῆν περιβάλλον διάσωσον.

Αῖνον, τόν αἰθέρα συντήρει, καί τήν χύσιν τοῦ ἀέρος οἰκτίρμον, φθοροποιῶν διαπνεύσεων Λόγε, καί μολυσμῶν καί λοιπῶν ἐπιδράσεων, ἐκ χαλεπῶν ἐνεργειῶν, φερουσῶν πολυώδυνον θάνατον.

Κύ Κύριε, ἐστερέωσας λόγῳ γῆς τὴν σύστασιν καὶ ταύτης τὸν γύρον, ἐν περιβάλλοντι Σῶτερ στοιχείῳ, περιεβάλου αὐτὴν ὡς ἠθέλησας, ὃ διαφύλαττε ἀεὶ, ἐκ φθορᾶς καὶ δεινῶν ἐπιδράσεων.

Θεστοκίον

Ὡς Μήτηρ, τοῦ Βασιλέως τῆς δόξης, Θεοτόκε ἀειπάρθενε Κόρη, ἐξ ἀδοξίας παθῶν ἀκαθάρτων, τὴν ταπεινὴν μου καρδίαν ἀπάλλαξον, καὶ δίδου μοι εἰλικρινῆ, καὶ τελείαν μετάνοιαν δέομαι.

Κοντάκιον

Ἦχος 6'. Τοῖς τῶν αἱμάτων σου

Τῆ πανσθενεῖ σου ἰσχυῖ συνέστησας, τὰ ὄρατά καὶ ἀόρατα ἅπαντα· διό ἀσινές διαφύλαττε, ἐκδυσωποῦμεν τὴν σὴν ἀγαθότητα, τό τὴν γῆν περιβάλλον διάζωμα.

Ὁ οἶκος

Τῆς σῆς προνοίας ἀγαθέ, ὑμνοῦμεν τὰς ἐκφάνσεις, καὶ τὰς δυνάμεις τὰς πολλὰς, καὶ σωτηρίου Σῶτερ· ὅτι ἐν ἀρρήτῳ σοφία καὶ τάξει καὶ ἁρμονία, ἔθου τοῖς πᾶσι νόμους καὶ θεσμούς ἀμετατρέπτους, πρὸς συντήρησιν ἡμῶν, τοῦ βασιλείου πλάσματός σου· οὓς ἀσαλεύτους διατήρησον Κύριε, ἐκ πάσης φθοροποιῦ ἐνεργείας καὶ ἀλλοιώσεως, καὶ ὀλέθρου, ὡς τῶν ὄλων κηδεμών καὶ προνοητῆς καὶ ρύστης, τὴν ἐν αὐτοῖς συνεκτικὴν δύναμιν ἀμετακίνητον φυλάττων, καὶ ἰδιαίτερος συντηρῶν τό τὴν γῆν περιβάλλον διάζωμα.

Ὦδὴ ζ' . Οἱ ἐκ τῆς Ἰουδαίας

Ζωὴν νέμων τοῖς πᾶσι, καὶ διέπων τὰ πάντα ἀρρήτοις κρίμασι, μολύνσεων ἐκτόπων, καὶ πάσης ἐπηρείας, τοὺς βοῶντας διάσωζε· ὁ τῶν Πατέρων ἡμῶν, Θεός εὐλογητός εἶ.

Οὐρανόν ἐν τοῖς ἄστροις, κατεκόσμησας Κύριε τῇ βουλήσει σου, τὴν γῆν δὲ πᾶσαν Σῶτερ, ἐν ἄνθεσι καὶ δένδροις, καθωραΐσας ψάλλουσαν· ὁ τῶν Πατέρων ἡμῶν, Θεός εὐλογητός εἶ.

Ιλάσμον ἡμῖν δίδου, καὶ γαλήνιον βίον τοῖς κατοικοῦσιν ἐν γῆ, ἐκ ταύτης ἀποτρέπων, φθοροποιούς ἐκχύσεις, διασώζων τοὺς ψάλλοντας· ὁ τῶν Πατέρων ἡμῶν, Θεός εὐλογητός εἶ.

Θεοτοκίον

Σωτηρίας σε πύλην, ὁ τεχθεὶς ἐκ γαστρὸς σου ἀγνή ἀνέδειξεν, εἰσάγουσαν πρὸς δόξαν, τῆς ἄνω βασιλείας, τοὺς πιστῶς ἐκβοῶντάς σοι· Χαῖρε Παρθένε ἀγνή, βροτῶν ἢ σωτηρία.

Ὦδὴ η' . Τὸν βασιλέα

Γῆν οἱ οἰκοῦντες, δεῦτε προσπέσωμεν πάντες, καὶ βοήσωμεν Χριστῷ, ἐν κατανύξει· ῥῦσαι ἡμᾶς Σῶτερ, δικαίας καταδίκης.

Εκ μολυσμάτων, καὶ χαλεπῶν μiasμάτων, τὴν περίγειον λύτρωσαι Σῶτερ λῆξιν, ἵνα σε ὑμνῶμεν, τὸν μόνον εὐεργέτην.

Ρεΐθροις οϊκτίρμον, τοῦ ζωτικοῦ σου ἐλέους, ἐναπόσθεσον παθῶν πικρῶν τήν φλόγα, καί δίδου ὑγείαν, ἡμῖν καί σωτηρίαν.

Θεοτοχίον

Αγγέλων δόξα, καί τῶν βροτῶν σωτηρία, ἀειπάρθενε δεδοξασμένη Κόρη, αἰωνίου δόξης, δεῖξον ἡμᾶς μετόχους.

ᾠδή θ'. Κυρίως Θεοτόκον

Σεισμῶν καί δυσπραγίας, καί πληγῶν ποικίλων, καί μολυσμῶν ψυχοφθόρων ἀπάλλαττε, ἡμῶν τό γένος οϊκτίρμον, τῇ σῇ χρηστότητι.

Ισχύν τοῖς ἀσθενέσι, δίδου πανοικτίρμον, καί καθαράν τήν ἀτμόσφαιραν φύλαττε, θανατηφόρων ἀνέμων τῇ δυναστείᾳ σου.

Μολύνσεως ἀπάσης, θάνατον γεννώσης, τόν ἐν τῇ κτίσει ἀέρα ὃν πνέομεν, τῇ σῇ δυνάμει ἀμόλυντον Σῶτερ φύλαττε.

Ουράνωσον οϊκτίρμον, ἡμῶν τάς καρδίας, δι' ἐναρέτου ζωῆς καί σεμνότητος, καί συνοχῆς ἀκαθάρτου ἡμᾶς ἀπάλλαττε.

Θεοτοκίον

Υμνοῦμέν σου τόν τόκον, δι' οὗ τῆς κατάρας, τῆς ἀρχε-
γόνου Παρθένε ἐρρύσθημεν· σύ γάρ Χριστόν τόν Σω-
τῆρα πάντων ἐκύησας.

Ἑξαποστειλάριον

Γυναῖκες ἀκουτίσθητε

Οὐρανόν τῷ νεύματι, τανύσας πρῶην Κύριε, ὡσπερ φη-
σίν ὁ προφήτης, καί γῆς τόν ἄσχετον ὄγκον, θεμελιώσας
Δέσποτα, τήν συνοχήν τοῦ σύμπαντος, ἐν ἀρμονίᾳ φύλαττε,
καί πᾶν στοιχεῖον τῇ κτίσει, ἀμόλυντον διατήρει.

Θεοτοκίον

Οποιητής τῆς κτίσεως, ἐκ σοῦ δι' ἀγαθότητα, μορφήν
λαμβάνει ἀνθρώπου, καί κτίζεται ὑπέρ φύσιν, ἐκ τῶν
ἀγνῶν αἱμάτων σου· ὄν αἴτησαι δεόμεθα ὑπέρ ἡμῶν πανάχραν-
τε, ὡς αὐτοῦ πάναγνος Μήτηρ, τυχεῖν ἡμᾶς σωτηρίας.

Εἰς τοὺς αἶνους

ἰστώμεν στίχους δ' καί ψάλλομεν τά ἐξῆς προσόμοια:

Ἦχος δ' . Ἐδωκας σημείωσιν

Υμνον σοι προσάγομεν, ἐν κατανύξει φιλόνηρωπε, καί
πιστῶς ἐκβοῶμέν σοι· Ὁ τῆς γῆς τά πέρατα, καί
πᾶσαν τήν κτίσιν, συνέχων ὡς κτίστης, καί συγ-
κρατῶν καί κυβερνῶν, ἐξ ἰσόβλων πνεύσεων λύτρωσαι, καί χα-

λεπῶν μολύνσεων, προξενουσῶν πικρόν θάνατον, ὃν διέπλασας ἄνθρωπον, ὡς οἰκτίμων καί εὐσπλαγχνος.

Πάντα καθυπέταξας, τῷ πανσθενεῖ σου βουλήματι, ἐκ μή ὄντων φιλόνηρωπε, καί πάντα δουλεύουσι, τῷ σῷ κράτει Σῶτερ· ὅθεν δυσωποῦμεν τό περιβάλλον πᾶσαν γῆν, στοιχειῶν τήρει ἀμετακίνητον, πρὸς ἀσφαλῆ κυβέρνησιν, τοῦ βασιλείου σου πλάσματος, καί ζωῆν ἀστασίαστον, ἐν τῇ γῇ καί ἀνώλεθρον.

Βίου καθαρότητα, καί πολιτείας λαμπρότητα, εὐσεβείας οἱ τρόφιμοι, Κυρίῳ προσάξωμεν, ὡς ἂν λυτρωθῶμεν, μολυσμῶν ποικίλων, μολυνουσῶν πᾶσαν τήν γῆν, καί πικρόν θάνατον καί ἐπώδυνον, προξενουσῶν τοῖς πέρασιν, ἐξ ὧν τήν ὑπαρξιν Κύριε, τήν ἡμῶν διαφύλαξον, πανσθενεῖ δυναστεία σου.

Γῆς τόν γύρον Κύριε, καθάπερ τείχει ἐτείχισας, ἀσφαλεῖ περιβάλλοντι, ὃ φύλαττε πάντοτε, ὡς ἔθηκας τοῦτο, ἡνίκα ἀνέμων, πνοάς καί αὔρας ζωτικής, εἰς περιποίησιν ἡμῶν ἔχεας, καί δίδου ἡμῖν Δέσποτα, ἁμαρτημάτων συγχώρησιν, καί πληροῦν τά ἐντάλματα, τοῦ σεπτοῦ σου θελήματος.

Δόξα. Ἦχος πλ. δ'

Ως Δεσπότης τῆς κτίσεως, τοὺς θησαυροὺς τῆς σῆς προνοίας, μή ἀντανέλης ἀφ' ἡμῶν, φιλόνηρωπε δεόμεθα· ἴδε Κύριε, τήν ἡμῶν ταπείνωσιν, καί μεμολυσμένων ἀνέ-

μων, καὶ ἰοβόλων διαδόσεων καὶ ἐνεργειῶν, τὴν κτίσιν ἀποκά-
θαρσιν ὡς ἂν ἐν καθαρᾷ ζωῇ, εὐσεβῶς καὶ σωφρόνως πολιτευ-
όμενοι, τῆς αἰωνίου ζωῆς ἀξιωθῶμεν, δοξάζοντες τὸ μέγα σου
ἔλεος.

Καὶ νῦν. Θεοτοκίον

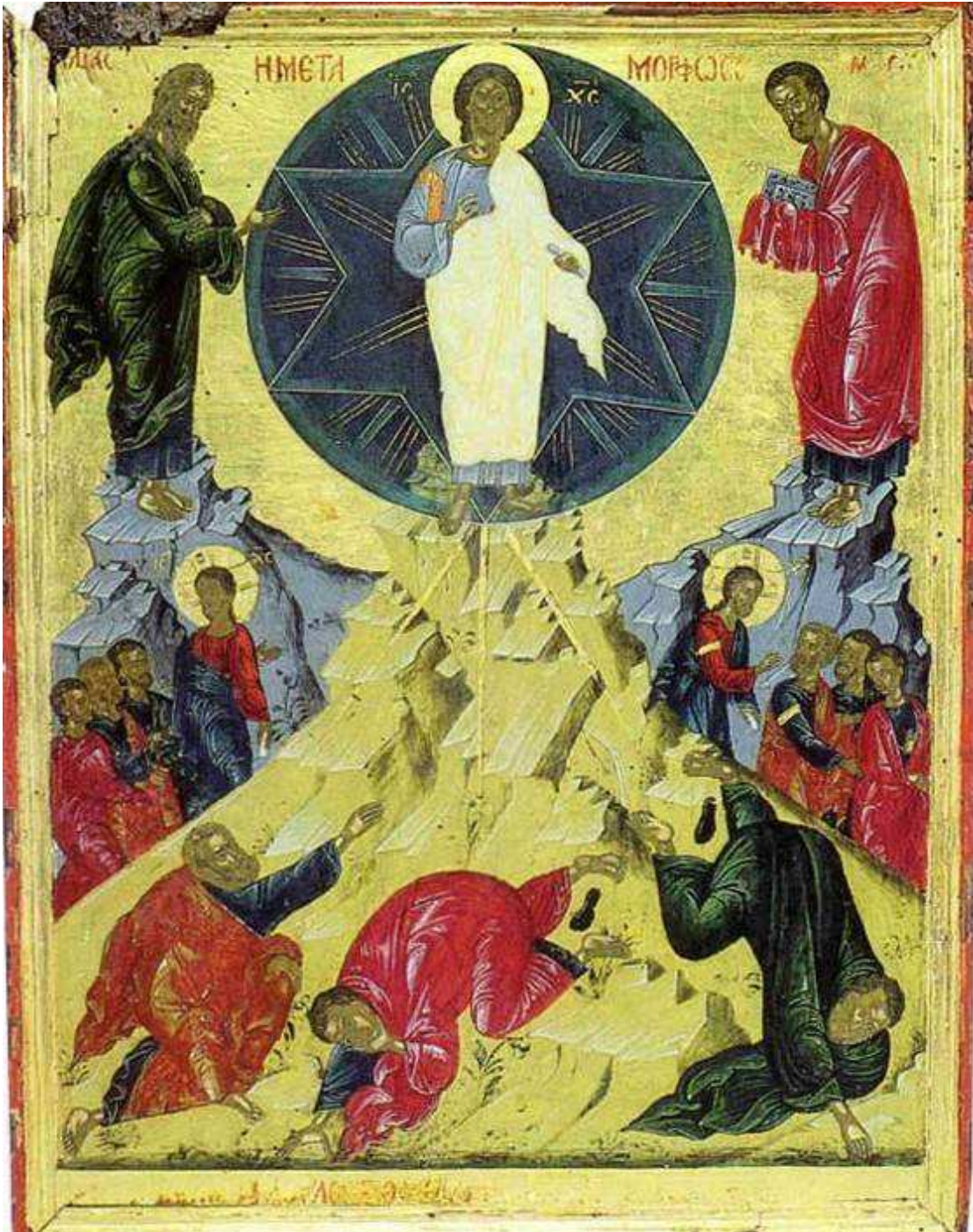
Δέσποινα πρόσδεξαι....

Δοξολογία μεγάλη, ἐκτενής καὶ ἀπόλυσις.

2. Η ΣΧΕΣΗ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

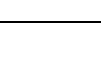
2.1. Η Μεταμόρφωση του Σωτήρος

3. ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΕ ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΑΥΤΟΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Άσκηση Αυτοαξιολόγησης 1

	Σωστό	Λάθος
Το φυσικό περιβάλλον συγκροτείται από τα φυσικά συστήματα, το φυσικό κόσμο, τα φυτά, τα ζώα και είναι αυτοσυντηρούμενο.		
Ανθρωπογενές είναι το περιβάλλον το οποίο τροφοδοτείται ενεργειακά από ορυκτά καύσιμα.		
Η ρύπανση της ατμόσφαιρας, η κακή διαχείριση ενός χώρου, η πείνα, ο υποσιτισμός στον Τρίτο Κόσμο, ορίζονται ως περιβαλλοντικά προβλήματα.		
Στο βιβλίο «Γένεσις» της Παλαιάς Διαθήκης υπάρχουν δύο διηγήσεις σχετικά με τη δημιουργία. Είναι γνωστές με τα γράμματα (P) και (J).		
Η σχέση του ανθρώπου με την κτίση απασχολεί τόσο τα Ποιητικά όσο και τα Προφητικά βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης.		
Ένας τομέας δράσης του Χριστού στον οποίο δεν εκδήλωσε καμία ιδιαίτερη συμπεριφορά προς την κτίση, είναι τα θαύματα.		
Κοινή διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας είναι ότι ο κόσμος δεν αποτελεί αυτοσκοπό αλλά έχει την αιτία και το σκοπό της ύπαρξής του στο Θεό.		
Ο Απόστολος Παύλος τονίζει ότι ο άνθρωπος και η κτίση βρίσκονται σε στενή εξάρτηση σε όλη τους την πορεία μέσα στο χρόνο.		
Ο ορθόδοξος χριστιανός καλείται να αποφεύγει την υπερβολική συσσώρευση υλικών αγαθών και να αρκείται στα αναγκαία και απαραίτητα. Η αρχή αυτή είναι απαραίτητη για την αντιμετώπιση της υπερεκμετάλλευσης των πόρων του πλανήτη μας.		
Άσκηση σημαίνει μίσος και περιφρόνηση του Φυσικού Κόσμου.		
Η Εικονογραφία της Ορθόδοξης Εκκλησίας τονίζει με ιδιαίτερο τρόπο το στενό σύνδεσμο του ανθρώπου με την κτίση και υπογραμμίζει την πίστη στην τελική μεταμόρφωση και ανακαίνιση του κόσμου.		

Άσκηση Αυτοαξιολόγησης 2

	Σωστό	Λάθος
Η έννοια της διαφύλαξης της βιοποικιλότητας αποτελεί βασική αρχή του Ιουδαϊσμού.		
Στις Ουπανισάδες τονίζεται ότι ο άνθρωπος αποτελεί την κορωνίδα της δημιουργίας.		
Ο κόσμος σύμφωνα με τη Βουδδιστική σκέψη είναι εφήμερος, οδυνηρός και απατηλός.		
Ο βασικός όρος που χαρακτηρίζει τη διδασκαλία του Κομφουκιανισμού αναφορικά με το φυσικό περιβάλλον είναι η αρχή της μη δράσης.		
Ο Ταοϊσμός ως ηθικοκοινωνικό σύστημα ενδιαφέρεται περισσότερο για την αρμονία και την τάξη μέσα στο φυσικό περιβάλλον.		
Οι πεποιθήσεις του Σιντοϊσμού και η στάση του απέναντι στη φύση συνδέονται άμεσα με τη στενή σχέση μεταξύ της φύσης, των θεοτήτων (<i>kami</i>), και των ανθρώπινων όντων.		
Όπως τονίζεται στο Κοράνι δεν είμαστε οι δημιουργοί της γης αλλά οι αντιπρόσωποι του Θεού σ' αυτή. Το καθήκον μας είναι να διατηρήσουμε την ειρήνη και να υποταχθούμε στο θέλημα του Αλλάχ.		

4. ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Δραστηριότητα 1

Το οικολογικό πρόβλημα, σύμφωνα με την άποψη που διατυπώνουν οι δύο επιστήμονες, είναι κατά κανόνα ένα ηθικό πρόβλημα που έχει την αιτία του στον ίδιο τον άνθρωπο και συγκεκριμένα στο νου του ανθρώπου. Η λύση η οποία προτείνουν έχει ως βάση την ηθική βελτίωση του ανθρώπου και τις συντονισμένες προσπάθειες σε παγκόσμια κλίμακα.

Δραστηριότητα 3

Με βάση το κείμενο το περιβάλλον διακρίνεται σε Φυσικό και Ανθρωπογενές. Φυσικό είναι το περιβάλλον εκείνο το οποίο συγκροτείται από τα φυσικά συστήματα, το φυσικό κόσμο, τα φυτά, τα ζώα, ενώ Ανθρωπογενές εκείνο το οποίο συγκροτείται από συστήματα που έχουν δημιουργηθεί από την ανθρώπινη παρέμβαση.

Δραστηριότητα 4

Η θρησκεία ως πανανθρώπινο φαινόμενο διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στην πνευματική ζωή των ανθρώπων. Η ηθική αποτελεί το θεμέλιο λίθο όλων των θρησκειών. Ενώ, μάλιστα, οι θρησκείες διαφέρουν στη δογματική τους διδασκαλία, τη λατρεία κ.λ.π. παρουσιάζουν μεγάλες ομοιότητες στην ηθική τους διδασκαλία. Με την έννοια αυτή όλες οι αλήθειες για τη ζωή, οι απόψεις για τον κόσμο, την κοινωνία, το περιβάλλον καθορίζονται από τις θρησκευτικές παραδόσεις της κοινότητας.

Δραστηριότητα 7

Η ευχή του αγιασμού αποτελεί μία χαρακτηριστική περίπτωση. Ενδεικτικά θα μπορούσαν να αναφερθούν ακόμη οι ευχές που διαβάζονται: «επί σκεύους μianθέτος», «επί σπόρου», «επί άλατος», «επί άλωνος», «εις φύτευμα αμπελώνος», «επί τρυγής αμπέλου», «επί ευλογίσει οίνου», «επί ανομβρίας και εξαλλαγής ανέμων», «επί εγκαινίσις αρδευτικών έργων» κ.λπ.

Δραστηριότητα 10

Χαρακτηριστικά παραδείγματα θα μπορούσαν να αποτελέσουν:

- «ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ ΣΤΟ ΚΥΜΑ» Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης
  - «[ΣΤΗΝ ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΥΝΙΣΤΡΑ](#)» Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης
  - «ΤΟ ΑΞΙΟΝ ΕΣΤΙ» Οδυσσέας Ελύτης
  - «[ΤΑ ΕΡΗΜΟΚΛΗΣΙΑ](#)» Λάμπρος Πορφύρας
-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΩΡΙΩΝ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ

Για τα χωρία της Παλαιάς Διαθήκης χρησιμοποιήθηκε η μετάφραση των Ο' κατά την έκδοση του **A. Rahlfs, Septuaginta, Stuttgart 1962**. Για τα χωρία της Καινής Διαθήκης χρησιμοποιήθηκε η έκδοση του κειμένου από τους **E. Nestle και K. Alland, Novum Testamentum Graece, Stuttgart 1979**. Η παράθεση των χωρίων γίνεται με αλφαβητική σειρά.

Α. ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ

Αμ 4,13	Ησ 42,5
Γεν 1,28	Ησ 45,7
Γεν 2,15	Ιερεμ 38 (31), 36
Γεν 2,19	Ιερεμ 45 (38), 16
Γεν. 1,1-2,4	Ιερεμ. 14, 22
Γεν. 2,4-25	Σοφ Σειράχ 44,20
Γεν. 2,7	Σοφ Σολ 11,1
Γεν. 2,9	Ψαλμ. 103
Δευτ 22,6	Ψαλμ. 8

Β. ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ

Α' Κορ 11,9	Εβρ 6,8	Ματθ 19,4
Α' Κορ 15,21	Εφ 4,24	Ματθ 5,13
Α' Κορ 15,45	Εφ 4,6	Ματθ 6,28
Α' Κορ 8,6	Κολ 3,10	Μρκ 10,6
Α' Τιμ 2,13	Λουκ 12,28	Πρξ 17,26
Αποκ 21, 1-5	Μαρκ 4,3-9	Ρωμ 1,25
Β' Πετρ 3, 13	Ματθ 13, 24-30	Ρωμ 4,17
Β' Κορ 11,3		Ρωμ 5,12
Β' Πετρ 3,5		Ρωμ 7,11
Εβρ 11,3		Ρωμ 8,18-21
		Ρωμ 8,20

2. ΕΞΩΒΙΒΛΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Ενώχ	Φίλων	Qumran
25,4 80, 7-8	Περί της κατά Μωϋσέα κοσμοποιίας 84 (εκδ. Loeb. Τομ. I 88).	1 QH 13,7 1 QH 10,8 1QH 1,15.20

3. ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΗ - ΡΩΜΑΪΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Πλάτωνος Νόμοι X, 886a

Κικέρων., de Fin. III, 20,27. de natura deorum II, 55

Μαρκ. Αυρ. Των εις εαυτών X, 13 και IV, 45

4. ΠΑΤΕΡΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Βασιλείου Καισαρείας, Ομιλίες εις την εξαήμερον, PG 29, 4-208.

Ευάγριου του Ποντικού, Αποφθέγματα των Πατέρων της Ερήμου, στο «Η κατ' Αίγυπτον των Μοναχών Ιστορία, J. Festugiere (έκδ.), "Historia monachorum in Aegypto", Subsidia hagiographica 53», 1971.

Ευσεβίου Καισαρείας, Υπομνήματα εις τους Ψαλμούς (Ψαλμ 103), PG 23, 1272-1296.

Μάξιμου του Ομολογιτού PG 90, 981B.

Συμειών του Νέου Θεολόγου, Κατηχήσεις 26, SC 113, σ. 82.

5. ΙΕΡΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Analects of Confucius, 1,1-19,24.

Κοράνι, 28: Al-Qasas, 77.

Κοράνι, 30: Al-Room, 41.

Κσούρικα Ουπανισάντ, 1,10.

Κσούρικα Ουπανισάντ, 1,22.

Μπαγκαβάντ Γκιτά, 14,16.

Μπαγκαβάντ Γκιτά, 3, 10.

Μπαγκαβάντ Γκιτά, 7, 14.

6. ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ INTERNET

<http://www.auth.gr/virtualschool/2.1/TheoryResearch/Semolina.html> **Μητακίδου**

Χριστοδούλα (2000) Το ταξίδι ενός ελληνικού παραμυθιού στην Αμερική.

<http://www.ecclesia.gr> Σεβ. Μητροπολίτης Περγάμου κ. Ιωάννης: “Επιστήμες Τεχνολογίες αιχμής και Ορθοδοξία” Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου 4-8.10.2002.

<http://www.ecclesia.gr> Εκκλησία της Ελλάδας, Μήνυμα προς τα μέλη του 11^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Οικολογικών Οργανώσεων

<http://www.ec-patr.gr> Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης, Ομιλία Του Οικουμενικού Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίου, περί περιβάλλοντος

<http://www.kathimerini.gr> Εφημερίδα Καθημερινή, αρχείο (16.06.2002)

<http://www.kathimerini.gr> Εφημερίδα Καθημερινή, αρχείο (19.08.2001)

<http://www.myriobiblos.gr> Μυριόβιβλος Βιβλιοθήκη.

<http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/grpoetry/drosinis.html> Δροσίνης. Γ., Εσπερινός.

<http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/grpoetry/elitis.html> Ελύτης, Ο., Το Άξιον Εστί.

<http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/grpoetry/papadiamandis.html> Παπαδιαμάντης.

Α., Στην Παναγία την Κουνίστρα.

<http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/grpoetry/porfyas.html> Πορφύρας, Λ., Τα Ε-ρημοκλήσια.

<http://www.quran.org.uk> Holy Qur'an Resources on the Internet

<http://www.zhongwen.com/lunyu.htm> The Analects by Confucius

7. ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Ορθοδοξία και Ελληνισμός στην Τρίτη Χιλιετία (2002), Καρυές, Ιερά Μονή Κοιτουμουςίου Αγίου Όρους (CD ROM)

8. ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ - ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ

Ucbenik za II razred osnovne skole (2003) Βιβλίο θρησκευτικών Β΄ τάξης του Δημοτικού, στη Σερβία και στο Μαυροβούνιο.

Γκότσης, Χ., Μεταλληνός, Γ., (2003) “Ορθόδοξη Πίστη και Λατρεία” Α΄ Ενιαίου Λυκείου, Αθήνα, Ο.Ε.Δ.Β.

Δρίτσας, Δ., Μόσχος, Δ., Παπαλεξανδρόπουλος, Λ., (2001) “Χριστιανισμός και Θρησκευόμενα” Β΄ Ενιαίου Λυκείου, Αθήνα, Ο.Ε.Δ.Β.

Μπέγζος, Μ., Παπαευθυμίου, Α., (2003) “Θέματα Χριστιανικής Ηθικής” Γ΄ Ενιαίου Λυκείου, Αθήνα, Ο.Ε.Δ.Β.

Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 304/13-03-03, «Το νέο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών», Παράρτημα, τόμος Β΄, Αθήνα, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

9. ΝΕΩΤΕΡΑ ΕΡΓΑ

Α. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Disch, M. T., (1965) “The Genocides: A Science Fiction Novel” New York, Berkley Publishing Corporation.

George, P. (1971) “L' environnement” Paris, P.U.F.

Gilboa, M. (1989) “The Challenge of Protecting the Bio-Environment” Αθήνα, Διεθνής Οργάνωση Βιοπολιτικής.

Hearne, B. (1993) “Respect the Source: Reducing Cultural Chaos in Picture Books, Part Two.” School Library Journal, 39(8).

Hertzberg, A. R., (1986) "The Jewish Declaration on Nature" the Assisi Declaration. Messages on Man and Nature from Buddhism, Christianity, Hinduism, Islam and Judaism, Basilica di Francesco, Assisi, Italy. WWF 25th Anniversary, London, Waterloo Printing Company LTD, σελ.27-32.

Jaffe, N. (1996) "Reflections on the Work of Harold Coulander." *School Library Journal*, 42.

Jamieson D., (2001) "A Companion to Environmental Philosophy", Oxford, Blackwell.

Kapelrud, A. J., (1979) "Die Theologie der Schopfung im Alten Testamen" *ZAW* 91.

Lungrig, V., Rinpoche, N., (1986) "The Buddhist Declaration on Nature" the Assisi Declaration. Messages on Man and Nature from Buddhism, Christianity, Hinduism, Islam and Judaism, Basilica di Francesco, Assisi, Italy. WWF 25th Anniversary, London, Waterloo Printing Company LTD, σελ.3-7.

Mussner, F. (1966) "Christus und das Ende der Welt" Frankfurt, Theol. Brennpunkte 8/9.

Nasseef, O. A., (1986) "The Muslim Declaration on Nature" the Assisi Declaration. Messages on Man and Nature from Buddhism, Christianity, Hinduism, Islam and Judaism, Basilica di Francesco, Assisi, Italy. WWF 25th Anniversary, London, Waterloo Printing Company LTD, σελ.21-25.

Norton, D. (1999). "Through the Eyes of a Child. 5th ed. Columbus" Merrill, Prentice Hall.

Odum, E. P., (1989) "Ecology and our endangered life-support system" Sunderland, Massachusetts, Sinauer Associates Inc. Publishers.

Roose, F. (1991) "La pensee ecologiste" Bruxelles, De Boeck Universite.

Schelkle, K. H. (1968) "Theologie des Neuen Testaments, I Band Schopfung" Dusseldorf, Welt – Zeit – Mensch (KBANT).

Singh, K., (1986) "The Hindu Declaration on Nature" the Assisi Declaration. Messages on Man and Nature from Buddhism, Christianity, Hinduism, Islam and Judaism, Basilica di Francesco, Assisi, Italy. WWF 25th Anniversary, London, Waterloo Printing Company LTD, σελ.15-19.

Smart, N., (1980) "The Religious Experience of Mankind" Collins.

Ward, B., Dubos, R. (1974) "Only one Earth-The Care and Maintenance of a Small Planet" London, Penguin.

B. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Coman, C. (2001) "Μίσος και αγάπη προς τον κόσμο. Φιλοκαλική προσέγγιση του οικολογικού προβλήματος", *Πεμπτουσία*, (9), σελ. 40-45.

Eco, U., (1991) "Η Αποκάλυψη του Ιωάννη" (μετ.) Ιωαννίδης, Θ. Θεσσαλονίκη, Εκδοτικός Οργανισμός Θεσσαλονίκης.

- Pennick, R., (1994) “Το ξόδεμα της γης: αναφορικά με τα αποτελέσματα των θρησκευτικών και πολιτικών αντιλήψεων ενάντια στη φύση”, (μετ.) Ρενιέρης, Η., Αθήνα, Διυπετές.
- Sherrarad, P (1995) “Ο βιασμός του ανθρώπου και της φύσεως: Διερεύνηση των αρχών και των συνεπειών της σύγχρονης επιστήμης” (μετ) Ροηλίδης, Ι, Αθήνα, Δόμος.
- Γαλάνης, Α. Ι., (1984) “Η σχέση ανθρώπου και κτίσεως κατά την Καινή Διαθήκη” Θεσσαλονίκη, Πουρναράς.
- Γιανναράς, Χ., (1983) “Αλφαβητάρι της πίστης” Αθήνα, Δόμος.
- Γιαννής, Ε. (2003) “Ορθόδοξη θεώρηση του οικολογικού προβλήματος”, Κοινωνία, (3), σελ. 254-263.
- Γιούλτσης, Β., (1993) “Συνέδριο Ορθοδοξία και Περιβάλλον: Το Οικολογικό πρόβλημα ως κοινωνικό κακό” Καβάλα, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας-Τμήμα Ανατολικής Μακεδονίας.
- Δόικος, Δ. (1980) “Συνοπτική εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη” Θεσσαλονίκη, Πουρναράς.
- Ελύτης, Ο., (1976) “Η Μαγεία του Παπαδιαμάντη” Αθήνα, Ερμείας.
- Ελύτης, Ο., (1985) “Η Αποκάλυψη του Ιωάννη” Αθήνα, Ύψιλον.
- Ζερεφός, Χ. (2001) “Οι επιπτώσεις των κλιματολογικών μεταβολών στο περιβάλλον και στον άνθρωπο” Πεμπτουσία, (9), σελ. 36-39.
- Ζηζιούλας, Ι. (2002) “Η κτίση ως ευχαριστία. Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της οικολογίας” Αθήνα, Ακρίτας.
- Ζήσης, Θ., (1993) “Συνέδριο Ορθοδοξία και Περιβάλλον: Φυσικό και Ηθικό κακό σε σχέση με το Οικολογικό πρόβλημα” Καβάλα, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας-Τμήμα Ανατολικής Μακεδονίας.
- Ζιάκας, Γ. (1986) “Ιστορία των Θρησκευμάτων Α΄: Τα Ινδικά Θρησκευάματα” Θεσσαλονίκη, Πουρναράς.
- Καζαντζάκης, Ν., (1982) “Αναφορά στο Γκρέκο” Αθήνα, Ε. Καζαντζάκη.
- Καραβιδόπουλος, Ι. (1980) “Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη” Θεσσαλονίκη, Πουρναράς.
- Κεσελόπουλος, Α., (1989) “Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον. Σπουδή στον άγιο Συμεών το Νέο Θεολόγο” Αθήνα, Δόμος.
- Κεσελόπουλος, Α., (2001) “Ορθοδοξία και Περιβάλλον” στο Σκούρτος Μ, Σ., Σοφούλης Κ, Μ., “Η Περιβαλλοντική Πολιτική στην Ελλάδα” Αθήνα, Τυπωθήτω- Γ. Δάρδανος.

Κώνστας, Χ.Ζ., (1995) “Κόσμος σε ισορροπία και αρμονία: οικολογικές αναζητήσεις στην Αγία Γραφή” Θεσσαλονίκη.

Μαντζαρίδης, Γ., (1993) “Συνέδριο Ορθοδοξία και Περιβάλλον: Η Οικολογική κρίση ως κρίση της ανθρώπινης υπόστασης” Καβάλα, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας-Τμήμα Ανατολικής Μακεδονίας.

Μαντζαρίδης, Γ., (1994) “Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική” Θεσσαλονίκη, Πουρνάρας.

Μαντζαρίδης, Γ., (2001) “Μεταοικολογική θεώρηση της οικολογικής κρίσεως”, Πεμπτουσία, (9), σελ. 46-49.

Μέγας, Γ. Α., (1963) “Ελληνικά Παραμύθια: Ο Κυρ-Σιμιγδαλένιος” Σειρά Β΄, Αθήνα, Εστία.

Μεταληνός, Γ., (1985) “Οικολογικές αντιστοιχίες και αναντιστοιχίες ελληνισμού και χριστιανισμού” Αθήνα, περ. Κοινωνία τ. 28,4.

Μιλίλης, Λ., (1980) “Το Κοράνι” Αθήνα, Κάκτος.

Μουρατίδης, Κ., (1975) “Χριστοκεντρική ποιμαντική εν τοις ασκητικοίς του Μεγάλου Βασιλείου” Αθήνα, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Μπέγζος (1988) “Δοκίμια φιλοσοφίας της Θρησκείας-Μεταμοντερνισμός και Εσχολογία, Αθήνα.

Μπέγζος, Μ., (1991) “Ανατολική Ηθική και Δυτική Τεχνική” Αθήνα, Πάφος.

Μπουρντίνας, Χ., (1990) “Το οικολογικό πρόβλημα στο όραμα του προφήτη Δανιήλ” Νας Ρ.Φ., (1995) “Τα δικαιώματα της φύσης. Ιστορία της περιβαλλοντικής ηθικής” Αθήνα, Θυμέλη.

Νικόδημος, Μητροπολίτης Πατρών (1993) “Ιερά Ακολουθία υπέρ προστασίας του περιβάλλοντος” Αθήνα, Εκκλησία της Ελλάδος.

Νίλσον, Μ., (1987) “Ιστορία της αρχαίας Ελληνικής θρησκείας” μετ. Παπαθωμόπουλος, Α., Αθήνα, Παπαδήμας.

Οικονόμου Η., (1973) “Θεολογική θεώρησης των προβλημάτων του περιβάλλοντος” Αθήνα, Ελληνική Ανθρωπιστική Εταιρία.

Οικονόμου Η., (1992) “Ορθοδοξία και φυσικό περιβάλλον: Η θεία βούληση και η Κτίση” Αθήνα, Εκκλησία της Ελλάδος.

Παπαβασιλείου Α., (1992) “Η Ορθόδοξη εκκλησία καταλύτης στην προστασία της φύσεως” Λευκωσία, περ. Εκκλησία.

Παπαγιάννης, Θ., (1994) “Φυσικός χώρος και μοναχισμός: Η διατήρηση της βυζαντινής παράδοσης στο Άγιον Όρος” Αθήνα, Ίδρυμα Γουλανδρή – Χορν.

Παπαδημητράκης, Γ. (2003) “Περιβάλλον και Ορθοδοξία”. Πemptουσία, (12), σελ. 26-34.

Παπαδιαμάντης Α., (2002) “Όνειρο στο Κύμα” Αθήνα, Φοίνικας.

Παπαλεξανδρόπουλος, Σ., (1997) “Θεότητες και κόσμος στην κοσμογονία του Κοτζίκι” Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Παπανούτσος, Ε. Π., (1992) “Το θρησκευτικό βίωμα στον Πλάτωνα” Αθήνα, Δωδώνη.

Σακαλής, Ι. (1990) “Μεγάλου Βασιλείου ομιλίες στην εξαήμερο” Αθήνα, Πολύτροπο.

Σπιτέρης, Γ., (1994) “Τα γραπτά του Αγίου Φραγκίσκου της Ασσίζης” Κέρκυρα.

Τσάγκας, Ι., (2002) “Το μοντέλο της Οικο-Θεολογίας ή Οικολογικής Θεολογίας και η συμβολή του στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στο σχολείο του παρόντος και του μέλλοντος”, Αθήνα, Κοινωνία, (3), σελ. 242-256.

Τσάμης, Δ. (1983) “Εισαγωγή στην Πατερική Σκέψη” Τόμος Α΄, Θεσσαλονίκη, Πορναράς.

Φαράντος Μ., (1991) “Θεολογικά ρεύματα και οικολογική κρίση” Αθήνα, Θεολογία (62), σελ.28.

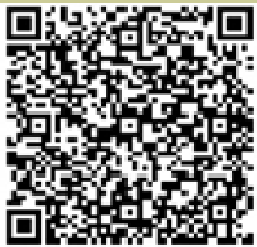
Φλογαΐτη, Ε. (1998) “Περιβαλλοντική Εκπαίδευση” Αθήνα, Ελληνικά γράμματα.

ΟΔΗΓΟΣ ΓΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΜΕΛΕΤΗ

- «Τα Σα εκ των Σων Σοι Προσφέρομεν»: Η ορθοδοξία και το οικολογικό πρόβλημα Κων/πολη, Οικουμενικό Πατριαρχείο Κων/πόλεως, 1991.
- Brown. Η., σοφία της επιστήμης. Η σχέση της με τον πολιτισμό και τη θρησκεία, εκδ. Διάυλος, 1994. Οικονόμου, Η.Β., Θεολογική οικολογία: θεωρία και πράξη. Αθήνα, Μαυρομαμάτης, 1994.
- Sherrarad, P, Ροηλίδης, Ι. (μετ) Ο βιασμός του ανθρώπου και της φύσεως: Διερεύνηση των αρχών και των συνεπειών της σύγχρονης επιστήμης, Αθήνα, Δόμος, 1995.
- Steiner, R., Οικονομοπούλου, Μ. (μετ.), Αρχαία σοφία και χριστιανισμός, Αθήνα Ιάμβλιχος, 1994.
- Zajac, J., Αρβανιτίδου, Χ. (μετ.), Η ευαίσθητη ισορροπία. Επερχόμενες καταστροφικές αλλαγές στον πλανήτη Γη, Στερέμα..
- Για να ζήσει η δημιουργία του θεού (Συνέδριο), Κρήτη, Νοέμβριος 1991. Κων/πολη, Οικουμενικό Πατριαρχείο Κων/πόλεως, 1992.
- Γιατζάκης, Π.Κ. Η θεωρία της αλλοτριώσεως: Από την κρίση της μεσιτείας στο όραμα ενότητας της αποκαλυπτικής, Αθήνα, Αθανασόπουλος – Παπαδάμης (τυπ.), 1995.
- Γιούλτσης, Β. Άνθρωπος και περιβάλλον : δοκίμια για τη σχέση του ανθρώπου με τον περιβάλλοντα κόσμο. Πάτμος, Ιερά Μονή Αγίου Νεοφύτου, 1994.
- Δημητρίου Α΄ (Οικουμενικού Πατριάρχου), Μήνυμα επί τη ημέρα προστασίας του περιβάλλοντος, 1^η Σεπτεμβρίου 1989.
- Ζήση Θ., Λιτότης – ολιγάρκεια. Ελληνορθόδοξη απάντηση στην κοινωνική και οικολογική κρίση, Επιστ. Επετ. Θεολ. Σχ. Θεσ/νίκης, τομ. 2,1992.
- Ιερά Μονή Κιτίου, Θεολογία και οικολογία ή η άσκηση και η ευχαριστία μπροστά στην αντιοικολογική πρόκληση Λάρνακα 1990.
- Κεσελόπουλος Α., «Θεολογικές επισημάνσεις για την οικολογική κρίση», περιοδικό Έξοδος, τευχ. 5 (9), άνοιξη – καλοκαίρι 1991.
- Μητρόπολη Ελβετίας Δαμασκηνού Παπανδρέου, Οι Θρησκείες ενώπιον του οικολογικού προβλήματος, εν ορθοδοξία και κόσμω. Εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1993.
- Μητροπολίτου Περγάμου Ιωάννου Ζηζιούλα, Η κτίση ως Ευχαριστία. Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της Οικολογίας, 1992.

- Μουράτη, Α. Λουλούδια και δέντρα. Φυτά και βότανα της Βίβλου, Αθήνα, Κλειδί, 1992.
- Μουρατίδης, Κ., Χριστοκεντρική ποιμαντική εν τοις ασκητικοίς του Μεγάλου Βασιλείου, Αθήνα, Πανεπ. Αθηνών, 1975.
- Μουρατίδης, Κ., Χριστοκεντρική ποιμαντική εν τοις ασκητικοίς του Μεγάλου Βασιλείου, Αθήνα, Πανεπ. Αθηνών, 1975.
- Οικονόμου Η., Η Αγία Γραφή και το φυσικό περιβάλλον, 1991.
- Οικονόμου, Η., Ορθοδοξία και φυσικό περιβάλλον: η θεία βούληση και η Κτίση, Αθήνα Εκκλησία της Ελλάδος 1992.
- Οικονόμου, Η.Β., Ορθοδοξία και οικολογία, Αθήναι, 1989.
- Παπαβασιλείου Α., «Η Ορθόδοξη εκκλησία καταλύτης στην προστασία της φύσεως», περ. Εκκλησία, Λευκωσία 1992.
- Ρηβς Υ., Στοχασμοί ενός παρατηρητή της φύσης, εκδ. Ράππα, 1994.
- Στύλιος, Ε. (Επίσκοπος Αχελώου), Άνθρωπος και περιβάλλον: η χριστιανική άποψη για το οικολογικό πρόβλημα, Αθήνα, Εκκλησία της Ελλάδος, 1987.
- Στύλιος, Ε. (Επίσκοπος Αχελώου), Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον : ιστορική, φιλοσοφική και θεολογική θεώρηση του οικολογικού προβλήματος, [χ.τ.], [χ.ο.], 1989.
- Στύλιος, Ε. (Επίσκοπος Αχελώου), Το αστικόν φαινόμενον: ιστορική – φιλοσοφική – Θεολογική θεώρησης, Αθήναι, [χ.ο.] 1982.
- Στύλιος, Ε. (Επίσκοπος Αχελώου), Το σύγχρονον αστικόν περιβάλλον ως ποιμαντικόν πρόβλημα, Αθήναι, Επτάλοφος, 1980.
- Τίγκας, Α. Η φυτο – ζωολογία της Αγίας Γραφής, Αθήναι, 1977.
- Τσάμης Δ., Εισαγωγή στην Πατερική Σκέψη. Άνθρωπος και περιβάλλον στη σκέψη των Τριών Ιεραρχών, εκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1990.
- Φλαμμαρίων, Κ., Αποστολίδης Η.Ν., (μετ.), Ο Θεός εν τη φύσει, Αθήναι Βασιλείου, 1924.
- Χαρίσης Α. (επ.), Προφητείες Κοσμά του Αιτωλού , Αθήνα, Δημιουργία, 1992.
- Χατζηφώτη Ι., «Η Εκκλησία και το οικολογικό πρόβλημα», περ. Εκκλησία, τ. 66,1989.
- Χέγκελ Γ., Φιλοσοφία της φύσης, εκδ. Αναγνωστίδη.

ISBN 978-618-81545-4-4